

MILENKO RATKOVIĆ

GUSARSKA EPOPEJA

Gusarska epopeja

Veliki rat počeo je 1570. godine. Turska je osvojila mletačko ostrvo Kipar. Evropa se uznemirila, prijeteći da će kazniti zavojevače. Sredinom juna 1571. Turci su krenuli u nova osvajanja.

Njihova velika eskadra, pojačana gusarskom flotom iz Alžira, osvanula je jednog jutra pred ulcinjskom lukom. Trinaest dana trajali su pregovori između turskog admirala Perteva i mletačkih vlasti u Ulcinju o predaji grada. Iako je Ulcinj bio jako utvrđen, uprava grada nije smjela da se upusti u borbu. Potpisala je ugovor o kapitulaciji kojim se garantuje bezbjedan odlazak iz grada svih Mlečića. Čim su se oni ukrkali na brod, sa turskih i gusarskih lađa iskrcala se na obalu ogromna vojska i poklala svo stanovništvo grada. Istoga dana, pod komandom Ahmed-paše, vojska se kopnom uputila prema Baru. Pokret ovih trupa morem je pratila eskadra admirala Perteva.

Gradonačelnik Bara Alesandro Donato sazvao je Gradsko vijeće da razmotri vojnu situaciju i preduzme nužne akcije. Stiglo mu je pismo od admirala Perteva sa zahtjevom da bezuslovno preda grad. Zapovjednik mletačke vojske, Gvidačoni, smatrao je da se njihovih 800 vojnika ne može suprotstaviti velikoj turskoj sili. Barski nadbiskup Ivan Bruno energično je zahtijevao da se grad brani. Optužio je mletačku vlast da priprema odstupnicu, a hrišćanski narod Bara ostavlja na milost i nemilost okupatora. Gradonačelnik je tajno poslao admiralu Pertevu ključeve grada i ugovor o kapitulaciji kojim se garantuje bezbjedan odlazak mletačkih plemića i vojnika.

U toku noći Mlečani su se krišom izvukli iz gradske tvrđave i ukrkali se u brodove usidrene u barskoj luci, na kojima su se nalazili i Mlečići iz Ulcinja. Oni su, uz pratnju turskih lađa, na-

jprije prebačeni u turski Hercegnovi, a zatim u neutralni Dubrovnik. Turci su bez otpora ušli u grad i ubili mnogo barskih žitelja. Nabiskupa Ivana Bruna odveli su u zarobljeništvo. Veslao je na turskim lađama. Poslije poraza turske vojske kod Lepanta Ivana Bruna su ubili hrišćani misleći da je Turčin. Postoji i druga, manja vjerovatna verzija njegove smrti – da su ga Turci ubili kako se ne bi domogao slobode.

Po nalogu sultana, u Ulcinju je nastanjeno tri hiljade janičara i još toliko spahija. Osim toga, doseljeno je i četiri stotine gusara iz Alžira. Njima je poklonjeno veliko zemljište i maslinjaci u okolini Ulcinja.

U pomoć Mlecima pritekli su Francuzi i Španci. Njihova udružena flota, pod komandom Don Huana Austrijskog, krenula je niz Jadransko more. Sultan Selim II tražio je da i gusari priteknu u pomoć turskoj floti. Iz alžirske i ulcinjske luke zaplovilo je više od dvije stotine leuta sa kompletnim gusarskim posadama, koji su se kod Kipra pridružili velikoj turskoj armadi.

Do sukoba turske i udružene hrišćanske flote došlo je blizu grčkog grada Lepanta. Sa velikih brodova udružene flote neprestano su grurali topovi. Iako su gusarski leuti bili mali, i oni su pružili značajnu pomoć turskoj floti. U protivničkom taboru naročito su se istakli dalmatinski brodovi u mletačkoj floti. Ptonuo je, sa kompletnom posadom, veliki brod Bokeljske mornarice kojim je komandovao admiral Jeronim Bizant. Tada je potpuno uništena turska flota, a petnaest hiljada hrišćana, koji su veslali na turskim brodovima, stekli su željenu slobodu. Iako su Turci doživjeli težak poraz kod Lepanta, zadržali su osvojeni Kipar, Ulcinj i Bar.

Ulcinjski gusari su harali po Jadranskom moru. Obično su se udruživala po tri i više leuta kako bi sa raznih strana pristupili napadnutom brodu i lakše savladali njegovu posadu. Plijen se dijelio

na taj način što su zarobljenici pripadali gusarskom vođi, a roba gusarima. Oni koji su se naročito istakli u akciji dobijaju posebne nagrade. Plijen popisuje zapisničar, a strogo se kažnjava onaj ko pokuša da nešto utaji.

Gusari su nosili turski mač, bođež i malu sjekiru koja im je visila o opasaču. Rjeđe su upotrebljavali puške. U akcije su polazili i po morskim talasima. Njima su nemirno more i noć bili saveznici. Baze gusara su se nalazile ispod Starog grada, iza ostrva Stari Ulcinj, u Valdanosu i iza hridine Đerani.

Stanovništvo Ulcinja nestrpljivo je očekivalo svoje heroje i slavilo njihove pobjede. Bilo je i tužno kada se iz bitke ne bi vraćali vođa družine ili neko od članova posade. Znali su da na mletačkim brodovima uhvaćenim gusarima odmah skidaju glave, bez mogućnosti otkupa ili zamjene. Poslije svake uspješne akcije gusara za siromašno stanovništvo je priređivana bogata gozba.

Jednoga dana 1575. godine gusari su napali neku špansku fregatu. U krvavom okršaju gusari su nadjačali hrabre Špance i zarobljeni brod odvukli u ulcinjsku luku. Prilikom podjele roblja, vlasniku broda Deli Topal Mamiji pripali su Miguel Servantes, njegov brat Rodrigo i još sedam Španaca. Kod Miguela su nađene preporuke Don Huana Austrijskog po čemu je Deli Topal zaključio da će za njega dobiti vrijedan otkup. Okovao ga je i bacio u tamnicu.

Četiri godina ranije Miguel je učestvovao u velikoj bici kod Lepanta kao vojnik na španskoj fregati “Markeza”. Pošto je toga dana bolovao od groznice, njegov kapetan mu je rekao da se skloni pod palubu, ali se on isturio na najopasnije mjesto.

U strahovitom sudaru dvije flote Miguela su pogodila u grudi dva puščana zrna, a treće mu je razmrskalo lijevu ruku. On je ipak bio srećan, jer je lično doprinio porazu turske flote. Neko vrijeme vidao je rane u mletačkom gradu Mesini, a zatim je učestvovao u pohodu na Tunis. Kao zaslužnog ratnika, Don Huan ga je poslao

na oporavak u Španiju. No, nije ni stigao do svoje zemlje, jer su ga zarobili gusari. On i njegov brat Rodrigo javili su ocu u kakvoj se nevolji nalaze. Otac je prodao svoje malo imanje, neudate sestre dale su svoj miraz, ali sve to nije bilo dovoljno za njihov otkup. Svoj dio Miguel je ustupio za otkup brata. Polazeći, Rodrigo mu je obećao da će doći s brodom i osloboditi ga.

Deli Topal je nekoliko puta pokušavao da Miguela proda na ulcinjskom trgu robova. Španac je tamo čitao svoje stihove, koje niko nije razumio i niko nije htio da ga otkupi. Deli Topal ga je odveo u Alžir, gdje se već nalazilo 25 hiljada hrišćana robova. Španskog pjesnika Miguela Servantesa otkupio je kaid Hasan-aga za petsto talira. Taj aga bio je poturčeni Mlečić Andreta, jedan od najsvirepijih ljudi u Alžiru. Svakog roba, koji bi pokušao da pobjegne, kažnjavao je nabijanjem na kolac ili vješanjem. Od njega su strepili ne samo robovi, kojih je imao dvije hiljade, nego i muslimani.

Na aginom ljetnjakovcu Miguel je upoznao nekog Španca, baštovana, koji je u bašti potajno iskopao zemunicu. Tu su jedan po jedan odbjegavali pojedini robovi. Miguel im je donosio hranu i starao se za njihovu bezbjednost. U tome mu je pomagao i jedan rob, koji se tada poturčio, pa se poslije opet pokrstio. Miguel je poslao poruku bratu Rodrigu i tačno mu označio mjesto gdje se nalazila zemunica. Poslije nekoliko dana Rodrigo je doplovio na brodu, ali su ga opazili neki ribari i podigli uzbunu, pa je morao odustati.

Već sutradan onaj rob se ponovo poturčio i izdao Hasan-agi gdje su se skrivali bjegunci. Aga je poslao trideset Turaka koji su sa isukanim sabljama jurnuli u zemunicu i pohvatali odbjege robove. Miguel je preuzeo na sebe krivicu, govoreći da je on nagovorio robove na bjekstvo. Hasan-aga je naredio da kolovođu dovedu njemu. Dugo ga je ispitivao i prijetio, ali Miguel je i dalje tvrdio da je samo on kriv. Hasan-aga je svojom rukom objesio onog baštovana koji je iskopao zemunicu, a slugama naredio da

Miguelu udare dvije hiljade batina. Tri Španca, koje su uhvatili u bjekstvu, izdahnula su poslije stotinu udaraca. Ista sudbina zadesila bi i Miguela da se neki njegovi prijatelji nijesu zauzeli kod age da mu oprosti.

Miguel Servantes je još dva puta pokušavao da pobjegne, ali su oba pokušaja osujećena. Njegov vlasnik nije ga ubio, nadajući se da će za njega dobiti vrijedan otkup. Porodica Servantes prikupljala je novac. Upravo tada umro je Miguelov otac, pa su stali pokušaji da se oslobodi. Španski kralj poslao je fratre da otkupljuju roblje.

Poslije dugog cjenjkanja, Hasan-aga je pristao da oslobodi Miguela za pet stotina zlatnih talira. Tako je on, poslije pet godina teškog robovanja, slobodan stupio na špansku zemlju. Kasnije je napisao roman Don Kihot i stekao svjetsku slavu.

Da bi se uspješno borili sa velikim i dobro naoružanim konvojima, udruživali su se ulcinjski i alžirski gusari. Stotinak gusarskih leuta hrabro je napadalo konvoje koje su štatile moćne ratne fregate naoružane topovima. Kad bi već uspjeli da priđu napadnutom brodu i iskoče na palubu, pobjeda im je bila osigurana, jer su to bili okretni i odvažni ljudi za koje ni tuđ, ni njihov vlastiti život ništa nije značio. U tim žestokim okršajima ginulo se na obje strane.

Ulcinjski reis Džafer je 1581. godine skupio eskadru od 18 brodova i poharao mnoga mjesta na južnom i srednjem Jadranu. Zbog sve češćih napada gusara na pribalna mjesta, podizani su visoki bedemi oko gradova, a manja naselja su organizovala odbranu od iznenadnih napada gusara. Ulcinjani su više puta pljačkali italijanske primorske gradove, zbog čega su ih nazivali "bič Apulije i Sicilije". Pljačkali su bogate vile, a vlasnike zarobljavali i kao roblje prodavali Turcima.

Protiv gusarske flote mobilizovana cijela obala od Boke do Kvarnera. Mletačke vlasti su stanovnicima dijelile puške i barut. Službe osmatranja i dojavljivanja budno su motrile na pučinu. Na

vijest o približavanju sumnjivih brodova zazvonila bi crkvena zvona i stanovništvo bi se sklanjalo u utvrđenja, a sposobni za borbu zauzimali su borbene položaje očekujući napade.

Uprkos mletačkim brodovima naoružanim topovima, gusari su bez teškoća mogli doploviti na domak Venecije jer su se držali italijanske obale koja nije imala pogodnih pristaništa da primi mletačke galije. Nije bilo lako ploviti na istočnoj obali Jadrana, gdje su 1580. godine gusari zaplijenili oko Kotoru 25 lađa.

Da bi bili bezbjedni od gusara, Dubrovčani su redovno slali darove kapudan-pašama i reisovima, mada to nije bila čvrsta garancija. Ulcinjski gusari su u proljeće 1587. zaplijenili dubrovačku fregatu koja je nosila u Lješ tri hiljade dukata da se isplati žito. Kapetana su ubili, posadu izranjavali i kao roblje rasprodali, a novac i brod su zaplijenili. Zato se u trgovačkim ugovorima Dubrovčana često naglašava rizik, a ponekad se pominje i šteta koja bi u Albaniji mogla nastati od ulcinjskih gusara. Pošto Dubrovčani nikad nijesu imali jaku ratnu mornaricu za obezbjeđivanje trgovačkih brodova, njihovi zakonski propisi su određivali da trgovački brodovi moraju ploviti zajedno u tzv. "konzervi", zbog bolje zajedničke upotrebe brodske artiljerije protiv gusara. Prema jednoj mletačkoj studiji, štete od gusarenja dostižu 36 odsto vrijednosti tereta koji se prevozi.

Poslije 1600. godine alžirsko gusarenje, tehnički potpuno obnovljeno, prelazi na Atlantski okean, pa Ulcinjanima ostaje Jadrani i dio Mediterana. Ulcinjski gusari su u prvoj deceniji 17. vijeka opljačkali oko 300 lađa koje su išle prema Veneciji. Mletački providur Molin piše da se "može reći da su gusari iz Ulcinja postali nepodnošljivi". Da bi se suprotstavila ulcinjakim gusarima, Mletačka Republika je podržavala uskočke akcije (hajduke) i naoružavala ih. Pod pritiskom evropskih država, Mlečani su 1615. godine preduzeli odlučnu akciju protiv uskoka. U Senju je stationiran jedan mletački garnizon, spaljene su barke uskoka, a uskoci primorani da se ise u predjele udaljene od mora najmanje 50 milja. No i pored toga uskoci su nastavili da djeluju na sjevernom i srednjem Jadranu.

Krajem 1644. godine jedna eskadra malteških vitezova napala je tri turska broda i zarobila hadžije koje su krenule prema islamskom svetlištu Meki. Zaplijenili im imovinu i sklonili se prvo na Kandiju (Krit), pa na Maltu. To je ozlojeđenim Turcima bio povod da im objave rat i otmu Kandiju. Tokom tog dvadesetpedogodišnjeg rata gusari iz Ulcinja i Santa Maure predstavljali su veliku opasnost za Mlečane na Jadranu. Da bi im se suprotstavila, Venecija je gradila flotu.

U jeku Kandijskog rata 1662. godine u Ulcinju je boravio čuveni turski putopisac Evlija Čelebi koji piše da u taj grad "dolaze odvažni arnautski momci iz drugih kasaba, sjedaju u fregate i plijene, pljačkaju i pustoše neprijateljsku obalu. Sa bezbrojnim blagom vraćaju se u Ulcinj kao pobjednici i daju sandžak-begu desetak od plijena. Od toga plijena Jusuf-begu je pripalo 91 hiljada groša carskog desetka i 17 robova", navodi Čelebi. Znači, ulcinjski gusari su samo u toj akciji zarobili 170 robova.

Sredinom maja 1656. godine 12 alžirskih brodova uplovilo je u ulcinjsku luku, gdje im se pridružilo osam ulcinjskih. Udružena flota uputila se prema Boki i Dalmaciji, pjačkajući i odvođeci roblje.

U noći između 21. i 22. juna 1624. tridesetak gusarskih lađa iz Alžira, Tunisa i Ulcinja krenuli su da poharaju Perast. Osamdeset peraških kapetana plovilo je na svojim brodovima po cijelom svijetu, donoseći zlato i druge dragocjenosti. Imaće, dakle, šta da se opljačka.

Obrana Perasta bila je dobro organizovana. I danju i noću dežurao je osmatrač na visokom tornju zvonika crkve Svetog Nikole motreći prema moru. Čim bi on zazvonio, stanovnici grada žurno su ustajali, uzimali oružje i spremno čekali napadače. Te večeri, oko pola noći, osmatrač je na ulazu u Bokokotorski zaliv opazio nekoliko brodova. Odmah je zvonjavom probudio Peraštane koji su se na brzinu spremili za odbranu. Pokazalo se da je to neki mletački trgovački konvoj koji se kretao prema Kotoru i da nema nikakve opasnosti. Neki starac izgrdio je osmatrača što je nepotrebno uzbunio čitav grad. Poslije dva sata u Zaliv je ušla bro-

jna gusarska flota. Misleći da je i to trgovački konvoj, osmatrač sa zvonika nije dao znak za uzbunu. Gusarski brodovi su tiho prišli obali, gusari se iskricali i odjednom sa isukanim sabljama uz veliku dreku jurnuli na usnuli grad. Upadali su u kuće, pljačkali i ubijali svakoga ko bi im se suprotstavio. U gradu je nastao vrisak i zapomaganje. Samo mali broj građana uspio je da prebjegne preko brda. Zatim su gusari sa 450 vezanih robova i opljačkanim stvarima otplovili ka jugu. Kao i uvijek kada su donosili bogat plijen, u Ulcinju su priredili bogatu gozbu i veselje. Pekli su se volovi i jaganjci, točilo se piće, svirale su zurle i bubnjale nakarade. Siromašni Ulcinjani, kojih je bilo nekoliko hiljada, imali su priliku da se dobro najedu, napiju i provede.

Vrativši se u matičnu luku, peraški pomorci našli su opustošeni grad, sa malo preživjelih žitelja. Dugo su zatim na trgovima robova u Alžiru, Tunisu i Ulcinju tragali za svojim ukućanima i otkupljivali ih. Cijene otkupa djece, mladića i djevojaka bile su vrlo visoke, pa su mnogi Peraštani zapali u velike dugove. Neke robove nije imao ko da otkupi, pa su potom prodavani širom svijeta.

U XVI, XVII i XVIII vijeku u Ulcinju je uvijek bilo po 12 do 20 gusarskih družina. Svaka družina imala je po nekoliko brodova. Oni su i dalje zarobljene putnike i pomorce dovođili u Ulcinj i prodavali ih na trgu robova. Među zarobljenicima je bilo i uglednih ličnosti, za čiji otkup su gusari dobijali pozamašne sume novca. Za Iliju Mrvicu iz Prčanja njegova žena Lucija platila je otkup 130 talira. A Božo Tripov Sbutega, takođe iz Prčanja, umro je u Ulcinju kao rob 15. avgusta 1668.

Peraštani su se osvetili gusarima 7. avgusta 1638. kada je u Valoni mletačka flota potopila 16 gusarskih lađa. Tom prilikom je usljed topovske vatre s mletačkih brodova porušena i jedna džamija. Turci su uhapsili mletačkog baila u I stambulu, a promet u splitskoj skeli je privremeno obustavljen.

U toku Kandijskog rata sukobi Peraštana i Ulcinjana eskaliraju. Peraštani se preko svog nuncija Tome Cige žale mletačkom providuru u Kotoru da su ulcinjski gusari zarobili tri peraške fregate pune žita. Poslali su u Ulcinj svoje starješine za posredovanje, no bez uspjeha. Gradovi u Boki i južnoj Dalmaciji bili su u stalnom strahu od gusara.

Zemljište kod Ulcinja, poklonjeno janičarima, spahijama i gusarima, većim dijelom ostalo je neobrađeno. Malo je bilo ljudi voljnih da se bave zemljoradnjom, iako je grad bio pun sirotinje i bezposlenih skitnica. Mladići su se radije bavili opasnim, ali unosnim gusarenjem.

Da bi spriječili nove upade gusara, Bokelji su na najužem dijelu Zaliva od jedne do druge obale zategnuli čelični lanac. Otada se taj kanal zove Verige.

Mlečani su 1654. godine u Perastu uspostavili hajdučko-gusarsku bazu od prebjega iz Hercegovine i drugih krajeva pod turskom vlašću. Baza je bila usmjerena na suprotstavljanje Ulcinjanima, ometanje pomorskog i kopnenog saobraćaja prema turskim lukama i tvrđavama u Hercegovom i Risnu. Te godine ulcinjski gusari, pod vođstvom reisa Mustafe, napadali su mnoga mjesta u Boki i nanosili im velike štete.

Mlečani su formirali odred hajduka pod komandom Nika Popovića koji je napadao ulcinjske gusare. U proljeće 1662. godine hajduci su napadali dvije gusarske fuste kod Budve, ubili 5 gusara i 7 zarobili, koji su sa zarobljenim fustama dovedeni u Kotor. Providur je naredio da se gusari ubiju. Svi su udavljeni u moru. Mletački senat je pohvalio hajduke koji su učestvovali u ovoj operaciji, ali su upozorili kotorskog providura da ubuduće ne smije ubijati zarobljene gusare bez odobrenja generalnog providura.

Karlovačkim mirom 1699. godine sklopljenim između Turske i Svetog saveza (Venecija, Australija, Rusija i Poljska), Porta je bila obavezna da suzbije gusare i omogući slobodnu trgovinu Jadranom. No, Turska nije ispunila svoje obaveze. Slične su i odredbe Požarevačkog mira 1718. godine između Austrije i Mletačke Republike s jedne strane i Turske s druge strane. Član 13. ovog ugovora glasi: „Ulcinjanima se zabranjuje da vrše gusarstva, kako bi se obavljala slobodna trgovina i plovidba“. Ali, ulcinjski gusari su nastavljali da napadaju i priobalne gradiće.

Nastavljeni su česti sukobi Ulcinjana i Peraštana. Znatne gubitke su Peraštani pretrpjeli krajem aprila 1706. godine kada su se četiri njihova broda sukobila na jugu Albanije sa jednim tripolitan-skim brodom. Sljedeće godine Peraštani su u Draču pobili sedam Tripolićana. Drač je bio blokiran i svi mletački podanici su uhapšeni, a vicekonzul Đovani Kumano sproveden u elbasansku tvrđavu. Potom je providur Balbo naredio da se puca na ulcinjske lađe. A Ulcinjani su podsticani od Porte da gone Bokelje. Zbog žalbi Ulcinjana na Bokelje, Porta je 1715. godine objavila rat Mletačkoj Republici.

U prvoj polovini 18. vijeka stradalo je ili izgubljeno u bor-bama sa Ulcinjanima više od stotinu peraških brodova. Poslije tog rata peraški pomorci su se žalili Malom vijeću da moraju raditi na tuđim brodovima.

Porta je 1739. godine posebnim fermanom naredila skadarskom paši i ulcinjskom kadiji da se uhapsu Ulcinjanin Hasan Tasaki i njegovi drugovi jer su napali peraški brod Tripa Geričića, zarobili ga i ubili dva mornara.

Ulcinjani su sredinom decembra 1746. godine saznali da se u dračkoj luci na francuskom brodu nalazi Krilo Četković, zvani Grilo, s kojim su imali neke neraščišćene račune. Kad se brod otisnuo iz luke, za njim se uputila jedna lađa sa 54 Ulcinjana pod vođstvom Beta Karalija. Oni zatraže da im se Grilo preda. Kapetan

broda je to odbio, govoreći da je on pod zaštitom francuske zastave i da će tražiti uputstva od francuskog konzula u Draču. Ulcinjani zadrže Grila koji se bio sklonio pod francusku zastavu i klicao “Živio francuski kralj!” Grila su prebacili na svoj brod i tamo ga objesili. Odnijeli su svu Grilovu robu i dragocjenosti. Prisili su kapetana da pismeno posvjedoči da oni nijesu ništa odnijeli. Zarobili su 14 osoba Grilove pratnje a njegovu ženu otpremili u harem skadarskog paše. Bezuspješni su bili pokušaji da se Grilova žena otkupi, pa je ona kasnije oteta iz harema.

U naredbi generalnog providura navodi se da se Bokeljima mogu izdavati dozvole za kraća putovanja, sa izuzetkom Peraštana. Predstavnici te opštine su se pred kotorskim providurom pismeno obavezali da će izbjegavati svaki sukob i svađu sa Ulcinjanima i da će ih prijateljski dočekivati kada ulaze u Boku. Od tog doba koncesije za trgovinu u albanskom primorju prešle su sa Perasta na Dobrotu i Prčanj, pa će njihovi kapetani usljed toga steći veliko bogatstvo.

Francuski konzul u Veneciji 11. novembra 1711. godine obavještava svoje pretpostavljene u Parizu da je jedna mletačka galija, prateći nekoliko trgovačkih brodova, zarodila brod sa stotinu Ulcinjana koje su okovali u lance, oslobodivši pritom mnogo hrišćana robova na ulcinjskoj galioti. U izvještaju se dalje kaže da je zapovjednik Jadranskog mora, Kapelo, napao i potopio ulcinjski komandni brod veliku galeotu, na kojoj je bilo 17 članova posade. Saopštava se da je „...nađen jedan napušten brod, sa razapetim jedrima i vezanim kormilom, sa četiri zaklana čovjeka.” Ovaj brod je krenuo iz Venecije sa teretom vina, a zločin su besumnje učinili ulcinjski gusari.

Ubrzo zatim jedna ulcinjska galeota napala je u Bakru napuljski bark, na kojem je bilo 43 oficira i 7 španskih vojnika koji su putovali u Napuljsko kraljevstvo. Ulcinjski gusari su ubili dvojicu od tih oficira, a ostale su odveli kao zarobljenike, među kojima četiri žene i jedno dijete.

Četiri pravoslavna mještanina Kuta, iznad Hercegnovog, nakon zarobljavanja, veslali su na jednoj gusarskoj lađi. Oluja je bacila njihov brod na obalu blizu Jankina. Igrom slučaja, pronašla ih je i spasila papinska galija. Tako su, zahvaljujući nevremenu, oslobođeni i vraćeni svojim kućama.

Bilo je više slučaja da su se neki hrišćani, koje su zarobili gusari i tražili otkup za njih, koji nije stizao, poturčili kako bi stekli lakše uslove za život. Neki od njih, kad im se ukazala prilika, pobjegli su i vrativši se u svoje rodno injesto odrekli se primljene muslimanske vjere.

Sukobe sa ulcinjskim gusarima imali su i Paštrovići. Boško Perazić je plovio brodom cetinjskog vladike Save, čija je vrijednost bila 300 zlatnih cekina. Sudskom odlukom tim novcem je plaćena šteta koju je Perazić pričinio Ulcinjanima. Postojala je i saradnja ulcinjskih gusara sa Paštrovićima, koji su se takođe bavili gusarstvom. Krajem 1764. godine gusar iz Ulcinja Sinan Komina sa 40 svojih gusara zaplijenio je jednu lađu iz Livorna u Koroni, na Peloponezu, i doveo je u Bar. Kada je skadarski Mehmed-paša saznao za to, naredio je da ga uhapsu. Sinan se sklonio u Paštroviće kod familije Kažanegra. To su bili njegovi prijatelji, jer su se Kažanegre, kao i njihovi suplemenici Mitrovići, takođe bavili gusarenjem.

Ulcinjanski gusari su trgovali i crnim robljem. Robove su dovodili iz sjeverne Afrike, preprodavali ih, a neke ostavljali da rade na ulcinjskim imanjima ili brodovima. Bogatstvo Ulcinjana u to doba cijenjeno je i po tome koliko robova imaju u svom vlasništvu. Na brdu Pinješ postoji mjesto pod nazivom Arapsko polje, gaje su se crnci sastajali i izvodili svoje ritualne igre.

Poslije Kandijskog rata, ulcinjski gusari nastavljaju svoje akcije. Počnu u aprilu a završavaju u oktobru. Na moru borave po mjesec i više dana, a u matičnu luku se vraćaju sa puno plijena. Venecija odlučno je zahtijevala od Porte da spriječi gusarenje Ulcinjana, ali oni su nastavljali sa svojim akcijama. U Papskoj državi se iskrcalo 200 Ulcinjana, pustošeći gradove i odvođeci ljude u ropstvo. Pljačkali su i nadomak Rijeke i Bakra.

Veliki vezir je naredio da se spale sve ulcijske i novske gusarske lađe, a oštećeno je samo desetak tih brodova. Kada je u Ulcinj došao čauš iz Porte sa naredbom o spaljivanju brodova, gusari su ga ubili. Ulcinjski gusari su imali zaštitu lokalne vlasti i skadarskog paše. U to vrijeme centralna vlast u Carigradu nije bila u stanju sa skrši lokalnu samovolju. U aprilu 1676. godine ponovo je pokušano paljenje fusti, a Ulcinjanima je zabranjeno da grade nove plovne objekte. Sultan je poslao ferman o zabrani Ulcinjanima da se bave gusarenjem. No, oni su se još jednom oglušili o sultanovo naređenje. Sultan je izdao novi ferman i počelo je surovo kažnjavanje ulcinjskih gusara. Godine 1726. paljeni su i uništavani gusarski brodovi i srušene kuće gusara. Nekim gusarima izrečene su i druge kazne: veslanje u okovima na sultanovim galijama ili oduzimanje imovine.

Požarevačkim mirom 1718. godine između Austrije i Venecije s jedne strane i Turske s druge strane zaključeno je da se mora potpuno suzbiti ulcinjsko gusarstvo. Smatralo se da se bez toga ne bi mogao sklopiti trajan mir među državama ovoga regiona.

Krajem XVIII vijeka gusarstvo na Jadranu počelo je jenjavati, ali je Mletačka Republika i dalje vršila nadzor nad morem i kontrolisala plovidbene puteve. Neposredno pred pad Mletačke Republike u Boki se nalazio odred mletačke mornarice koji je intervenisao u slučaju pojave gusarskih brodova sa zadatkom da se posveti posebna pažnja Ulcinjanima, koji se još nijesu bili odrekli svog viševjekovnog zanata. Turski sultan je na gusarske akcije Ulcinjana gledao kao na štetne interesima zemlje. Više puta je davao fermene ulcinjskim gusarima da prekinu napadati brodove na plovidbenim putevima i davao Mlečanima garancije da mogu slobodno ploviti. A kada se Turska nalazila u ratu sa Venecijom, sultan je podržavao gusarske akcije protiv mletačkih trgovačkih brodova. Ulcinjski gusari su se toliko osilili da su u glavnim lukama Sirije i Egipta uspostavili svoje kolonije.

U drugoj polovini 18. vijeka potomci ulcinjskih gusara sve više se okreću trgovini. Gusarenje u vodama Jadrana slabi, da bi od 1815. godine, kada je Austrija zauzela veći dio jadranske obale, skoro sasvim zamro.

Ulcinjski i alžirski gusari otežavali su trgovački saobraćaj na Jadranskom moru. Stoga Mlečiči podstiču svoje podanike da se bore protiv Turaka i na moru i na kopnu. Paštrovići kao gusari napadaju turske brodove, pa i druge na koje naiđu. U junu 1742. optužen je Boško Perazić iz Paštrovića zbog pljačke ulcinjskih gusara. Paštrovići su nastavili pljačku na moru i poslije sklapanja mira između Turske i Mletačke Republike. Generalni providur 1759. godine obavještava mletačku vladu da su načinili velike zločine i pljačke. Naredio je kotorskom providuru da uhapsi ili ubije gusarske poglavice Iva Kažanegru, Andriju Mitrovića, Andriju Đikanovića, Krsta Kažanegru i Kosta Perazića.

Najveći hajduk i organizator paštrovskih gusara oko 1760. godine bio je Kristofor Kažanegra, iz plemena Dabković. Poslije mnogih ubistava u Kefaloniji, on se nastanio u Ulcinju, baveći se trgovinom zajedno sa nekim ortacima iz Ulcinja i Bara. Zbog šverca duvana u Puli zaplijenjen mu je brod i utovar. Tada on organizuje gusarsku družinu od četrdeset paštrovskih mladića, a na brodu je isticao crnu zastavu. Kažanegre su se prvobitno prezivali Crnac (doseljeni iz priperskog sela Crnci). Kada su Mlečani popisivali Peštroviće, registrovani su kao bratstvo Kažanegra.

Krajem osamnaestog vijeka Ulcinjani su imali 25 barki i 30 galeota na vesla. Operisali su na obje obale Jadrana i plijenili sve brodove kojih su se mogli domoći. Pred Čezenom su zarobili 30 ljudi i odveli ih u roblje, a zaplijenili su i dva mletačka broda pred samom venecijanskom lukom. Na području Trogira ubili su nekoliko ljudi, a preko 50 odveli u roblje. Mlečani su napali i potopili jedan gusarski brod na samo dvije milje od Dubrovnika.

Najzad, 1815. godine donesena je Pariska konvencija o zabrani gusarenja. Turska vlada sa oštro suprotstavila dojučerašnjim saveznicima, gusarima. U toku noći uhapšene su vođe gusara Hasan Čauši, reis Bego, Hasan Čauši, Avdi Aga, Ali Korza i još neki. Pošto turska vlada nije imala povjerenja u ulcinjsku vlast, sve uhapšene gusare povjerila je na čuvanje barskim starješinama, koji su bili vjerni centralnim vlastima u Garigradu. Gusarske lađe su gorjele i tonule u more. Nekoliko dana nije se razmicao dim sa ulcinjskog i barskog zaliva. U Baru je bilo znatno manje gusara nego u Ulcinju. U barskoj tvrđavi bilo je mnogo vojnika koji su živjeli od zlehude plate, pa im je povremeno izlaženje na more dopunjavalo prihode. Zapaljene su i njihove lađu u barskom zalivu.

Ulcinjski gusari poštovali su carsku zapovijest. Da bi zaplovili po moru radi ribolova ili trgovine, morali su tražiti dozvolu od skadarskog sandžak-bega. Teško su podnosili takvo ograničavanje slobode. Navikli na plovidbu i borbu na moru, neki ulcinjski gusari su obnovili svoju flotu, odmetnuli se od sultana i počeli da napadaju ne samo mletačke, nego i turske brodove. Sultan je naredio nepoštenu borbu sa piratima. Glave ubijenih pirata plaćao je zlatnicima. Veliki broj uhvaćenih pirata osuđen je na dugogodišnju robiju. Pa ipak, ulcinjsko piratstvo nije potpuno uništeno. Neki su se krili u svojim galeotima u uvali Valdanosa i nastavili svoj zanat.

Jedan od njih bio je i reis Bego, koji se krio u uvali Valdanos. Da bi posjetio svog prijatelja kadiju Karalkaša, Bego je svojim brodom doplovio u barsku luku. Dok je obilazio Volujicu, iz Budve su naišla tri mletačka ratna broda. Tek što je Bego izašao na barsko пристаниšte, u luku su uplovili mletački brodovi. Kapetan fregate je kroz durbin primijetio u koju kuću na пристаниštu se sklonio Bego i naredio artiljercima da na njega otvore vatru. Od

granata poginuo je mladi Hasan, sin uglednog Duraka Hridrovog. Ogorčeni barski Turci spremali su osvetu. Skadarski paša ih je od toga odvrtao, osuđujući ih što su piratu pružili utočište. Da bi opravdao Begov dolazak u Bar, kadija Karalkaš je izjavio da ga je on pozvao kako bi ga prevezao do Ulcinja. Mletački brodovi opasirali su barsku luku, pa se Bego spasio na taj način što je kopnom prebjegao u Ulcinj.

Po Jadranskom, Jonskom i Sredozemnom moru kretao se veliki broj mletačkih, turskih, španskih i francuskih ratnih brodova, čiji je zadatak bio da uništavaju piratske brodove. Mnogi pirati nikad se nijesu vratili u svoju luku. Bila je to ozbiljna opomena ostalima da se više ne bave svojim opasnim zanatom. Ali bilo ih je još nekoliko koji su prkosili svoj toj sili. Jedan od njih je i Lika Cen-Lazoja, o kome je u narodu sačuvana legenda.

Poslije izlaska iz zatvora, Lika Cen-Lazoja je počeo da se bavi trgovinom. Bio je vlasnik nekoliko brodova sa po dvadeset jedara, kojima je prevezio robu. Jednoga dana kod Krfa napali su ga ulcinjski pirati, opljačkali mu brod i poubijali svu posadu. Kad su doznali da je on Ulcinjanin, oprostili su mu život. Tada je i on nastavio da se bavi piratstvom. Kad bi se neki brod pojavio na vidiku, postao bi plijen njegove družine. Nanio je mnogo štete mletačkoj i turskoj mornarici. Turski sultan obećao je veliku nagradu onome ko ga zarobi. Opasni pirat Lika Cen-Lazoja uhvaćen je i spoveden u Carigrad. Sultan je naredio da ga objese. No, u to vrijeme u grčkim vodama krio se grčki odmetnik Kara Lambro, koji je napadao i pljačkao mnoge brodove. Sultan je oglasio da će dati veliku nagradu onome ko uhvati ili ubije Lambra. Pošto se nije mogao naći takav junak, sultan je obećao Lika Cen-Lazoji da će mu oprostiti život ako ubije grčkog odmetnika. U dvoboju Lika Cen-Lazoja je pogubio Lambra i vratio se u Carigrad. Sultan ga je unaprijedio u čin kapetana, pustio ga na slobodu, ali mu nije dozvoljavao da napusti Carigrad.

Lika Cen-Lazoja je naumio da brodom pobjegne iz Carigrada. Znao je da na najužem dijelu Bosfora postoji lanac, koji je štiti grad od upada gusara, kao Verige u Boki. Lika je smislio kako da savlada tu prepreku. Natovario je brod makovim sjemenom i sav teret postavio na krmi, od čega se pramac podigao. Kad je brod naišao na lanac, makovo sjeme se nagnulo k pramcu, krma se podigla i prešla lanac.

Pošto je savladao tu prepreku, nastavio je plovidbu prema Egejskom moru. Potom je neko vrijeme mirno živio u Ulcinju. Život je završio na pučini. Za vrijeme strašne vremenske nepogode zarekao se da će brod prevesti iz Ulcinja u Drač, što mu nije uspelo. Morski talasi progutali su ga zajedno sa lađom.

Ulcinjski pirati, bez turske podrške koju su nekad imali gusari, morali su prestati da se bave tim opasnim zanatom, jer se nijesu mogli boriti protiv modernih i dobro naoružanih brodova.

Ratničko pleme Mrkojevići

Crnogorsko pleme Mrkojevići živi južno od Bara na pitomoj primorskoj visoravni. Tu se u 11. vijeku nalazila župa Prapatna sa prijestonicom zetskog kneza Vojislava. Prvo stanište bilo im je na Rumiji. U vrijeme kneza Vladimira bili su stočari. Zimi su svoja stada spuštali u Prapatnu i tu se konačno nastanili. Živjeli su sa svojom stokom i mogli da podnesu svaku nevolju.

U vrijeme vladavine kneza Vladimira i Kosare Mrkojevići su bili mirni stočari. Pokazali su se kao hrabri ratnici kada je njihov knez Vojislav podigao ustanak protiv Vizantije 1035. godine. Ustanici su oslobodili Bar, ali su ga Vizantijci naredne godine ponovo osvojili, a vođu ustanika zarobili i odveli u Carigrad. Poslije tri godine on je pobjegao iz zatočeništva i još jednom podigao slovenski narod na ustanak. U velikoj Barskoj bici 1042. godine ustanici su izvojevali pobjedu i odbranili samostalnost svoje države, koja se nije ograničavala samo na nekadašnju dukljansku kneževinu, već je obuhvatala i Travuniju i Zahumlje, uključujući i grad Ston, a na jugu do rijeke Vojuše. Knez Stefan Vojislav, osnivač dinastije Vojislavljevića, bio je na čelu Duklje (Zete) od 1037. do 1051. godine. Umro je u svom dvorcu u Prapatni, gdje je sahranjen s velikim počastima. Njegov sin Mihailo u Baru ge proglašen za kralja i zatražio od pape zastavu kao potvrdu kraljevstva, koja mu je dodijeljena 1087. godine. On je proširio državu sa jos nekim vizantijskim gradovima, a njegovi dvorovi bili su u Kotoru i Prapatni.

Poslije kralja Mihaila, Zetom je vladao njegov sin Bodin. Nasljednici Bodinovi vodili su borbu oko prijestola, pa se oslabljena država povremeno vraćala pod vizantijsku vlast. Od 1183. godine Prapatna i Bar bili su narednih 180 godina u sastavu nemanjičke Srbije. Mrkojevići su imali samoupravu, koju su zadržali i kasnije kada su Zetom upravljali Balšići.

Prvi put se Mrkojevići pominju 1409. godine. U borbama za Zetu između Stefana Vukčića Kosače i Mlečana vođenom 1441 - 1444. godine, Mrkojevići su prišli Mlečanima.

Njihovom vođi popu Đinaku skadarski knez ustupio je opatiju Sveti Nikola na ušću Bojane, jer je, prilazeći Mlečanima, izgubio crkve i posjede koje je ranije dobio od Đurđa Brankovića i Stefana Vukčića. Iako je pop Đinak bio pravoslavac, njegovo pravo na opatiju priznao je i mletački senat. On je osam godina držao ovaj katolički manastir, ali ga je na zahtjev pape morao vratiti starom opatu Ivanu Đurđevu koji je iz njega bio istjeran.

Dobri uzajamni odnosi Mlečana i Mrkojevića trajali su sve dok su Turci osvojili Skadar 1478. godine. Turci su zaveli svoju vlast na zaposjednutom području. Njima su prišli Mrkojevići i prisvojili zemlju koju su do tada obrađivali kao mletački najamnici.

Kada su i Turci počeli uzimati danak, Mrkojevići su se 1482. godine pobunili protiv njih i tražili zaštitu Bara. Barani su ih odbili, pa je time produbljen jaz i neprijateljstvo među njima. Od 1512. godine Mrkojevići počinju da pljačkaju ljetinu sa barskih vlastelinskih imanja. Do oružanih sukoba dolazilo je u prosjeku svaki treći dan. Stoga je gradska uprava tražila od mletačkog senata da brodovima pošalje vojsku koja bi potpuno iskorijenila te „jeretike i Srbe”, kako se Mrkojevići nazivaju u jednom izvještaju iz 1533. godine.

Sredinom XVI vijeka na čelu plemena bio je pop Stefan, prijek čovjek, jaka i samostalna ličnost. I njegova braća, sinovi i drugi rođaci bili su najhrabriji u plemenu. Iako je gradsko vijeće kaznilo popa Stefana izgnanstvom sa mletačkih teritorija, on je ipak uspio da oženi svog sina djevojkom iz Bara i da uda jednu kćerku u Baru. U to vrijeme gotovo polovina Barana-pučina bila je u krvnom srodstvu sa Mrkojevićima. Između rođaka u gradu i rođaka u planini uspostavljena je obavještajna služba putem davanja signala vatrom i dimom. U doba žetve u gradu su ostajale

samo žene sa djecom, dok su muškarci morali da i danju i noću čuvaju njive. Bilo je dosta Barana izgnanika, koji su se udružili sa Mrkojevićima protiv barske vlastele.

Dukađinski namjesnik i crnogorski kadija 1569. godine traži da im se pokore svi primorci od Bara do Kotora. Pošto ovi to nijesu prihvatili, godinu dana poslije toga izbija rat. Mrkojevići se u tom ratu stavljaju na stranu Mlečana. Preko svojih predstavnika podnose predstavku mletačkom senatu, koju senat prihvata, oprašta im sve dotadašnje grijehe i naređuje im da ne smiju uznemiravati mletačke vazale, ni na kopnu ni na moru. Oslobođeni su svih carina i dažbina, osim poreza od 12 akči po kući.

Posljednju uslugu koju su Mrkojevići pokušali da učine Mlečanima bila je odbrana Ulcinja i Bara od turskog napada. Oni su zaposjeli neke tjesnace prema Skadru i spriječili napredovanje nizama. Turska vojska je drugim pravcem i preko mora stigla do Ulcinja i Bara, koje su Mlečani predali bez borbe. Kada su Mrkojevići vidjeli da Mlečani ne pružaju otpor Turcima, promijenili su svoje držanje i pošli u osvajanje Paštrovića, čime su učinili uslugu Turcima.

Padom Bara pod tursku vlast 31. jula 1571. godine, Mrkojevići i definitivno postaju podanici Otomanske Carevine. Nekada nemirni i ratoborni Mrkojevići, kao turski podanici, nijesu više napadali i pljačkali Barane. Zadržali su svoju samoupravu i još dugo pripadali pravoslavnoj vjeri iako su od samog početka bili izloženi pritiscima da pređu u islam. U opisu skadarskog sandžakata iz 1614. godine, Kotoranin Marijan Bolica navodi da su u to vrijeme svi Mrkojevići bili srpske vjere (lat. di rito serciano). U spomenutom opisu Bolica nabraja sva glavnijsa sela u Mrkojevićima i navodi imena seoskih starješina. Sve su to srpska imena i prezimena, iz čega se vidi da među njima još nije bilo muslimana. Sve jači turski pritisci da prime islam izazvali su česta iseljavanja u hrišćanske zemlje. U Poreču se 1611. godine naselilo 10 porodica sa 48 članova iz Mrkojevića. U jesen 1622. preselilo se

čak 205 porodica. Svi su oni bili pravoslavci, osim jedne porodice koja je primila islam, ali je i ona napustila zavičaj zbog nasilja Turaka. Preostali Mrkojevići morali su pomagati Turcima u čestim sukobima sa Mlečanima i Crnogorcima.

Za vrijeme dugotrajnog Kandijskog rata Mlečani su 1649. godine pokušali da uz pomoć Crnogoraca zauzmu Bar. Međutim, brdska plemena nijesu ispunila obećanja. Mletačka eskadra, koja se usidrila pred Barom, odjedrila je u Boku i zauzela Risan. Turci su, uz pomoć Mrkojevića, uspjeli da brzo organizuju odbranu i u žestokom okršaju potisnu Mlečane. Zatim, Mrkojevići su pružili pomoć Turcima pri zauzimanju Svača, utvrđenog grada na putu od Skadra za Ulcinj. Zbog toga su stekli pravo da mogu prenočiti u Skadru, gdje su povremeno odlazili radi trgovine. Inače, Mrkojevići odvajkada održavaju vezu sa spoljnim svijetom preko pijace u Baru, koju i do danasnjeg dana redovno pohađaju pazarnim danima. U Ulcinj su odlazili rijetko, i to u ljetnoj sezoni.

Godine 1717. Mrkojevići su pomagali Crnogorcima pri neuspjeloj opsadi Bara i time izgubili kod turskih vlasti povjerenje koje su do tada imali.

Haračlijice su išle od kuće do kuće i oporezivali svaku mušku glavu u porodici, a posebno se plaćala zemljarina. Seljak koji nije imao novca da plati dažbine odvođen je u zatvor. A takvih je bilo mnogo više nego onih koji su nekako stekli pokoju zlehodu paru. U Mrkojevićima nije bilo ni jednog muslimana, koji su inače bili oslobođeni poreza. Česte neprilike sa haračlijama tjerale su hrišćane da napuštaju svoja imanja i da se sele u krajeve gdje još nije doprlo Otomansko Carstvo. Tvodokorno su čuvali svoju vjeru, a Turci su na razne načine pokušavali da ih prevedu u islam. Napravili su lijepu džamiju usred Mrkovskog polja, doveli hodžu iz grada, ali džamija je zvrjila prazna. U džamiju su unijeli puno vreća žita za vjernike koji budu dolazili na klanjanje. Glad je natjerala najsiromašnije seljake da promijene vjeru, kako bi prehranili porodicu. Prema podacima iz djela *Ilikum Sakrum* od Farlatija,

ta prva džamija podignuta je oko 1760. godine, što znači da su Mrkojevići odolijevali islamizaciji pune dvije stotine godina od dolaska Turaka u ove krajeve.

Turske vlasti vršile su jači pritisak na sveštenike, kako bi se lakše poturčilo ostalo stanovništvo. Pop Marko Nikezić uveo je običaj da se svi njegovi vjernici okupe svakog jutra u crkvi, pa da poslije liturgije odlaze na posao. Narod je redovno dolazio, čvrsto riješen da održi svoju vjeru pravoslavnu. Prema narodnom predanju, pop Marko Nikezić se poturčio iz inata što su njegovi vjernici otpojali jutarnju liturgiju bez njega. No, nije bio u pitanju samo inat.

Turci su počeli sa ozbiljnijim pritiscima i otada počinje masovna islamizacija Mrkojevića, koja je trajala do sredine XIX vijeka. Mirnom životu podređuju sve, pa i tako krupno pitanje kao što je promjena vjere. Do punog izražaja dolazi tolerancija, razumijevanje i međusobno poštovanje. Prilikom islamizacije, među rođacima koji su promijenili vjeru i onih koji su ostali hrišćani nije bilo obračuna, netrpeljivosti i jako izražene mržnje. Govorili su: "Ako smo promijenili vjeru, krv nijesmo. Bog je jedan, samo mu se na različite načine molimo". Tako je brat ostao brat, kasnije rođak i dobar komšija. To potvrđuju brojna bratstva pravoslavaca i muslimana nastalih iz istog korijena. U Dobroj Vodi su to pravoslavni Pavlovići i muslimani Đurovići i Ivanovići, kao i pravoslavni Nikočevići i muslimani Nikočevići. Uzajamna tolerancija doći će do izražaja i u uzimanju prezimena, zadržavanju i poštovanju rodbinskih odnosa, vjerskih praznika i običaja, izgradnji i čuvanju bogomolja i preuzimanju na čuvanje krsta kneza Vladimira, vladara njihove prve države. Mnoge familije su zadržale stara pravoslavna prezimena ili su za osnov prezimena uzele ime svog pretka koji je prvi primio islam. S druge strane, kod dijela porodica koje su zadžale vjeru, potomcima su nadijevana imena islamizirane braće ili bližih rođaka.

Rodačke i bratstveničke počasti i običaji poštovani su i poslije islamizacije dijela porodice ili bratstva i proširivani novim običajima i praznicima. Ako je islamiziranom rođaku pripadalo da nosi barjak ili predvodi svatove, ta čast mu je i dalje ukazivana. Na sahranama su jedni drugima umrle spuštali u grob, ako im je to po stepenu srodstva pripadalo.

Vjerski praznici slavljani su uz veliko uzajamno poštovanje, izraženo posjetama i zajedničkim ručkovima i večerama. Za rođake i komšije muslimane, pravoslavci su posebno pripremali jela. Islamizirane porodice dugo su zadržale neke običaje vezane za pravoslavne vjerske praznike, koji su se odnosili na čuvanje zdravlja kućne čeljadi, napredak stoke i dobar berićet. Muslimanski vjerski običaji, način života, porodične svečanosti i smrt, do kraja su ispoštovani od pravoslavne braće i komšija.

Zemljište na kojoj je izgrađena džamija u Veljem Selu dao je neki pravoslavni Božović, koji je prije toga dao i zemljište za izgradnju crkve Sveti Ilija u istom selu. Stari mrkojevićki barjaktar odredio je mjesto gdje će ga sahraniti. To nije bilo ni pred džamijom, ni pred crkvom, što je on objasnio time što odatle vidi i crkvu i džamiju.

Posljednji pravoslavac ovog plemena bio je pop Kolica Nikov, koji nikako nije htio da pređe u islam. Kad je u njegovom selu građena džamija, svi seljaci su dali svoj prilog u novcu ili materijalu, a Kolica je donio jednu dugačku neokresanu rozgu za krov i rekao: "Ja se tu neću moliti Bogu, ali dajern svoj prilog jer će se, možda, moji potomci poturčiti, pa neka imaju pristupa u džamiji". Njegovu rozgu stavili su pod krov onako neokresanu. Pravoslavni Nikočevići iz Dobre Vode takođe su priložili jedan dio građe, i mnogi drugi čija su imena zaboravljena.

Poslije prelaska u islam čitavog plemena, Turci se jedno vrijeme nijesu miješali u njihovu samoupravu. Novopečeni muslimani nastavili su tradicionalne običaje svojih predaka: slavili su

krsnu slavu, nalagali badnjake o Božiću, nosili krst pred litijom na Rumiju, praznovali nedjelju, nosili staru nošnju, a žene se nijesu krile kao ostale muslimanke. Fanatične hodže vršile su pritisak na narod da napusti stare i prihvati muslimanske običaje.

Tursko-istočnjački uticaji postaju sve jači tridesetih godina XIX vijeka, kada su Mrkojevići potpali pod vlast barskog zapovjednika. Otada se hrišćanski običaji, znatno skraćeni, održavaju krišom i od susjeda. Vremenora starija tradicija blijedi, a vjera se identifikuje sa narodnošću. Primili su turske običaje, a naročito u vezi sa porodičnim svečanostima, kao što su rođenje, obrezivanje i svadba.

Mrkojevići su živjeli u slozi sa Albancima iz obližnjih anamalskih sela, ali nijesu s njima sklapali brakove. Svoju zemlju nijesu prodavali nikome sa strane. Pa i oni koji su se nepovratno iselili u Mletačku Republiku ostavljali su svoja imanja rođacima i komšijama. Doseljenike nijesu primali u svojim selima. Jedino su pružili utočište nekim crnogorskim porodicama koje su pobjegle od krvne osvete. Najbrojnija među njima, porodica Dapčević iz Katunske Nahije, naselila se u Veljem Selu.

Prilikom napada Crnogoraca na Bar 1877. godine jedan dio vojske, pod komandom vojvode Ilije Plamenca, krenuo je prema Krajini i Mrkojevićima. Stanovništvo u tim krajevima dočekalo je crnogorsku vojsku sa nepovjerenjem i strahom. Nikola Nikočević je obavijestio svoje komšije, Dobrovođane, da vojska pri osvajanju ovih krajeva neće ništa učiniti onome ko se nađe kod svoje kuće bez oružja. Međutim, iz kuće Vukovića zapucale su puške. Poginula su dva crnogorska vojnika, a u žestokom okršaju ubijeni su Mujo Vuković i njegov šura Kacila, koji je živio u gradu. Vojska je zaplijenila svu stoku Vukovića i zapalila im kuću. Puškaranje i crni dim iznad zgarišta izazvali su veliku paniku među Dobrovođanima i ostalim Mrkojevićima. Pronio se glas da Crnogorci sve pred sobom pljačkaju, pale i ubijaju. Stoga je većina seljaka prebjegla prema Ulcinju. Vojska je oduzimala njihovu stoku i

palila kuće, a oni koji su zatečeni kod svojih domova ostavljeni su na miru. Porodica Husejina Nikočevića prebjegla je pred vojskom, jedino je u kući ostala stara Hanka, koja već godinama nije mogla da hoda. Crnogorski vojnici pokušali su da je izbace napolje, ali ona se grčevito držala za svoj krevet. Oni su dovukli u kuću sijeno i suvo lišće, pripremljeno za zimsku prehranu stoke. Tada se Nikola Nikočević odlučno usprotivio namjeri vojnika da zapale kuću. Vojsci se žurilo, pa nijesu zapalili kuću Husejina Nikočevića.

Poslije mukotrpnog potucanja u zbjegu do Bojane i preko nje, Mrkojevići su se vratili na svoja ognjišta. Vraćena im je stoka koju su imali, a izgorjele kuće morali su sami obnoviti. Stoga je njihov prvi susret s knjazom Nikolom protekao u mučnoj atmosferi. U Pečuricama okupili su se gotovo svi Mrkojevići. U kratkom govoru knjaz ih je podsjetio na njihovo slovensko porijeklo i pozvao ih da u novoj državi složno žive sa crnogorskom braćom. Trebalo je izabrati plemenskog kapetana i svi su očekivali da će to biti Božo Nikočević. A knjaz je kapetansku značku prikačio na prsi najuglednijeg muslimana u Mrkojevićima, Alila Kaplanovića.

Mrkojevići ni u tursko vrijeme nijesu zapustili sabornu crkvu Sveti Ilija u Veljem Selu. Održavaju je i sada. Kada je od zemljotresa 1979. godine srušen zvonik, zvono je bilo okačeno o najbliži dub u crkvenoj porti. Dapčevići iz Mrkojevića, koji žive u Sjedinjenim Američkim Državama, sakupili su novac i poslali ga u zavičaj za izgradnju novog zvonika. Bratstvenici Dapčevići, koji su i danas islamske vjeroispovijesti, imaju obavezu da svake godine na Ilindan opslužuju vodom pravoslavne vjernike koji dođu u tu crkvu.

U knjizi “Krajina i Crnogorsko primorje” Andrija Jovičević navodi karakterne crte Mrkojevića: “Mrkojevići se među sobom slažu i pomažu, nikada se ne svađaju, a još manje tuku. Takav odnos vlada i među ženama. Među njima nema nesporazuma, nema opadanja, panjkanja i ogovaranja. Svi se Mrkojevići sma-

traju braćom ne samo po krvi i vjeri, nego i po ljudskim osjećajima. Davije su rijetke, a ako ih ima, one potiču zbog natapanja i poljskih šteta, a nikada zbog svađe, krađe ili kakvih nečasnih stvari. Ogovarač je kod Mrkojevića “slabiji čoek” a “zadevnici” su u Mrkojevićima prezreni. Oni tuđe ne diraju, a svoje sveto poštuju, ne vole da se ma ko useljava u njihovo pleme i nerado odlaze iz svog kraja. Gostoprимni su, čisto se nose, vrlo su vrijedni i nikada ne sjede skrštenih ruku, iako se ne satiru od posla. Umjereni su u jelu i ni u čemu ne pretjeruju“.

Ove karakterne osobine, koje je zapazio Jovićević, Mrkojevići su zadržali sve do danas. Jedino su se donekle izmijenili u pogledu zatvorenosti prema ostalom svijetu. Mnogi su se preselili u Bar i druga mjesta, najviše u strane zemlje radi zarade, ali niko od njih ne prekida vezu sa zavičajem.

Paštrovska hronika

Paštrovići se prostiru na uskom priobalnom pojasu od Kufina do Babinog Dola kod Bečića. Zahvaljujući blagoj klimi i pogodnim župskim mjestima, tu su bila naselja još u praistorijsko doba. Kamene gomile, kojih ima duž čitave oblasti, svjedoče o njenoj ranoj naseljenosti. Nekada su tu živjeli Iliri, Rimljani, Vlasi i Arbanasi. Iz ilirskog vremena ostali su izvjesni toponimi. Pa i samo etničko ime Paštrovići izvedeno je od ilirskog ličnog imena Pastro /Pastroje/. Kod ovog imena isti je korijen kao kod latinske riječi pastor/pastir/. Slovensko stanovništvo, koje se kasnije naselilo, primilo je ime starosjedelaca, i to kao geografski i etnički pojam. Prvi odnosi između starosjedelaca i doseljenika bili su neprijateljski. Sloveni nijesu potpuno istisli starosjedioce, već su se naseljavali u manjim grupama. Među njima je bilo uzajamnih veza i izvjesnog stapanja, što pokazuju i sačuvani toponimi.

U Barskom rodoslovu Pop Dukljan navodi mnoge toponime u Duklji, ali oblasni naziv Paštrovići ne pominje, već samo Lastvu. To je prvi pomen paštrovske teritorije, i to u vezi sa kraljem Radoslavom koji je živio krajem VIII i početkom IX vijeka.

U doba Nemanjića Paštrovići postaju značajna oblast srpske države. U njima Nemanjići podižu crkve, daju priloge manastirima i izvjesne povlastice stanovništvu. Jedno vrijeme Zetskim Primorjem vladala je kraljica Jelena i dala neka sela i zemlje Ratačkom Manastiru, a njen sin Milutin to potvrđuje 1313. godine. Paštrovići se pominju 1355. godine kao vlastela u službi cara Dušana, koji je neko vrijeme boravio u Budvi. U Zeti, za nepuna dva vijeka koliko je bila u sastavu nemanjićke Srbije, učvršćeni su feudalni odnosi. Poslije smrti cara Dušana prestaje saradnja Raške i Zete. Od pojedinih njihovih oblasti formiraju se nove feudalne državnice. Balšići su držali Bar, Budvu i Gornju Albaniju. Oni su

vodili borbu za Kotor, najprometniji grad u Zetskom Primorju. Kotorani zatraže pomoć od ugarskog kralja Ludovika /Ljudevita/ i 1370. godine prime mađarsku vrhovnu vlast. No i Mlečani su imali pretenzija prema Kotoru. U borbi između Mađara i Mlečana 1378. godine podmićeni paštrovski glavari pomogli su Mlečanima da zauzmu grad. Iz tog dvogodišnjeg rata Mletačka Republika izišla je iscrpljena, pa se prilikom sklapanja mira morala odreći svoga prava na Dalmaciju i čitavo primorje do grada Drača. Kotor je vraćen Ugarskoj. Da bi kaznio Paštroviće zbog napada na Kotor, ugarski kralj Ludovik pošalje veliku vojsku da ih potpuno iskorijeni. Njegov vojskovođa Lujo Madžar na prevaru je zarobio 1400 Paštrovića pod oružjem i sve ih posjekao pod Golim vrhom, a poštedito je djecu i žene. Dugo su se Paštrovići oporavljali od tog pogroma. O etničkom sastavu Paštrovića nema nikakvih podataka sve do XIV vijeka. Stefan Mitrov Ljubiša piše: "Mračna je istorija naša do ljeta 1350. /treba 1378. / jer su gotovo svi rukopisi iz kojih bi štogod pocrpsti mogli u to doba zajedno s narodnim poglavicama propali u borbi sa ugarskim kraljem Ludovikom".

U arhivskoj građi XIV i XV vijeka pominju se mnoga paštrovska lična i bratstvenička imena, koja jasno govore o etničkom sastavu tadašnjeg stanovništva. U jednom dokumentu iz 1355. godine pominju se vlastelini Paštrovići /Aleksa, Nikola, Ostoja, Radič i Stefan/. Iste godine, na drugom mjestu, imenovana je vlastelinska porodica Medin i kuće Martinovića, Dobroslavića, Rucovića i Čelentovića iz Lastve i Brestovika. U jednoj povelji Balše II navedena su imena: Dabajko Tomić, Nikola Martinović, Radić Miković, Harvoje Novaković, Dabajko Aleksić, Mirko Miletić i Aleksa Kanjoš. U spisku dužnika kotorskog trgovca Luke Bolice iz 1398. godine imenuju se: Sladan Milmović, Stojan Suergucović, Bonas Štitar, Glupko Radgostić, Cvjetoje Radinović,

Radoje Milenk, Obrad Oblačić, Grubač Radmilović, Milovan Golkosić i Bogoslav Svatikio. Među dužnicima istog trgovca za 1399. godinu nalaze se i imena dva kmeta: Stojko Sestan i Đonas Stitar, doseljeni iz Šestana i Štitara. U dubrovačkim i kotorskim dokumentima oni se redovno javljaju od 1377. godine. Krajem decembra 1399. knez i Kotorsko vijeće "primaju na vječno vrijeme" braću Ostoju i Radića, sinove Radoslava Paštrovića kao i njihove nasljednike, i opraštaju im ako su što učinili protiv grada, da se uzdrži i umnoži grad Kotor.

Dvanaest paštrovskih plemena, prema jednom spisku iz 1655. godine, bila su: Bečići, Kalođurđevići, Crnci, Nikolići, Butaki, Glavoči, Čude, Reževići, Mikovići, Tomići, Mitrovići i Blizikuće. Ova plemena poticala su od dvanaest vlastelinskih porodica, čiji su se preci doselili sa raznih strana: devet od njih iz Stare Srbije, jedan iz Pipera, jedan iz Hercegovine, a jednom izumrlom plemenu ne zna se porijeklo. To je pleme Nikolići /Nikandrovići - Baroci/, o kojima nema pomena već od prve polovine XIX vijeka.

Neka od navedenih plemena kasnije su promijenila nazive. Pleme Butaki /Buci/ - docnije Nikolićevići /Niklićevići/, a još docnije Midžori, Glavoči - docnije Junkovići, a još docnije Suđići, Čude -Srzentići, Tomići - Armenko, Blizikuće - Ljubiše. Od plemena Bečići, Mikovići i Mitrovići danas postoji veći broj bratstava i pod drugim nazivima. Na teritoriji starog plemena Reževići danas takođe postoji više bratstava pod drugim nazivima. Jedino se Kalođurđevići nijesu izdvajali u posebna bratstva.

Iako se Mletačka Republika odrekla pretenzija na istočnu jadransku obalu, ona je nastojala da potčini djelove Zete. Tešku borbu protiv njih vodio je Balša III. On je u Paštrovićima 1413. godine podigao manastir sv. Nikole u Praskvici. Poslije Balšine smrti 1421. godine Zetom je upravljao njegov ujak, despot Stefan

Lazarević, kome je ostavio u nasljedstvo svoje posjede. Despot Stefan i Đurađ Branković vodili su više bojeva sa Mlečanima, ali ih nijesu mogli istisnuti iz primorskih gradova.

Nalazeći se na granici između Otomanskog Carstva i Mletačke Republike, Paštovići su se morali prikloniti jednom od njih. Opasnost od islamizacije natjerala ih je da dobrovoljno postanu mletački podanici. Odredili su 14 predstavnika /među kojima nije bilo nijednog iz Lastve/ koji će pregovarati sa admiralom Frančeskom Bembom, vrhovnim zapovjednikom mletačke flote. Ugovor, kojim su utvrđena prava i obaveze Paštovića, 4. aprila 1423. potpisali su plemići: Dabiša Paštović, Radić Miković, Jovan Risavić, Jovan Ćudić, Matko Kalođurdević, Novak Crnac, Petar Glavaš /Glavoč/, Sorah Buzanović /Buranović/, Hornou /Harvoje/ Novaković, Kanjoš Bladenović Blizikuća, Vukota Dragović, Radić Grubavčević, Jovan Buljarević i Novak Tomić. Ugovor je sljedeće godine potvrdio i mletački dužd.

Ovim ugovorom Paštovići su dobili široku autonomiju i ostali su uglavnom vjerni Mletačkoj Republici do njenog pada 1797. godine.

Stanovnici Lastve, koji nijesu potpisali pomenuti ugovor, videći sve veću opasnost od Turaka, sklopili su sličan ugovor sa Mlečanima 1442 godine, s tom razlikom što su zadržali pravo da sami biraju svoje sudije.

Crnojevići, koji su upravljali Zetom, zauzeli su neprijateljski stav prema novoj mletačkoj vlasti u crnogorskom primorju. Sandaljev nasljednik, vojvoda Stefan Vukčić, zaposio je planinske djelove Zete a zatim i primorske gradove Bar i Budvu. Njemu se pridružio jedan dio Paštovića, a drugi dio, pod vođstvom vojvode Radiča Paštovića s braćom, davao je hrabar otpor u jednoj tvrđavici. Mlečići su kasnije nagradili penzijama ovu njihovu odanost i vjernost.

Kada se Vukčić 1442. godine povukao iz primorja, Mlečići su zauzeli Budvu, Bar, Paštoviće i Drivast. Vojvoda Stefan Crnojević

se pridružio srpskom despotu Đurđu Brankoviću u bezuspješnom pokušaju da od Mlečića povрати Bar. Protiv mletačke vlasti ustala je čitava Grbaljska Župa, kojoj su se pridružila sela u Krtolima, Luštici i dobrim dijelom u Paštovićima. Mlečići su pridobili Stefana Crnojevića dajući mu zvanje vrhovnog vojvode od Zete i uz njegovu pomoć uspjeli da uguše pobunu.

Stefanov sin, Ivan Crnojević, nije pošao očevim stopama i 1465. godine upao u mletačke primorske posjede. Prišlo mu je stanovništvo između Bara i Kotora, ali u ovom poduhvatu nije imao uspjeha. U ovom pohodu Ivana su pomagali svi Paštovići, osim stanovnika Kastel Lastve, koji su ostali vjerni Mletačkoj Republici. Zbog toga su Kaščelane napali ostali Paštovići, prisvojili njihova imanja i protjerali ih. Mlečani su zaštitili Kaščelane i protjerali njihove napadače iz Kastel-Lastve.

Kao i ostali mletački podanici, Paštovići su čuvali granice svoje oblasti i često vodili borbe s Turcima. Glavno njihovo naselje bilo je Sveti Stefan na malom ostrvu spojenom sa kopnom uskom pješčanom prevlakom. Prema predanju, grad je podignut u XV vijeku od blaga zaplijenjenog sa turskih brodova. Velika turska flota uplovila je u Bokokotorski zaliv i sa nje je iskrcana vojska koja je napala Kotor. Paštovići, kao vazdašnji junaci, nijesu mogli dozvoliti da Turci osvoje Kotor, pa je njih oko hiljadu, s brašnjenicima u torbi i oružjem u ruci, pohitalo u boj. U Grbaljskom polju ostavili su nekoliko ratnika da bi prepriječili put turskoj vojsci, a ostali su s leđa napali Turke oko kotorskih bedema. Videći da im je stigla pomoć, branioci opsjednutog grada odjednom su otvorili tri gradske kapije i jurišali na neprijatelja. Pomoć ratobornih Paštovića bila je presudna. U turskoj vojsci zavladao je panika i više od polovinu ih je ostalo na bojištu.

Proslavljajući pobjedu, Kotorani su u čast svojih spasilaca priredili veliku svetkovinu. U povratku, neki prolaznike pašrovskim ratnicima kazao da se kod Jaza nalazi velika turska flota. Pohitali su tamo i ugledali mnogo brodova koji nijesu mogli

isploviti zbog bure na moru. Na njima je bilo malo turskih vojnika, a mnogo više zarobljenih hrišćana-veslara. Ostali turski vojnici pustošili su sela oko Kotora. Koristeći njihovo odsustvo, Paštrovići su na malim lađama jurili na turske brodove, razoružali vojnike i vezane ih prebacili na obalu. Zatim su zaplijenili sve dragocjenosti, ukrcali ih na najljepši brod i odvezli u Sveti Stefan. Ostale brodove su probušili i potopili. Od zaplijenjenog blaga podigli su na Svetom Stefanu 12 kuća, za svako paštrovsko pleme po jednu.

Gradić Sveti Stefan bio je utvrđen visokim zidinama i više puta je odolijevao gusarskim napadima s mora i turskim napadima s kopna. Poslije zauzeća Kipra 1570. godine, Turci su ga napali sa kopna razrušili dio zidina, ali ga nijesu osvojili. U narodu je postojalo vjerovanje da ih brani sv. Stefan Prvomučnik, zaštitnik njihov, kome je posvećena crkvice na ostrvu.

Sljedeće godine Turci su dugo držali u opsadi grad Kotor, koji su branili mletačka posada i Paštrovići “kao najamnici za tri škode mjesečno”.

Osvajanjem Ulcinja i Bara 1571. godine, Turci su stekli značajnu bazu za dalje nadiranje, ali su paštrovski ratnici postali štit od turskih pokušaja prodora prema Budvi i Kotoru. Skadarski sandžak-beg često ih je uznemiravao. Jednom ih je napao i opljačkao sa svojih 1500 bašibozluka. Bail u Carigradu uložio je žalbu, zbog čega je veliki vezir izdao ferman skadarskom sandžak-begu da prestane sa nasiljem nad mletačkim podanicima. U jednom sukobu 700 Paštrovića zaustavili su brojnu tursku vojsku pod zapovjedništvom rumelijskog beglerbega koja se bila zaputila preko njihovog područja ka Budvi.

Upravo tada turski sultan zatekao se u Skadru i čudio se kako može jedno malo pleme zaustaviti tursku silu, od koje strepi čitava Evropa.

Zbog tih i drugih zasluga Paštrovići su stekli pravo da bez carine prodaju svoje vino i ulje na mletačkim pijacama.

Neki spahija iz Bara uznemiravao je Paštroviće 1588. godine nekim svojim pravima na njihov račun. Kotorski knez uzeo je u zaštitu Paštroviće i, uz svjedočenje barskog kadije, podigao tužbu u Carigradu. Sultanov sud oduzeo je spahiji timar /feudalni posjed/. Međutim, taj isti posjed htjeli su da prisvoje dukađinski Turci. Iako im je kotorski knez pokazao presudu sultanovog suda, Dukađinci su sa 140 konjanika i 100 pješaka napali Paštroviće. U tom žestokom okršaju bilo je mrtvih na objema stranama.

Godine 1592. Bar i sva turska teritorija zapadno od Bojane ušli su u sastav novosnovanog sandžakata Crne Gore, na čijem se čelu našao Derviš Alić. Da bi dobio taj položaj obilato je podmitio velikog vezira. On je Peštrovićima prijetio da će na njih navesti Barane i druge svoje potčinjene.

Odnosi na barsko-paštrovskoj međi ponovo su zaoštreni juna 1615. godine, kada su Paštrovići ubili Hasana Čauša iz Bara i njegovog sina, a ranili njegovog sinovca iz Spiča. Hasanova udovica Hava poslala je da traži pravdu na sultanovom pragu, ali je spor izglađen pred providurom u Kotoru.

Ratoborni Paštrovići, vični boju na kopnu i na moru, dobijali su naređenja od kotorskog providura i pružili značajnu pomoć Mlecima kada su se Turci 1630. godine spremali da iz Risna napadnu Kotor.

Tada su Paštrovići mjesec dana krstarili svojim lađama po Bokokotorskom zalivu i čuvali grad. U početku su bili plaćeni, a poslije dugogodišnjeg Kandijskog rata /1645-1669/, Mletačka Republika je bila iscrpljena i nije mogla da ih više plaća.

Poslije poraza Turaka kod Beča /1683/ i stvaranja Svete alijanse, razvio se živ pokret među crnogorskim i hercegovačkim

plemenima, koja su očekivala da će se pomoću Venecije osloboditi turskog ropstva. Mletačka Republika je podsticala Crnogorce i njihove susjede na borbu protiv Turaka, ali sama nije bila dovoljno spremna za rat. Mletačke vlasti nagrađivale su pojedine Paštroviće za podvige protiv Turaka.

U jednom dokumentu iz 1685. godine providur ističe podvige Franja N. Davidovića u borbama oko Hercegovog i osobito na granici Paštrovića, gdje je i poginuo, a zatim određuje njegovom maloljetnom sinu Nikoli mjesečno stalno sljedovanje od jednog resa dvopeka.

Barski muslimani digli su se na Paštroviće na početku Morejskog rata 1684. godine. Tada se na barsko pristanište iskrcao veliki broj islamskih boraca, koji su pobjegli iz neizvjesnog pohoda na Ugarsku. Tu ordiju, koja je opljačkala Paštroviće, predvodio je Baranin Husein-paša. Naredne godine, u ponovnom upadu u Paštroviće, nastradali su neki turski glavari i njihove odsječene glave položene su pred noge kotorskom providuru. Najzaslužniji za taj podvig bio je Nikac Markićević, a Niko Lucin je tom prilikom zarobio jednog Turčina u punoj ratnoj spremi i kao sužnja predao ga providuru.

Položaj Husein-paše zauzeo je Muslihudin-paša, koji je naredne godine mobilisao šest hiljada vojnika s namjerom da napadne Kotor. Stoga su svi naoružani Paštrovići odvedeni da brane grad, a svoje nezaštićene porodice ostavili su u selima kod Svetog Stefana. U iznenadnom napadu na nebranjene Paštroviće Turci su ubili veliki broj uglavnom starijih ljudi, a mlade su odveli u ropstvo.

Na Drobnom pijesku paštrovski glavari održavali su skupštinu, takozvanu bankadu. Dogovarali su se kako da se osvete Turcima. Pero Štiljanović, kome su Turci ubili oca, a ženu i dvoje djece odveli u ropstvo, predlagao je da ubiju Muslihudina. Bilo je i drugih predloga, ali su se svi složili da prvo treba smaknuti glavnoga krivca. Određeno je pet hrabrih mladića za izvršenje tog zadatka. Htio je i Pero s njima, a glavari su ga savjetovali da prib-

avi novac za otkup svoje žene i djece. Iako nije uvršten u grupu koja je upućena da ubije pašu, Pero se sam uputio u Bar. Tri dana i tri noći, grickajući parče tvrdoga hljeba, čekao je u potoku kraj puta koji je vodio pašinoj kući. Najzad, naišao je paša u pratnji dva kavaza. Pero ga je držao na nišanu sve dok mu se primicao. U trenutku kad ga je paša opazio i uzviknuo, odjeknuo je pucanj. Muslihudin-paša je pao, smrtno pogođen u sljepoočnicu.

Njegova dva pratioca pripucala su za Perom, koji je začas umakao. Pašin sin Mustafa krenuo je da ponovo kazni Paštroviće, koji su ga ovoga puta spremno dočekali na svom terenu i potpuno razbili. U boju oko manastira Praskvice posjekli su 400 barskih muslimana. Ta vijest je ogorčila Barane, pa su u još većem broju krenuli u osvetu. Novi boj se odigrao kod Budve. Malobrojni Paštrovići bili su prinuđeni na povlačenje, ali su im Mlečići pritekli u pomoć i rastjerali Turke.

U proljeće 1685. turska vojska pod vođstvom skadarskog sandžak-bega Sulejmana Bušatlije, upala je u Paštroviće. Pogranični Paštrovići su s porodicama napustili svoje kuće i sklonili se u Budvu i na Svetom Stefanu, ali su ih mletačke vlasti vraćale i prisiljavale da brane granicu. Turska vojska osvojila je Kastel Lastvu, posjekla loze, masline i ostalo voće i mnoge kuće popalila. Paštrovići su očajnički branili svoja ognjišta. Sandžakbeg je, kao pojačanje u tom boju, pozvao Kuče, Klimente i Pipere. No, ovim turskim podanicima nije se išlo u borbu, pa su izazvali nered na brodu prilikom prevoženja preko Skadarskog jezera. Stoga je sandžak-beg bio primoran da privremeno odustane od dovlačenja nepouzdanih trupa i da se vrati u Bar. On se pismom obratio vladici i glavarima Crne Gore, tražeći da sakupe borce i pomognu tursku akciju protiv Paštrovića. Ali, ni Crnogorci nijesu htjeli da ratuju protiv pravoslavne braće. Crnogorski glavari su se obratili kotorskom providuru, tražeći da se mletačka flota približi ratištu i pomogne iscrpljenim ratnicima nepokornog plemena. Nezadovoljan zbog tog neuspjeha, sandžak-beg se spremao da se osveti Paštrovićima, Crnogorcima i Mlečićima. Kotorski providur Zeno pozvao je na dogovor katunske, paštrovske i grbaljske glavare. Mobilisano je 1200 boraca, koji su se 1685. godine na Vrtijeljci

kod Cetinja sukobili sa mnogo nadmoćnijom turskom silom. Tu je, pored ostalih, poginulo 22 Paštrovića, njihov nadintendant Bošković i harambaša Bajo Nikolić Pivljanin.

U oktobru 1717. Paštrovići su pomagali Mlečićima u bezuspješnom pokušaju osvajanja utvrđenog grada Bara.

Alžirski i ulcinjski gusari otežavali su trgovački saobraćaj na Jadranskom moru. Stoga Mlečići podstiču svoje podanike da se bore protiv Turaka i na moru i na kopnu. Paštrovići kao gusari napadaju turske brodove, pa i druge na koje naiđu. U junu 1742. optužen je Boško Perazić iz Paštrovića zbog pljačke ulcinjskih gusara. Paštrovići su nastavili pljačku na moru i poslije sklapanja mira između Turske i Mletačke Republike. Generalni providur 1759. godine obavještava mletačku vladu da su načinili velike zločine i pljačke... Naredio je kotorskom providuru da uhapsi ili ubije gusarske poglavice: Iva Kažanegru, Andriju Mitrovića, Andriju Đikanovića, Krsta Kažanegru i Kosta Perazića.

Najveći hajduk i organizator paštrovskih gusara oko 1760. godine bio je Kristofor Kažanegra, iz plemena Dabković. Poslije mnogih ubistava u Kefaloniji, on se nastanio u Ulcinju, baveći se trgovinom zajedno s nekim Ulcinjanima i Baranima. Zbog šverca duvana u Puli zaplijenjen mu je brod i utovar. Tada on organizuje gusarsku družinu od četrdeset paštrovskih mladića, a na brodu je isticao crnu zastavu. Kažanegre su se prvobitno prezivali Crnac /doseljeni iz piperskog sela Crnci/. Kada su Mlečani popisivali Paštroviće, registrovani su kao bratstvo Kažanegra /Crna kuća/.

Oblast Paštrovića je od susjednih, kopnenih predjela, odvojena uzvišenjima ili planinskim kosama. U prošlosti granice Paštrovića su nekoliko puta pomjerane, naročito prema Crmnici, ali ih nijesu poštovali ni jedni ni drugi. Između susjeda sukobi su izbijali najčešće zbog pašnjaka i vode.

U proljeće 1785. Paštrovići su pregovarali sa Mahmut-pašom Bušatlijom u Skadru u vezi sporova na mletačko-turskoj granici,

koja je dijelila teritorije Paštrovića i Spiča. Kao naknadu štete koju su učinili njegovim podanicima Spičanima, paša je tražio od Paštrovića 1000, a poslije dužeg cjenjkanja 500 dukata. Neodlučni Paštrovići nijesu poslali novac u Skadar, pa ih je paša pozvao da ponovo dođu na pregovore. Pošto mu oni nijesu ni odgovorili na pismo, odlučio je da na njih pošalje vojsku. Ovi pregovori Paštrovića sa pašom izazvali su kod Mlečana sumnju da oni šuruju sa Turcima. Zbog toga nijesu im dozvoljavali da slobodno dolaze u Budvu.

Krvna osveta se u Paštrovićima održala vjekovima. Ubistva su se dešavala često zbog uvrede, svađe, žene, vode, prestupa na imanje, pomjeranje međa, pa i zbog sitnijih razloga. Osjećanje časti i ponosa tjeralo je ljude na krvnu osvetu. Ako bi oštećeni oklijevao da je izvrši, na to su ga podsticali drugi, često i žene. Ko ne bi osvetio svoga, bio bi prezren od društva. U tom slučaju ubijenoga bi svetili rođaci, kako ne bi sramota pala na bratstvo. Ubistva i krvne osvete bile su česte među Paštrovićima, a još češće između njih i njihovih bližih susjeda: Grbljana, Brajića, Crmničanina i Spičana. Najviše ubistava i osvete bilo je u XVIII vijeku. Na mirenju zavađenih plemena mnogo je uradio i crnogorski vladika Danilo, koji je 1728. godine izmirio Crmničane sa Paštrovićima, i tom prilikom poklonio manastiru Praskvica rukopis jevanđelja iz 1600. godine.

Rijetko se dešavalo da ubistvo bude nekome oprošteno. Jedan takav slučaj sačuvan je u narodnom predanju, a opisao ga je i Stefan Mitrov Ljubiša u pripovijeci "Krv". Pleme Junković, odnosno Sudić živjelo je u selu Glušice, u blizini Buljaričkog polja. Sušne 1776. godine, zbog svađe oko topljenja zemlje, Vukac Junković ubije jedinca sina popa Vuka Midžora. Bankada, koja je u to doba zasijedala na Drobnom pijesku, mjestu pravde, protjera

iz Paštrovića Vukca sa ženom i petoro djece. Vukac pređe Bojanu i nastani se blizu Skadra. Mahmut paša Bušatlija imao je namjeru da udari na Crnu Goru i pozove Vukca da mu kalauzi pred vojskom i da ubije popa Rada Androvića. Pošto Vukac na ovo ne pristane, paša mu naredi da se seli iz turske zemlje. Našavši se u još većoj nevolji, Vukac odluči da pođe u Paštroviće i da legne na kućni prag popa Midžora, pa neka čini s njim što hoće. U gluvo doba noći stigne u Midžorov Krš, legne na prag kuće popa Vuka i pokrije se strukom. Sjutradan trebalo je da pop ide na Drobni pijesak, gdje se održavao paštrovski zbor /bankada/. Popadija ustane rano da opremi muža i da mu osedla konja, otvori vrata i vidje pred njima čovjeka gdje leži. Podigne struku i prepoznade svoga krvnika. Uđe u kuću i kaže popu da mu je krvnik na pragu, koga treba da ubije sjekirom. Videći da je Vukac pao na njegovu milost, pop ga digne i uvede u kuću, oprost mu sinovljevu krv i primi ga za prijatelja. Popadija zakuka i pomamno izjuri iz kuće. Pop i Vukac se zajedno upute ka Drobnom pijesku. Kad su se primakli, pop ustupi Vukcu mjesto na konju. Kad ih Paštrovići vide, svi skoče na noge, izljube se s njima i zahvale popu na poštenom držanju prema Vukcu, koji im ispriča šta namjerava skadarski paša.

U to vrijeme vjerski i svjetovni vladar Crne Gore bio je Petar I Petrović. U toj malenoj zemlji među brdima tada vladaju glad, bolesti, međuplemenske svađe i krvna osveta. Mladi vladika se bori protiv svih tih nedaća i brani se od čestih turskih napada. Dok je u Rusiji tražio pomoć, njegovu zemlju teško je poharao skadarski vezir Mahmut-paša Bušatlija sa 20. 000 vojnika. Dok je prodro do Cetinjskog polja, izgubio je treći dio vojske. Ogorčen

zbog toga, spalio je Cetinjski manastir i okolna sela. Svi Crnogorci digli su se na oružje i zatvorili odstupnicu turskoj vojsci. Ostavši bez hrane na zaleđenom Cetinjskom polju, Mahmut-paša je zamolio kotorskog providura za dozvolu da preko mletačke teritorije provede vojsku do Bara. Providur se sa tim saglasio, ali ga je lukavo uputio da sam piše Paštrovićima, kao da mletačka vlada za to ne zna. Paša u pismu šalje pozdrav paštrovskome zboru i kaže: “Evo sam pokorio Crnu Goru i sjedim u postojbini svojih predaka. Naumio sam poslati jedan dio vojske preko vaše zemlje u Arbaniju, a vama dajem tvrdu vjeru da će mirno doći i proći... . “

Znali su Paštrovići da Turcima ne treba vjerovati i da će vojska poharati njihove domove. Neki su htjeli da ih oružjem zaustave ali ih je njihov starješina pop Rado Andrović savjetovao da dozvole prolazak, jer bi mnogi izginuli u boju protiv tolike vojske.

Dobivši odobrenje, turska vojska se spustila niz Brajiće i prešla preko paštrovskih sela: Denaša, Slavonjine, Tudorovića, Rijeke, Krsca, Katuna, Čami-Dola, Žukovice i ulogorila se u Kastel Lastvi i Nadluškom Dolu. Uz put su pljačkali, palili kuće i ubijali ljude na koje su nailazili. Paštrovići su blagovremeno sklonili žene i djecu u Crmnici, a oni naoružani motrili su sa brda šta Turci rade. Ogorčeni pop Rado Andrović odlučio je da ubije pašu. Dvije male puške špagarice sakrio je u nogavice i poveo sa sobom sinovca Đura. Ponio je i darove za pašu, kako bi mu se mogao primaći. Pred pašinim šatorom stražari su ih razoružali. Stupivši pred Mahmut-pašu Bušatliju, oštro je protestovao zbog ubistava njegovih saplemenika. Paša je na albanskom jeziku naredio stražarima da ih izvedu i smaknu. Pop je malo natučao albanski, razumio je šta paša kaže, pa je izvadio špagarice i uperio ih u njega. Špagarice su kresnule, ali nijesu opalile. Stražari su ga za tren isjekli handžarima. A njegov sinovac Đuro uspio je da umakne kroz kišu kuršuma.

Pred zoru Turci su zapalili sve kuće u Kastel Lastvi i pohitali prema Baru. Tada su Paštrovići zametnuli boj u kojem ih je poginulo 102, a među turskom vojskom bilo je 587 mrtvih. U povlačenju, opustošili su sela, zapalili jedan dio manastira Režević i razrušili kulu Boškovića. Odveli su znatan broj robova. Razulareni vojnici nijesu pošteđjeli ni Spič, iako je to bila turska teritorija. Pored ostalih zarobili su mladog katolika Matiju Zankovića i pravoslavnog Mirčetu Niklana, seoskog starješinu.

Zaustavili su se pored rijeke Željeznice kod Bara. Ljut što je u pohodu na Crnu Goru izgubio mnogo vojske, Mahmut-paša Bušatlija je naredio vojnicima da objese “spičanskog govordžiju” Mirčetu Niklana. Videći da se to i njemu sprema, jedan od zarobljenika Boško Gregović zgrabio je džeferdar iz pojasa nekog bega i skresao ga paši u prsi. No, i ovoga puta oružje je zatajilo. Turci su odmah izboli Boška noževima, a zatim još pet zarobljenika objesili o topole pored rijeke. Ostalo roblje odvedeno je u Ulcinj da čeka otkup.

Poslije odlaska vojske prema Skadru, turski graničari nastavi su da pljačkaju paštrovska nastradala sela. Mletačke vlasti bile su o svemu obaviještene, ali svojim podanicima nijesu ukazali nikakvu pomoć. Nešto kasnije Senat je poharanim selima pružio izvjesnu pomoć u hrani, novcu i oružju. Određena je i komisija koja je procijenila da je u Paštrovićima pričinjena šteta od 24.965, a u Brajićima 1.696 cekina.

Među robljem bio je i reževski jeromonah Todor, ucijenjen sa 110 cekina. On se pismom obratio svojim i “svima nesretnim parohijanima” da sakupe za njega novac da ga “nesretnog roba” ne bi paša objesio.

Dok su u Ulcinju čekali otkup, mladi Matija Zanković i djevojka iz Paštrovića Smiljka su se sprijateljili. Matija se zaljubio

u lijepu Paštrovku i zaprosio je. Ona mu je kazala da je ostala bez oca i jedinog brata, pa joj valja pripaziti majku i nastaviti porodičnu lozu. Želja joj je bila da prvorodenog sina krsti u pravoslavnoj crkvi i njemu ostavi rodsko imanje. Matija je na to pristao. Njegovi rođaci i stanovnici sela Zankovići poslali su 200 cekina da bi otkupili njega i Smiljku. Zatim su proslavili njihovu svadbu.

Prvorodenog sina krstili su u pravoslavnoj crkvi. Ali, dijete je nešto kasnije umrlo i kao jedini pravoslavni Zanković unijet je u čitulju crkve sv. Jovana u Đurmanima, a njegovoj majci se nije dalo da nakalemi prekinutu bratsku lozu.

Pohod Mahmut-paše, kao i masovno stradanje Paštrovića u XIV vijeku od Mađara, znatno su usporili normalan razvitak stanovništva. Za sva nedjela pričinjena u Crnoj Gori i Paštrovićima Mahmut-paša je platio poslije dvanaest godina u velikom boju na Krusima, gdje je i glavu ostavio.

Poslije velikih ratova krajem XVIII vijeka i mira sklopljenog 1797. godine u Kampoformiji, znatno je izmijenjena geografska karta Evrope. Francuzi su potisli Austriju iz sjeverne Italije i mjesto Lombardije dali joj neke oblasti Mletačke Republike: Istru s kvarnerskim ostrvima, Dalmaciju i Boku. Pad Mletačke Republike imao je velikog odjeka u svim njenim dotadašnjim teritorijama, jer je njen uticaj na život primorskih Srba bio jak i dugotrajan. Izbile su pobune u Dalmaciji i Boki. Bokelji su smatrali da imaju pravo da sami odlučuju o svojoj sudbini i zahtijevali samoupravu, koju su imali vjekovim u okviru Mletačke Republike. Na jednom zboru riješili su da ne priznaju francusku vlast, već da im pokrovitelj bude crnogorski mitropolit Petar I. Kotorani i Novljani tražili su da pristupe Austriji. Crnogorski mitropolit Petar I odazvao se pozivu i sišao u Budvu da bi u Bra-

jićima, Mainama, Poborima i Paštrovićima zaveo redarsku službu, koja je obavljala bezbjedonosne i sudske poslove. Pristalice druge opcije tajno su pozvali austrijskog generala Rukavinu koji je 20. avgusta ušao flotom u Boku. Njemu je Petar I ustupio Budvu i ostalo područje u kojem je bio zaveo redarsku službu. Na traženje Paštrovića da im se potvrde povlastice, koje su dobijali od srpskih i ugarskih kraljeva, general Rukavina je odgovorio da ih samo car može potvrditi. Austrijanci su uglavnom poštovali paštrovsku autonomiju s tim što su uz domaće sudije postavili svog predstavnika, Lajtnanta Sibinčića.

Napoleon je u bici kod Austerlica 1805. godine potukao Austrijance, pa je na osnovu sklopljenog mira Austrija izgubila sve teritorije bivše Mletačke Republike: Dalmaciju, Istru i Boku. To je među Bokeljima izazvalo veliko negodovanje, pa su se obratili za pomoć crnogorskom mitropolitu Petru I i viceadmiralu ruske flote Dimitriju Senjavinu. Rusku flotu, koja je uskoro ušla u Boku, Paštrovići i Crnogorci dočekali su sa oduševljenjem. Ruska uprava ostala je do juna 1807. Te godine Napoleon je izvojevao pobjedu nad Rusima i Francuzi su preuzeli upravu u Boki. Oni su u sudovima i upravi uveli italijanski jezik. Napoleon je postavio novog pravoslavnog episkopa i time je ukinuta crkvena jurisdikcija crnogorskog mitropolita. Iste godine Francuzi su sproveli u Boki prvu regrutaciju mornara za ratnu mornaricu. U početku Paštrovići su se usprotivili regrutaciji, ali su poslije dužeg ubjeđivanja popustili i dali 60 ljudi. Francuska vlast je nailazila na otpor Bokelja, naročito u vezi sa plaćanjem poreza. Paštrovići su se pobunili 1812. godine i sukobili se sa francuskom vojskom. Iako su ih Crnogorci potpomogli, Paštrovići su pobijeđeni. Dva kaluđera i

jedan seljak iz Praskvice strijeljani su u Budvi. Vojnici su opljačkali manastir Praskvica i zapalili crkvene knjige.

Poraz Francuza u Rusiji odrazio se i na njihovu moć u Boki. Crnogorci su često upadali na njihovu teritoriju i zauzeli Budvu. Na velikoj narodnoj skupštini u Dobroti 10. novembra 1813, na kojoj je bio i predstavnik Paštrovića, donesena je rezolucija “da će dvije pogranične zemlje, Crna Gora i Boka, biti vjerne i svagda u svakom slučaju i događaju ostati ujedno sastavljene”. Osnovana je zajednička crnogorskobokeljska vlada, takozvana centralna komisija, u početku sa sjedištem u Dobroti, a zatim u Kotoru. Boka je bila pod upravom Petra I od kraja 1813. do juna 1814. godine, kada su Crnogorci, na zahtjev ruskog cara Aleksandra I, morali ustupiti Austriji. Narednih stotinu godina Paštrovići su bili austrijski podanici. Iako su bili van granica Crne Gore, Paštrovići su često priskakali u pomoć Crnogorcima. Kada su čuli da su Crnogorci u bici na Žabljaku ispucali sve svoje olovo i razbili top da bi njime punili druge, oni su skinuli olovo sa svojih ribarskih mreža i odnijeli ga u Žabljak. Kod Kastel Lastve su iskrcana četiri velika krupovska topa, koje je knjaz Nikola tražio od Rusije, pa su odatle “pomoću čestitijeh Srba, istijeh Paštrovića, sve po noći sa velikom mukom preneseni preko Crmnice, na lađama ispred same tvrđave Lesendro preko jezera za Nikšić “/kako je to zapisao knjaz Nikola/.

Vuk Karadžić piše da se Paštrovići diče i ponose što nikad nijesu plaćali harač Turcima, već su se “u ta vremena s oružjem otimali i branili”. Za vrijeme duge austrijske vladavine borili su se i uporno branili svoja prava.

Prema novom austrijskom vojnom zakonu iz 1869. godine, trebalo je izvršiti regrutaciju u Dalmaciji i Boki. Do tada Bokelji

su služili kao pomorci, pa su odbili da budu kopnena vojska. Izbio je ustanak, u kome su uzeli učešća i Paštrovići. Učestvovali su i u Drugom bokeljskom ustanku 1881. godine zbog uvođenja domobranstva, što je ugrožavalo njihova dotadašnja prava.

U drugoj polovini devetnaestog vijeka veliki broj Paštrovića odlazio je u Carigrad radi zarade. Radili su u rudnicima uglja, na kamenolomima, kopali i zidali bunare, krčili i gradili puteve. Imali su svoje kapetane, koje su sami birali. Jedan od prvih paštrovskih kapetana bio je Luka Drecun. Njegovi saplemenici u svemu su ga slušali i povinivali se njegovim naredbama i presudama. Ove paštrovske kapetane Turci su nazivali hrvat-bašama. Oni su kod turskih vlasti štitili interese pečalbara.

Berlinskim ugovorom iz 1878. godine velike sile dobile su pravo plovidbe kroz Dardanele, pa su u carigradsku luku redovno uplovljavali ruski i austrougarski brodovi. Paštrovići, kao austrougarski državljani, stekli su pravo da mogu posjedovati 18 galija za prihvat robe sa parobroda austrijskog Lojda i pet galija za istovar i utovar sa ruskih brodova. Za gradnju galija bilo je potrebno uložiti prilično veliki kapital. Svako od dvanaest paštrovskih plemena participiralo je svoj dio kapitala. Prema svom imovnom stanju, neki su uložili polovinu ili četvrtinu vrijednosti galije i postali njihovi suvlasnici. Ove galije imale su prednost nad galijama turske korporacije, pa i veću zaradu.

Povodom aneksije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1908. godine, u Carigradu su organizovane masovne demonstracije, u kojima su učestvovali i gotovo svi Paštrovići i Crnogorci, tamošnji pečalbari. Zbog bojkota, nije vršen utovar i istovar sa austrijskih brodova na carigradskom pristaništu. Bojkot je trajao pola godine i za to vrijeme Paštrovići nijesu imali nikakve zarade na svojim galijama pa su se mnogi vratili svojim kućama.

Još gore su pogođeni interesi paštrovskih brodara kada je između Turske i Austro-Ugarske okončan spor u vezi aneksije. Tada je turska korporacija postavila uslov austrijskom Lojdu da ukine koncesije paštrovskim galijama. Stoga su Paštrovići morali prodati svoje galije i ostati bez značajnih prihoda. Znatno broj Paštrovića, nastanjenih u Carigradu, oženio se Grkinjama. Poslije njihove smrti djeca su se odrodila i postali pravi Grci.

Krajem XIX vijeka Paštrovići su sve manje odlazili u Tursku i sve više u Ameriku. Za njima su krenuli i Crnogorci.

Početkom Prvog svjetskog rata mnogi Paštrovići su se izjašnjavali za Crnu Goru, što su austrijske vlasti kažnjavale kao izdaju i njihove prvake strijeljali u Herceg Novom. Tom prilikom su strijeljani: Savo Anđus, Lazar Srzentić, Đuro Zenović, Krsto Vuković, Marko Kaloštro, Niko Pavlović i Milo Mitrović. Njihova imena, zajedno sa imenima strijeljanih Bokelja i Spičana, uklesana su u nadgrobni spomenik pred manastirom Savina.

Jedna grupa Paštrovića pridružila se srpskoj vojsci u povlačenju preko Albanije. Neki koji su preživjeli tu Golgotu, kasnije su se borili na Solunskom frontu.

Poslije poraza Austro-Ugarske u Prvom svjetskom ratu, Paštrovići su ušli u novoformiranu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.

U istoriji Paštrovića posebno mjesto zauzima njihov narodni sud, takozvana bankada. U Paštrovićima je bilo 12 plemena, a svako pleme imalo je plemenski sud. Zajednički sud svih plemena bio je zbor ili bankada. U jednom dokumentu iz 1431. godine pominje se zbor Paštrovića, u čije ime tri suđe /sudije/, jedan vojvoda i više paštrovskih glavara razgovaraju sa kotorskim knezom povodom zatvaranja i stavljanja u okove Radića Crnca i njegova dva sina. U drugoj polovini XVI vijeka pominje se "sto od pravde", na kome sjede sudije. /Ovdje riječ sto ima značenje

sjedište suda, koji čine više sudija/. Riječ bankada postala je od italijanske riječi *capko*, što znači pisaci sto, pisarnica, odnosno figurativno sud. Bankada je birana svake godine u junu na opštem zboru domaćina koji se u starije vrijeme sastajao na Drobnom pijesku, a od početka XIX vijeka na Svetom Stefanu. Sačinjavali su je 4 suđe, 2 vojvode, 12 vlastela, od svakog plemena po jedan. Bankada je imala jednog pristava /kasnije oficijal/, čija je dužnost bila da izvršava sudske odluke, oglašava javne prodaje i naplaćuje dug.

Po jednoj odredbi iz 1769. godine sud je donosio odluku tajnim glasanjem kuglicama, da bi se time pravedno sudilo, bez razlike moćnom i siromašnom.

Sudijama, vlastelama i stimadurima /koji su išli na teren i procjenjivali štetu/ plaćalo se za učinjeni trud i to ako je suđeno “na mjestu od pravde” dinarića 17. Ako su sudije i vlastele išle na teren, taksa je bila veća. Najčešća kazna bila je globa “u komunsku skrinju”, to jest u korist opštinske kase, a dio novca pripadao je mletačkim vlastima. Po narodnom predanju, koje je zabilježio i S. M. Ljubiša, zbor je do sredine XV vijeka birao i kneza za sve Paštroviće.

Osim bankade, postojao je još i izabrani sud, koji se sastajao prema potrebi i rješavao sve međusobne sporove. Narod ga je zvao i sud dobrih ljudi, jer je, pored ostalog, mirio krvno zavađene i time “pretijecao velika zla”. Mlečići su još u XV vijeku oduzeli pravo suđenja u kriminalnim sporovima i prenijeli ga na Kotorski sud. Mlečići su brzo donosili presude i primjenjivali najteže kazne: progon, zatvor, okivanje u okove, veslanje na galiji, vješanje, strijeljanje. Paštrovske probleme ponekad je rješavao i mletački senat kome su se pojedinci obraćali radi zaštite.

Posljednji sud dobrih ljudi, sastavljen od 12 plemenskih predstavnika, održan je 25. januara 1925. u manastiru Praskvica da bi

posredovao u nesporazumu nastalom između dva paštrovska bratstva radi prosidbe jedne djevojke. Paštrovići su osam vjekova održali pravoslavnu vjeru, uprkos dugotrajnom sukobu katoličke i pravoslavne crkve i još žešćem sukobu hrišćanstva i islama. Nema pouzdanih podataka o crkvi u Paštrovićima prije XI vijeka. U XII vijeku se crkva u Zeti, pod uticajem Nemanjinjih sinova Vukana i Stefana, koleba između Istoka i Zapada. Osnivanjem Zetske episkopije 1219. godine sa sjedištem na Prevlaci, u Boki Kotorskoj, paštrovska crkva je potpala pod njenu jurisdikciju. Krajem XV vijeka ona pripada Cetinjskoj eparhiji, a poslije stišavanja Bokeljskog ustanka 1869. godine Bokokotorskoj eparhiji.

Sredinom XVI vijeka izbija reformatorski pokret u rimokatoličkoj crkvi, odvaja se protestantska crkva koju prihvataju sjeverno-germanske zemlje. Tridentski sabor rimokatoličke crkve postavio je sebi zadatak da ponovo vrati u svoju vjeru protestante i još mnogobrojne pravoslavce na jugoistoku Evrope. U tom cilju osnovana je Congregatio de propagande fide, koja je bila nadležna za krajeve u kojima još nije bila sprovedena crkvena hijerarhija. Kongregacija je vodila borbu ne samo protiv protestanata, nego je nastojala da i pravoslavce putem unije spoji sa rimskom crkvom. U tome se najviše angažovao barski nadbiskup Marin Bici, sa sjedištem u Budvi. Najprije je sa propagandom započeo u Paštrovićima, koji su bili pod jurisdikcijom cetinjskog episkopa. Kad bi paštrovski prvaci i kaluđeri dolazili u Budvu, naidbiskup ih je primao u kuću i ukazivao im naklonost, kako bi ih pridobio za katoličku crkvu. Savjetovao im je da napuste grčku šizmu i stupe u zajednicu sa rimskom crkvom. Njegovu misiju ometa dolazak pečkog patrijarha. Nadbiskup Bici opominje kotorskog providura što pušta u svoju zemlju podanika Turske. Stoga se providur u februaru 1609. obraća paštrovskim glavarima da upotrijebe kazne: progonstvo, veslanje na galiji i druge, protiv onih koji bi se usudili da prime patrijarha, njegovog glasnika ili njegova naređenja. Patrijarh je bio spriječen da dođe u Paštroviće, ali on pošalje nekog

kaluđera i zaprijeti Paštrovićima najtežim kaznama i prokletstvom ako izdaju svoju vjeru. Neki Paštrovići su ipak bili voljni da prime katoličku vjeru i pošalju u Mletke jednog kaluđera sa dva pratioca da traže od senata preporuku za papu Pavla V. Njihov plan razbio je budvanski sveštenik Frano Skoroveo, najveći neprijatelj nadbiskupa Bicija. Skoroveo je prebacio paštrovskim delegatima što napuštaju vjeru svojih predaka i još je više uspio da ih odvraća od njihove namjere preko nekog bogatog Grka, vatrenog pristalice grčke vjere /šizme/ koji je živio u Mlecima.

U to doba jedanaest žena i jedan muškarac iz Paštrovića primilo je katoličku vjeru. Kotorski biskup Vićentije Buća radio je na unijaćenju u čitavoj Boki, ali bez većeg uspjeha. Stoga je Kongregacija 1636. godine poslala u Paštroviće učenog misionara Frana Leonardija iz Trogira. On je otvorio školu na Svetom Stefanu koja je trebalo da olakša prelaz Paštrovića u katoličku vjeru. U njoj je neko vrijeme don Vučko Midžor učio djecu da čitaju i pišu talijanski, a vjeronauku im je predavao na srpskom jeziku. Njega je bodrio u radu barski nadbiskup Andrija Zmajević, koji je preobraćanje šizmatika u katoličku vjeru smatrao za svoju svetu dužnost, mada je i sam bio porijeklom od pravoslavnih Srba iz njegušskog sela Vrba. Živio je u Paštrovićima pri crkvi koju je sam podigao, govoreći da želi biti što bliže svojoj dijecezi. U stvari, nastojao je da se zbliži sa Paštrovićima kako bi ih lakše preveo u svoju vjeru.

Paštrovići i Budvani odlučno su se branili od unije i čuvali stare obrede. D. Farlati navodi da su u katoličku vjeru prešli samo bratstvo Medin i nekoliko osoba iz bratstava Zanočić, Rucović i Pastre.

Početak XVIII vijeka u Kastel Lastvi bilo je nekoliko katoličkih porodica, prema kojima su pravoslavci rđavo postupali. Farlati dalje navodi da su u Srbiji ubili njihovog paroha don Frana Medina, opljačkali katoličku crkvu i sa nje odnijeli zvono, koje je kao trofej postavljeno na neku crkvu u Crmnici.

Po narodnom predanju, Medini su u doba Mlečića prihvatili katoličku vjeru i sazidali svoju crkvu Sv. Vid. Paštrovski zbor je riješio da se nijedan pravoslavac ne smije oženiti od njih djevojkom niti im dati djevojku. Po odluci paštrovskog zbora, muškarci iz bratstva Medin morali su nositi po jednu bijelu, a drugu crvenu dokoljenicu, kako bi se razlikovali od ostalih Paštrovića. Zbog bojkota, neki Medini su se vratili u pravoslavlje, a drugi su barkom prebjegli u Budvu, gdje su i danas njihovi potomci katolici.

U narodu se priča i o nekadašnjim unijatskim popovima, kojih je bilo četiri: u Gradištu, Kastel Lastvi, Reževićima i Praskvici.

Oni su se bili sprijateljili sa domaćim popovima i nagovorili ih da primjenjuju katoličke obrede. Kad je to otkrio pop Pero Sudić, dogovorio se sa kaluđerima da strance poubijaju. Jedne nedjelje, poslije obavljene liturgije, pop Pero je nožem ubio unijatskog popa u Kastel Lastvi, a kaluđeri one ostale. Njihove leševe mletačka vojska je odnijela u Budvu i tamo ih sahranila.

Najslavniji Paštrović u XV i XVI vijeku bio je Sveti Stefan Štiljanović. Starinom je bio iz Crmnice, iz Zabeša, zaseoka sela Boljevići. Tu se nalazila vlastelinska porodica Štiljanović još u doba Nemanjića. Ime je dobila po vladarevom štitonoši, koji je na šljemu imao svoj grb. Stefan je rođen sredinom XV vijeka blizu Bečića, između crkve Sv. Tome i zaseoka Vitov Do, u imućnoj kneževskoj porodici. Imao je veliko imanje i sedam mlinova na Bečićkoj rijeci.

Najraniji podaci o njemu nalaze se u "Pohvalnom i povjesnom slovu o svetom i pravedom knezu Stefanu Štiljanoviću" sa početka VI vijeka, nepoznatog pisca kaluđera, gdje se kaže: "Sveti i pravedni gospodin moj Stefan bio je rodom iz Zahumlja, predela pored južnog mora, pod vlašću dužda venecijanskog. Kada je odrastao bio je veoma razuman i hrabar vrlo i knjigama poučan..."

Bio je zet Crnojevića, a njegov sin Nikola živio je na dvoru

svoga djeda Ivana Crnojevića, koji ga u jednoj krisovolji manastira Vranjina naziva “Naš đetić Nikola Štiljanović”. Nikola je sahranjen na ostrvu Komu kod Žabljaka, među grobovima Crnojevića.

Stefan Štiljanović je u narodu bio poznat kao blagorodni dobročinitelj. Njegov biograf navodi: “Vidjevši stradanje svog naroda, pravedni i častoljubivi Stefan otvori tada svoje žitarice, te tako nahrani gladne ljude svoje”. Pošto je odlučio da zbog sukoba sa Mlečanima napusti rodni kraj, Stefan je posjetio igumana manastira Ratac kod Spiča, i ostavio mu oporuku u kojoj se kaže da sav imetak ostavlja paštrovskim manastirima.

Nastanivši se u Sremu od 1448. Stefan je postao srpski despot i 1508. godine dobio na upravu grad Morović. U tom mračnom razdoblju dugogodišnjeg građanskog rata, koji je trajao od čuvene Mohačke bitke (1526), pa do konačnog pada Budima pod tursku vlast (1541), Stefan se istakao kao ratnik, zbog čega je od ugarskog kralja Ferdinanda dobijao brojne pohvale i nagrade. Jedna od najznačajnijih je darovnica izdata i stonom Beogradu 1527. godine, kojom mu ugarski kralj poklanja imanje kneza Petra Merinskog i posjede Moholjac i Glogovicu u Virovitičkoj županiji. Njemu je dodojeljen i grad Valpovo, posljednji slobodni grad u istočnoj Slavoniji, koji je on branio od Turaka puna dva mjeseca, ali se morao povući u Baranju, u grad Šikluš, gdje je umro u dubokoj starosti 1543. godine. Sahranjen je na obližnjem brdu Đuntir. Postao je legendarna ličnost i proglašen za sveca. Iz velikog poštovanja prema svom knezu Stefanu, Paštrovići su na opštem zboru odlučili da više nikad ne biraju kneza i da će on „dovijeka kneževati“.

Turski vojnici su, prolazeći noću preko brda Đuntir, ugledali neobičnu svjetlost. Ponadali su se da je tu skriveno blago i počeli

kopati. Otkrili su kovčeg sa neraspadnutim tijelom i o tome obavijestili svog zapovjednika Amir-pašu. Ovaj janičar bio je rodom iz Paštrovića odakle je kao danak u krvi odveden u Tursku. On je po pečatnom prstenu u amajliji, koja se nalazila na Stefanu, poznao svog zemljaka i njegovo tijelo predao igumanu Teofilu, a ovaj ga je prenio i sahranio u manastiru Šišatovac, na Fruškoj Gori.

Kult čudotvornih mošti Svetog Stefana Štiljanovića sve više je rastao ne samo među Srbima, već kod Nijemaca i Mađara. Mnogi unesrećeni, ubogi i bolesni dolazili su na njegov grob, nadajući se da će im pomoći blagorodni svetac. U narodu je ostalo mnogo priča i pjesama o raznim čudesima i iscjeljenjima. U toku Drugog svjetskog rata, 1942. godine, mošti Svetog Stefana Štiljanovića prenesene su u Sabornu crkvu u Beogradu, pored moštiju kneza Lazara.

U Bečićima je, na mjestu nekadašnje crkve Svetog Tome, sredinom XIX vijeka podignuta nova crkva posvećena Svetom Stefanu Prvovjenčanom Štiljanoviću, koju je 1875. godine osveštao kotorski episkop Gerasim Petranović.

U tu crkvu su 16. oktobra 2007. godine prenesene mošti Stefana Štiljanovića. Poslije 509 godina vratio se u svoje Paštroviće.

U XIX vijeku još jedan Paštrović je stekao slavu, koja još traje. To je narodni poslanik i pisac Stefan Mitrov Ljubiša. Prestupne 1824. godine, posljednjeg dana februara, Kata Ljubiša rodila je muško dijete. Strepeći da ne umre kao i sva njena dotad rođena djeca, poslušala je savjet budvanskih baba gatara da novorođenče iznese na raskršće, pa da mu prvi namjernik bude kum. Tek rođeno dijete umotala je u suknene prnje i predala ga staroj dadilji da ga iznese na put. Noć je bila vjetrovita, a mraz

stezao da nokti otpadnu. Iako je bilo dobro umotano, dijete je zeblo i plakalo. Tada je naišao neki prolaznik i u nevidelici zamalo nije zgazio zamotuljak na putu. Trgao ga je uzvik dadilje, koja ga je zamolila da bude kum novorođenčetu. Čovjek je podigao dijete i odnio ga u obližnju Mitrovu kuću. Kata je počastila kuma rakijom, pa otišla u sobu da probudi domaćina. Mitru nije bilo po volji što su na taj način dobili kuma, ali se nije protivio ženinoj volji. Kum je djetetu nadjenuo ime Stefan.

Tako je započeo život budućeg narodnog poslanika i pisca.

Njegov otac Mitar, pošten i razborit čovjek, bio je sekretar paštrovske opštine. Mnogo više vremena provodio je na moru nego u opštinskoj kancelariji. Na svom čamcu vodio je u ribolov i svog sina. Njih dvojica često su odlazili i u lov na divljač. Preostalo vrijeme Stefan je provodio u igri s drugovima. U to vrijeme u Budvi nije bilo škola, osim crkvenih, koje Stefan nije pohađao, pa nije znao ni azbuke. U četrnaestoj godini ostao je bez oca, na malom imanju, sa majkom i mlađom sestrom. Prilično kasno Stefan se, kao samouk, posvetio učenju s velikom prilježnošću. Kao osamnaestogodišnji mladić postao je sekretar opštine u Budvi. Zalagao se za ravnopravnost jezika i vjera u Boki. Izabran je 1861. godine za “zastupnika bokeljskih opština na Dalmatinskom saboru”, a od Sabora kao odaslanik na Carevinsko vijeće.

Stekao je ugled istaknutog narodnog tribuna i spisatelja, pa ga je austrijski car 1870. godine naimenovao za predsjednika Sabora. Sedamnaest godina aktivno je učestvovao u parlamentarnom životu, držao govore, pripremao i podnosio zakonske predloge.

Dosta kasno posvetio se literaturi. Šta ga je na to podstaklo? O tome je zapisao: “Oplijeni me i začara bogatstvo i izvorna

mudrost narodnijeh umotvorina, pak nešto iz Vukovijeh zbirka, nešto svagdašnjim saopćenjem narodnim crnogorskim i primorskim, izučim maternji jezik, omili mi i uljubim se u ono što sam prije mal ne prezirao.. Ja nijesam nikad mislio pisati za štampe, ni prepunjati i onako prepune sanduke naših knjižara suhoparnim knjigama; no videći grdni rasap što se po štampi čini lijepim našim jezikom, puče mi srce od bola, pak se dadoh i ja da nešto pišem, kao neki prosvjed protivu takvog rasapa. Da li ću uspjeti, bojim se ljuto, jer su se na pustoši naše knjige udomazetili oblici tuđih kulturnih jezika, kao da ođeneš Hercegovca u francuski frak! “

Originalnim književnim radom bavio se tek u posljednjoj deceniji svoga života (1868-1878). Najznačajnije mu je djelo Pripovijesti crnogorske i primorske, među kojima su najpoznatije: Kanjoš Macedonović, Skočidjevojka, Pop Andrović novi Obilić i dr. Pred kraj života objavio je Pričanja Vuka Dojčevića.

Ljubiša je prevodio sa italijanskog jezika, a govorio je još francuski, njemački i engleski. Jedan je od rijetkih naših pisaca kojima je zavičaj podigao imponozantan spomenik u Budvi. Slobodarski narod Paštrovića ponosan je na svog velikog pisca i njegov spomenik, a to je smetalo italijanskom okupatoru - mitraljezom su pucali u njegovu bronzanu figuru. Poslije oslobođenja spomenik je popravljen, ali su još dugo bili vidljivi ožiljci od kuršuma. Tek nedavno spomenik je restauriran.

Selim-beg barski

Sredinom devetnaestog vijeka u Baru se kao nosilac vlasti nametnuo silnik i zulumčar Selim-beg Mustafagić. Imao je značajnu ulogu u historiji Bara sve do kraja turske vladavine. Njegovi preci su iz Drača. Među prvim doseljenim Turcima prilikom osvajanja Bara 1571. godine bio je i Mustaf-aga. Tadašnji turski glavari međusobno su podijelili imanja odbjeglih Mlečana. Mustaf-aga je dobio dvorac na obali mora, u kojem su nekad stolovali namjesnici srpske despotovine, a najduže Đurađ Branković. U toku tri vijeka turske vladavine Mustafagići su stekli veliko bogatstvo, a time i begovsku titulu. Od svih Mustaf-aginih potomaka najčuveniji je bio Selim-beg, koji se istakao hrabrošću i suvošču u neprekidnim borbama sa Crnogorcima. Učestvovao je u autonomističkom pokretu bosansko-albanskog plemstva protiv Porte. Ali to nije spriječilo njegovo napredovanje u službi, jer je imao uticajne prijatelje u Carigradu, kojima je redovno slao novac.

Bio je još mlad kada je 1851. godine postavljen za komandanta Trećeg armijskog korpusa, sa sjedištem u Baru. To nije bila stalna vojska, već se mobilisala prema potrebi. Raspolagao je sa oko četrdeset kavaza, Albanaca iz Miridite, koje je plaćao iz svojih prihoda. Ta mala četa žandarma, sa starješinom Alilom Čatovićem iz Tuđemila, nije bila dovoljna ni da umiri nepokorne Šestane, koji nijesu plaćali harač.

Bar sa 2500 muslimana isticao se kao vjersko i kulturno središte. Skoro svi hrišćani (800 katolika i 650 pravoslavaca) živjeli su u okolnim selima i revnosno plaćali harač. Muslimani nijesu davali nikakav porez. Islamizacija je završena u prethodnom vijeku. Mrkojevići su dva vijeka odolijevali islamizaciji, a od 1740. godine, iz straha ili iz interesa, u kratkom vremenskom periodu svi su prešli u islam, osim porodica Nikočević i Pavlović. U toku sušnih i gladnih godina mnogi Crnogorci su se doseljavali u Bar, da bi ubrzo i oni prešli u muslimansku vjeru.

Selim-begovi kavazi umiješani su u jedan incident na

barskom pazaru 27. juna 1851. Neki katolik iz Šestana, sveteći krv, ubio je jednog muslimana iz Mrkojevića. Kavazi su pripucali na ubicu, ali u gužvi nijesu ubili njega, nego njegovu sestru, mladu ženu udatu u Baru. Sjutradan su Šestani i nju osvetili - ubili su jednog uglednog kadiju. Barski muslimani nijesu više živjeli bezbrižno. Zbog praznovanja Bajrama danju nijesu izlazili iz kuća, a noću im je to zabranjivala Selim-begova četa.

Te godine ponovo su zaoštreni odnosi između Turske i Crne Gore, koja se sve više nadnosila nad sudbinom Bara. Pošto su Crnogorci zauzeli Žabljak na Skadarskom jezeru, Turci su se spremali za pohod na nemirnog susjeda. Pod vođstvom Osman-paše, trebalo je da se koncentrišu na obali Skadarskog jezera. Međutim, zbog ponovnog upada Crmničana u Spič, barski odred promijenio je borbeni raspored i uputio se prema Sutomoru. U tom pohodu Selim-beg je svogim mazgama prevezio jedan top koji im je mnogo pomogao da razbiju Crmničane.

Borbe s Crnogorcima nastavljene su i 1852. godine. U želji da se istakne kao vojskovođa, Selim-beg je svojom vojskom napao Godinje. Tada su Crnogorci potukli Turke, te se Selim-beg kivan i željan osvete vratio u Bar. Osokoljeni uspjehom, Crmničani su poslije nekoliko dana upali u barski kraj. To je bio novi povod Selim-begu da mobiliše svoj korpus i ponovo izbije na Godinje. Ne naišavši na jači otpor, barski Turci popalili su Limljane. Idući dalje, u rušilačkom pohodu poharali su Martiniće i za kratko zagospodarili Ostroškim manastirom. Tu su ih žestoko napali Crnogorci i potpuno razbili. Jedva su umakli u spušku tvrđavu, a mnogo ih je ostalo mrtvih i ranjenih. U Spužu su ostali tri dana, pa se pokunjeni vratili u Bar. Nastala je svađa između Selim-bega i zapovjednika Debrana, Abdurahman-bega.

- Ti nas, Selime, uvuče pravo u lavlje čeljusti – gnjevno je rekao Andurahman-beg. - Sigurno zamišljaš da si Mahmut-paša da Bušatlija pa da možeš rušiti gnijezdo Crnogoraca!

- Naš položaj bio je nepovoljan - pravdao se Selim-beg. - A Crnogorci su bili spremni za boj, iščekuju Osman-pašu. Uvijek su oni orni za ratovanje, ne znaš ti njih.

- Pa kad ih ti bolje znaš, što ove naše jadnike utjera u klanicu? A kad treba bježati, tu si prvi. Sve mrtve i ranjene ostavio si na ratištu, samo sebe da sačuvaš. To je kukavičluk!

- Pazi, Duro, kako sa mnom razgovaraš! Nikome ne dozvoljavam da me vrijeđa!

- Ja govorim istinu, pa se ljuti koliko god hoćeš! Nesposoban si da predvođiš vojsku. Zar te nijesu Crnogorci ovih dana dva puta porazili?

- Neka, neka, čućeš ti još za Selim-bega! I pripazi ga se! - priprijeti ljutiti Selim-beg.

Preživjeli barski ratnici uzbuđeno su pričali o strahovitom okršaju pod Ostrogom, hvaleći Alaha što su izvukli živu glavu.

Još se od toga ne razabraše, a Crnogorci ih ponovo napadoše, najuriše graničare iz sutormanskih šančeva i približiše se Baru. No, kad se namjeriše na ratoborne bašibozluke, Crnogorci se morашe povući.

Poslije pohoda Omer-paše Latasa na Crnu Goru, prilike na granici između Bara i Crne Gore su se smirile. No, ne za dugo. U blizini Krnjica došlo je 1862. godine do oštrog okršaja između Turaka i Crnogoraca. U Baru su se koncentrisale trupe za borbu protiv Crne Gore. Ali, do pravih ratnih akcija nije došlo jer je u

samoj Turskoj nastalo previranje. Paše su se u Carigradu savjetovala o preuređenju države.

Stupivši te godine na položaj mudira Bara, Selim-beg je nastavio radove na ojačanju gradskih zidina i utvrđivanju granice prema Crnoj Gori, koje je prethodne godine započeo veliki komesar Ahmet Dževdet. Svi su muškarci morali kulučiti. Određena seoska domaćinstva bila su dužna da ispeku po jednu krečanu, a Božo Nikočević iz Dobre Vode - dvije. Svoju obavezu bez prigovora je izvršio. Selim-beg ga je pohvalio i rekao:

- Šteta što nijesi musliman, mogao bi biti seoski starješina. Znam da teško živiš i jedva plaćaš harač. A tvoj stric Sulejman Nikočević ugledan je građanin, prima državnu platu. Zašto ne bi i ti prešao u islam?

- Ne znam, čestiti beže...- snebivao se Božo. - Ne mogu se na to lako odlučiti.

- Ako se odlučiš, javi mi. Nećeš se pokagati.

Čitavim putem do kuće Božo je razmišljao šta da radi. Gotovo svi Dobrovođani prešli su u islam, a i njemu je malo trebalo pa da promijeni vjeru. Ali, kad se približio svojoj kući, komšija mu je radosno doviknuo:

- Sin! Rodio ti se sin!

Rođenje sina dalo mu je snage da izdrži i očuva vjeru svojih predaka. Dao mu je očevo ime - Marko. Mnogi prijatelji i komšije došli su na čestitanje. Došao je i Ramo Dapčević, junak i megdandžija iz Mrkojevića. Odgurnuo je prinesenu čašu šurupa, govoreći:

- Ima li u kući rakije? Hoću da nazdravim po vašem običaju. Božo mu je prinio bocu, izvinjavajući se:

- Oprosti, ja mislio da ne piješ.

- Što da ne, kad su i moji preci pili i vino i rakiju!

Ramo je podigao čašu, poželio djetetu dug i srećan život i popio nekoliko gutljaja rakije.

- Misliš da Selim-beg ne pije? - nastavio je zajapuren u licu.

- Radi on sve što smije i što je zabranjeno. Čujem da si mu odnio dvije krečane, i to u Držak, da gradi svoj saraj. Malo mu je što je najbogatiji u čitavom primorju, nego još pljačka osiromašeni narod. E, neće od mene dobiti ništa!

Pozdravivši se sa domaćinom, Ramo se uputio kući Asa Dabezića, starog i uglednog Mrkojevića koji je vodio spiskove za kuluk. Našao ga je na njivi.

- O, Aso! - doviknuo mu je prilazeći. - Reci Selim-begu da od mene neće dobiti kreč. Da je za državne potrebe dao bih, ali neću da on mojim krečom gradi svoje saraje.

- Čekaj, Ramo, nemoj da se svađaš sa begom, znaš kakav je posavjetovao ga je Aso, ali je Ramo odlučno ponovio:

- Kaži mu da zna!

Sjutradan kavazi banuše pred Ramovu kuću. Rekoše mu da ga Selim-beg zove na razgovor, a on izvadi svoju ostrogušu i potjera kavaze.

- Ajte odakle ste došli! Ako beg oće da mi što kaže, neka dođe sam.

Razjario se beg što mu Ramo tako drsko prkosi i odmah poslao sve svoje kavaze sa izričitom naredbom da mu dovedu

Rama živa ili mrtva. Uzalud su se kavazi motali po Mrkojevićima - Ramo ih je posmatrao s Gornjih Poda. Kavaz Mustafa, da bi izbjegao begovu grdnju što nije izvršio zadatak, vrativši se reče:

- Efendija, Rama nikako nijesmo mogli živa uhvatiti, pa smo ga ubili.

Beg se sneveseli.

- Nije trebalo da ubijete takvog deliju.

Mustafa se nasmiješi.

- Šalim se, efendija, nijesmo ga ubili, niti smo ga mogli uhvatiti.

Uto se s obale Vruće rijeke začu doziv:

- O, Selim-beže!

Čuvši glas, beg se odazva:

- Ko zove?

- Ja, Ramo Dapčević. Rekoše mi da me tražiš živa ili mrtva, pa evo me!

Zbunjeni i uplašeni beg naredi stražarima da pojure i pripucaju za njim, ali on hitro umače uz Lisinj.

Svoje raskošne dvorove Selim-beg je podigao u Držaku. Tu je nekoliko kuća, jedna je na dva sprata s velikim prozorima, a druga je sprat niža. Pred kućom je stepenište, koje se spušta do prostranog dvorišta. Vlasnik je tu danju provodio vrijeme u krugu bližih prijatelja i gostiju. U drugoj zgradi je bio harem sa pet žena, koje su čuvali njegovi povjerljivi evnusi.

Da bi se bolje osigurao od neprijatelja, kojih je imao mnogo, Selim-beg je oko svog dvora u Držaku podigao visok zid. Kad mu je ponestalo para da dovrši zid, pozvao je Šušanjane, katolike, i naredio im da mu donesu crnogorsku glavu ili 5.000 groša. Seoski starješina Stijepo Kalica vratio se u Šušanj i upitao ponaosob svakog seljaka:

- Koliko bi dao da ne pogineš od Crnogoraca?

Svako je radije dao novac nego ratovao sa Crnogorcima. Tako su prikupili 5.000 groša, a beg ih ge pohvalio kako su pametno učinili.

Bio je lijep prolječni dan 25. marta 1861, kada je jedan neočekivani događaj uznemirio barske Turke. U Selim-begovu sobu ušao je kavaz Mustafa i raportirao:

- Efendija, Hafiz-beg ti šalje aber: jutros se kod Spiča, iz dva talijanska brodića, iskrcala povećća grupa Talijana, i krenula prema Crnoj Gori.

Kao oparen, Selim-beg je ustao sa stolice i zapovijedio da se odmah skupe svi kavazi. Uzbuđeni Turci nijesu znali razlog tog iskrcavanja. Uskoro su dobili potpunije podatke: iskrcalo se pedesetak garibaldinaca koji su odmah razvili crvene zastave i uputili se prema Hercegovini, gdje je Luka Vukalović podigao bunu protiv Turaka. Žene i djeca iz sela na koja su nailazili radosno su dočekivali italijanske revolucionare i nosili im prtljag i municiju. Sve se to, tako reći, desilo za tren, pa su nesmetano prešli tursko-crnogorsku granicu na Sozini prije nego što je Selim-beg stigao da išta preduzme.

Sjutradan je iz Carigrada, pod komandom Dilaver-bega, upućeno prema Baru: jedna fregata, dvije korvete, jedan transportni brod sa šest stotina nizama i još tri parobroda puna mornaričke pješadije. Njihov zadatak bio je da spriječe slična iskrcavanja iz hrišćanskih zemalja. Skadarski namjesnik Abdi-paša, sa 400 vojnika, stigao je na spičanske obale, gdje se već nalazilo sedam ulcinjskih lađa. Oni su se razmjestili po staroj tvrđavi Nehaj. Stanovnici obližnjeg sela Papani, koji su imali bliske veze sa Crnom Gorom, smatrali su da je ugrožen dalji njihov opstanak u selu, pa su se prebacili u Crmnicu i zatražili pomoć. Odazvalo se

oko hiljadu Crnogoraca, koji su, sa odmetnutim Papanima, opsjeli Nehaj. Tada je stigao Dilaver-beg sa svojom flotom. Iskrcao je sa fregate dva topa i sa vojskom napao Crnogorce kako bi Skadranima omogućio da izađu iz tvrđave i razviju se u strijelce. U pomoć su priskočili gotovo svi odrasli muslimani iz Bara, na čelu sa Selim-begom. Tako su se Crnogorci našli okruženi mnogobrojnim i bolje naoružanim neprijateljem. U tom boju poginulo je više od stotinu Crnogoraca, među kojima i prvak Marko Androv, a ranjene niko nije brojao. Turci su imali samo pet teže ranjenih vojnika.

Te godine Selim-beg je stupio na položaj mudira Bara. Njegovo prijateljstvo sa Hafiz-begom iz Spiča sve se više učvršćivalo, uporedo sa ngihovim napredovanjem u službi. U tom napredovanju Selim-beg je bio uspješniji, dok se Hafiz-begova vlast ograničavala samo na Spič. Imao je raskošne saraje u Sutomoru i najbolju zemlju u okolini. Često je Selim-bega pozivao na gozbe, na kojima se po citav dan jelo i pilo.

Tako je bilo i onog dana kada je njihov pir poremećen viješću da su u Spič stigla dva sumnjiva Francuza. Selim-beg je naredio da ih odmah uhapsu i privedu k njemu. U prostranu odaju, iz koje sluge još nijesu odnijeli gomile oglodanih kostiju i druge ostatke obilnog ručka, kavazi su uveli dva Francuza. Znajući kakav je Selim-beg zulumčar, stranci su pred njim drhtali od straha. Odlično su se služili i turskim i srpskim jezikom, zbog čega je beg posumnjao da su špijuni. Dugo je pregledavao njihove pasoše, zapitkivao ih o svemu i svačemu, ali nije mogao naći neki valjani razlog za hapšenje. Ipak, odjednom je odlučio:

- Vaše putne isprave nijesu u redu, pa ćemo ih zadržati. A vi, ako nećete u zatvor, odmah se gubite odavde!

- Kako ćemo bez pasoša? - upitao je jedan od Francuza.

- To je vaša briga.

- Žaljećemo se našem konzulu - rekao je Francuz i zatražio neko prevozno sredstvo do Skadra.

- Ne mislite, valjda, da ću vam staviti na raspolaganje fijaker! Sikter! - podviknuo je Selim-beg.

Francuzi su pješke krenuli prema Skadru. Put ih je vodio preko Livara i Ostrosa, pa uz obalu Skadarskog jezera. Dobar pješak cjelokupno odstojanje od Bara do Skadra mogao je da pređe za 8 sati. A dva Francuza, nevična pentranju uz planine, pješačila su više od 15 sati. Sjutradan su, izderanih cipela i veoma iznureni, stigli u francuski konzulat. Zbog njihovog maltretiranja, francuski konzul Viet žalio se skadarskom nemjesniku Abdi-paši, koji je odmah Selim-bega otpustio iz službe.

Ubrzo je Abdi-paša premješten u Carigrad, a na njegovo mjesto došao je Derviš-paša. Čim je Selim-beg za to čuo, s povećom kesom dukata posjetio je novog skadarskog namjesnika. Još istog dana Derviš-paša je potpisao dekret kojim se Selim-beg ponovo postavlja za barskog mudira. Francuski konzul oštro je protestovao, ali njegovi zahtjevi nijesu uvaženi. Stoga je on sa svim osobljem konzulata napustio Skadar, a francuska vlada uputila demarš turskoj vladi. Iz Carigrada je naređeno da Selim-beg mora napustiti Bar, a Derviš-paša Skadar. Kasnije se Selim-beg ipak vratio u Bar i nastavio da teroriše njegove stanovnike.

Godine 1864. Selim-beg je postavljen za zabita barskog, što je bio najviši položaj u tom ajanluku. Imanja tog najbogatijeg posjednika u primorju obrađivali su mnogobrojni kmetovi i sluge. Turska vlast nastojala je da oporezivanjem što više iscrpi svoje balkanske posjede koji su počeli da se odvajaju od Turskog

Carstva. Selim-beg je bio jedan od najefikasnijih haračlija. Njegov zatvor (čuvana Selimovica) bio je pun robijaša koji nijesu mogli plaćati porez. Narod se bunio protiv njegovih nameta i tražio zaštitu od sultana.

- Ja sam vaš sultan! - zorno je uzvikivao.

Dugo je bio na čelu društvenog života Bara, objedinjujući u sebi sve funkcije: administrativnu, sudsku i političku. Sve je bilo u njegovim rukama. Nije priznavao nad sobom nikakvu vlast. Turski činovnici su mu povlađivali zbog njegovog bogatstva. Nekoliko puta su drugi begovi zbog njegove tiranije dizali na njega oružanu pobunu. A on se zatvarao u svoj dvorac, kao u tvrđavu, braneći se sa svojih četrdeset kavaza, i slao glasnika susjednim Albancima tražeći pomoć. Oni su se odazivali i odmah dolazili u Bar, a pobunjenici su bježali, spašavajući se kako je ko mogao. Samo su jednom Barani pokušali da ubiju svog tirjanina, ali atentat nije uspio jer je bio vrlo podozriv.

Na upražnjeno mjesto mudira postavljen je Bosanac Mehmed Kulenović. Novi komandant grada brzo je postao omiljen u narodu, a Selim-begu je smetala njegova problematična prošlost. Nešto više podataka o novom mudiru saznajemo iz zabilješki jednog izletnika iz Budve.

... Tog vedrog avgustovskog jutra grupa Budvana brodom je stigla u Bar. Pješke su se uputili prema starom gradu. Najprije su posjetili austrijskog konzula Nika Bradaša, koji ih je srdačno primio i zamolio da za vrijeme boravka u Baru budu njegovi gosti. Unutar gradskih zidina stanovali su tada samo muslimani, a izvan zidina bilo je pravoslavnih i katolika.

Kad su izletnici izrazili želju da posjete gradsku tvrđavu, konzul je obukao uniformu i odveo ih pred gradska vrata. Nakon pozdrava oružjem, straža ih je pustila u grad. Posjetioci su odmah zapazili da se gradskim ulicama kreću samo muškarci. Jedino su na česmi opazili neke mlade Ciganke. Kako su bili vedrog raspoloženja, to im je dalo povoda da zapjevaju ariju zboru Cigana iz opere "Trubadur". Obilazeći grad i njegove spomenike, opazili su neke ljude u lancima koji su šetali i željno udisali svjež vazduh. Kad su ih upitali što su skrivili, odgovorili su da nijesu platili sultanu neku taksu od 6 groša.

Kao glavnu znamenitost posjetili su crkvu sv. Dorđa, tada džamiju od koge se pružao krasan pogled na Barsko polje. Pošto im je s tog položaja pokazao dvorac Srlim-bega, konzul im je predložio da posjete vojnog i civilnog komandanta grada (mudira). Komandant ih je ljubazno primio, uveo ih u odaju ukrašenu skupocjenim ćilimima i slikom skadarskog paše, počastio ih pićem, kafom i duvanom. Pošto su se oprostili od komandanta, nastavili su da razgledaju grad. Zatim ih je konzul odveo u svoj stan, koji se nalazio u Gretvi. Sve do večere goste je zabavljala konzulova kćerka, svirajući na klaviru. A poslije obilne i ukusne večere nastalo je veselo raspoloženje, uz ugodan razgovor i pjesmu.

Konzul im je tada ispričao zanimljivu biografiju komandanta grada, Bosanca po prezimenu Kulenović. Kulenović je ranije bio hrišćanin, politički se zamjerio turskim vlastima u Bosni i osuđen na robiju. Kad je Omer-paša službeno obilazio tvrđavu Silistriju, među zatočenicima u okovima našao je i Kulenovića, koji je na

pašu ostavio dobar utisak. Stoga mu je paša pružio mogućnost da stekne slobodu ukoliko prihvati dva uslova: da pređe u islam i da se oženi jednom od njegovih žena. Kulenović je prihvatio ove uslove, oslobođen je i dobio službu u Baru, gdje je kasnije postavljen za komandanta grada.

Zabava i pjevanje potrajali su do poslije ponoći, kada su gosti otišli na počinak.

Sjutradan ujutro oprostili su se od konzula i njegove kćerke, na mazgama su otišli do luke i ukrcali se na parobrod koji je dolazio iz Krfa. Na brodu su zatekli grupu izletnika sa Hvara, među kojima i tada čuvenog ljekara Gazarija. Kao strastveni lovac, doktor Gazari se interesovao za prilike u Budvi, a naročito za Stjepana Mitrova Ljubišu koga je poznao kao dobrog lovca...

Iz ovih zabilješki jednog Budvanina saznali smo ponešto o životu u ondašnjem Baru. Robijaši u lancima su primjer kako je Selim-beg Barski natjerao sve hrišćane da uredno plaćaju porez. Muslimani nijesu plaćali porez.

Natjerao je i nepokorne Šestane da plaćaju porez. U tom kraju porez je ubirao begov prijatelj Nik-Prelja. Jednom je ovaj poreznik donio svome gospodaru, kao lični poklon, pun mijeh skorupa. Beg mu je zahvalio i počastio ga smokvama. Dok su razgovarali, Nik-Prelja je pedantno gulio smokve, a domaćin ih je jeo s korom. Kad su ispraznili tanjir, beg je pred gostom opazio gomilu kora.

- Što je to? Zar ti bacaš kore?

Nik-Prelja mu je objasnio da zbog prašine smokve treba guliti. Beg se odjednom razgoropadio:

- Znači, ti veći gospodin od mene! E, to ne može! Hajde, pojedi sve te kore!

- Aman, efendija...

- Pojedi, kad kažem! - zapovijedio je beg, sav crven u licu.

Postiđeni poreznik pojeo ge sve kore, pa uvrijeđen otišao.

Početak svake godine Selim-beg je slao u Carigrad poveću sumu novca. Na koje sve načine je on punio kasu kazuje i jedna anegdota.

Požalio mu se neki siromah da nema čime ni Bajram proslaviti, a beg ga je posavjetovao:

- Pođi tu, na Velji most, sačekaj nekoga koji ima dosta para, izazovi ga da te udari ili podere košulju, i eto vajde i za tebe i za mene.

Jedne vjetrovite noći u januaru 1873. jedan brod se nasukao na vrt Volujice. To je bio povod da Austro-Ugarska ponovo zahtijeva od Porte da se na tom mjestu postavi svjetionik. Porta je barskim vlastima postavila zadatak da podignu svjetionik. Selim-beg je poslao jednog opštinskog službenika u Trst da nabavi fenjer, a zidarima je naredio da na rtu Volujice izgrade kulu. Najzad, kula je podignuta i nabavljen fenjer, samo je još trebalo naći svjetioničara, koji će gorivom snabdijevati fenjer, uveče ga paliti a ujutro gasiti. Na to radno mjesto pretendovao je Luka Trceta, ribar čija se kuća nalazila na samom pristaništu, blizu svjetionika.

Stijepo Kalica, imućni zemljoposjednik iz Šušanja, pošao je kod svog prijatelja Selim-bega, tutnuo mu u džep kesu zlatnika i tako je Stijepov sin, Petar Kalica, postao prvi svjetioničar na Volujici.

Svečano puštanje u rad svjetionika obavljeno je u ljeto 1873. Noću je isprekidana svjetlost na kljunu Volujice opominjala brodate na opasnost od stijena. Fenjer je ispravno i redovno radio sve do jedne noći, kada je primijećeno da ne svjetluca, a to je stiglo i do Selim-begovih ušiju. Stijepo je morao još jednom posjetiti barskog poglavara da bi opravdao sina koji, navodno, zbog bolesti

nije upalio fenjer. A kad se vratio kući, strogo je podviknuo sinu:

- Pazi, Petre, što radiš! Sa društvom možeš piti ujutro, ali pred noć moraš biti trijezan, čuvaj službu, jer sam za nju platio dosta para.

Selim-beg je uvijek držao po nekoliko žena i stalno popunjavao svoj harem novim. Da bi otimao tuđe žene, hvatao je muža, koji je imao lijepu ženu, stavljao ga u tamnicu kraj svoje kuće, i držao ga zatvorenog sve dotle dok mu ne bi došla žena. Hvatao je udate žene i djevojke s ulice čim bi mu zapele za oko. Posebno je volio Ciganke i ni jedna se nije udavala prije nego što bi provela neko vrijeme kod njega. Dobavljao je on sebi žene i izdaleka, iz Carigrada.

Povremeno je Selim-beg išao u lov, u pratnji mnogo slugu i poznanika, među kojima su bili i posjetioci iz Skadra i Ulcinja. U svom dvorcu na obali mora svi su se predavali orgijama. Kada je sa svojom pratnjom prolazio preko polja, sve mlade žene su se skrivale, a djevojke uopšte nijesu smjele izlaziti iz svojih kuća. Idući na konjima sa svojim gostima, pokazivao im je svoja imanja. Odmah za njim išao je njegov vjerni sluga Hasan, uvijek spreman za uslugu: da doda žar, ili malu lovačku pušku, napuni lulu, pruži čuturicu s mastikom i tome slično. A pozadi nekoliko pratilaca na konjima s puškama preko ramena i noževima za pojasom. Ispred su Cigani i Ciganke, koji trčeći igraju i pjevaju, uz muziku zurle i zvuke daire.

Za tren oka opustjela su polja. Jedino nije uspjela da se sakrije jedna mlada žena sa starom svekrvom, koje su vezivale snopove žita. Kad ih je Selim-beg opazio, dao je signal glavnom slugi, koji je s nekoliko pratilaca skrenuo prema ženama. Začas su uhvatili mladu ženu i posadili je na sedlo, uz jednog konjanika. Ne obraćajući pažnju na stravične vapaje žrtve, konjanik je pojurio u pravcu Selim-begove kule kraj mora. Oteta žena nedavno se udala, a o njenoj ljepoti pričalo se još dok je bila djevojka. Selim-beg je

s gostima ušao u svoju kulu, koju su okružile naoružane sluge. Počela je orgija. Dok su gosti pili mastiku, Selim-beg se u susjednoj sobi zadovoljavao sa mladom ženom. Oko ponoći beg se vratio kući, a neki njegovi rođaci ostali su da dovrše orgiju. Pred zoru izbacili su ženu napolje. Lutala je sumanuta nekoliko dana, ne usuđujući se da pođe kući. Dovedi su je u rodnu kuću, ali joj se svijest nije vraćala. Umrla je, pa je Selim-beg pozvan u Skadar na odgovornost. Odatle su ga poslali u Carigrad. Morao je dati znatan otkup, pa se opet vratio na isti položaj.

Selim-begovo imanje donosilo je prihod od jedne trećine dohotka čitavog Bara. Imao je veliku želju za sticanje bogatstva. Na sve moguće načine tlačio je svoje komšije kako bi ih natjerao da mu budzašto prodaju zemlju. Tako su sirotinjska imanja prelazila u njegove ruke. Jednom mu se ukazala prilika da prisvoji imanje nekog katolika, koji je ostavio nezbrinutu siročad i mnogo dugova. Međutim, katolička opština je isplatila dugove te siročadi, a za njihovog staratelja određen je Filip Đokić. Uprkos tome, Selim-beg je prisvojio to imanje. Filip je pokušao da zaštiti tu siročad. Otišao je kod Selim-bega i oštro protestovao. Pošto ovaj nije podnosio da mu iko prkosi, naredio je kavazima da ga krvnički izudaraju. Od tih batina Filip je jedva preživio i dugo se oporavljao.

I Fipovom ocu, Matu, Selim-beg je utjerao strah u kosti. Iz njegove trgovačke radnje uzimao je razne namirnice, ali nije žurio s plaćanjem. Dug je narastao, a Mato se nije usuđivao da traži pare. Poslije dvije-tri godine napisao je račun i poslao ga begu. Ovaj se naljutio i naredio kavazima da mu dovedu trgovca.

- A, prašče od prasca, ti ne čekaš da ti platim kad ja hoću! Hoćeš kada je tebi drago, je li? Uprite! - viknuo je beg.

Kavazi su oborili Mata, skinuli mu kondure, te mu po tabanima udarili stotinu degeneka. Cigani su ga onesviješćenog odnijeli kući. Dugo je Mato bolovao. Svi su mu nokti sa nožnih prstiju otpali. Austrijski konzul je o tome poslao izvještaj u Beč, a kao dokaz priložio je otpale Matove nokte. Konzul je tražio da Austro-Ugarska uzme u zaštitu hrišćanski živalj u ovom kraju.

No, jednom su ga Barani, predvođeni begom Škanjevićem svrgli s vlasti i protjerali iz grada. Tri mjeseca boravio je u Kastel Lastvi, čekajući odluku sultana. O tome je vojvoda Simo Popović u svojim Memoarima zabilježio:

“Viđeh ga prvi put, prije rata, u Kastel Lastvi. Bjeh uranio da se za hladovine prošetam sa svojim prijateljem Stjepom Gregovićem. Na rivi ne bješe još nikoga. Utoliko me više iznenadi divna slika koju ugledah pred sobom. Pod granatom murvom na lijepoj serdžadi sjedaše s prekrštenim nogama starac, Turčin, živa oka, dosta ugojen, punih, okruglih obraza, sijedih, malih brka, glave i brade izbrijane, sa bijelim perčinom ispod ćulava. Pri samome stablu jastuk, na koji se on naslonio. Na njemu lijepo, bogato odijelo, zlatom vezeno. Za pasom, koji mu je dugački svileni trambulos obavija, samo jedna ledenica. Na glavi mu bijeli ćulav, a carigradski fes na lijevom koljenu povrh koga je držao punačku bijelu lijevu ruku. Pred njim kava, a u desnoj ruci dugačak jasminov čibuk sa dugačkim, krupnim ćilibarom iz kojega na mahove potezaše lake, blijede dimove. Za njim stojaše visok Turčin mrka lica i pogleda, u prostijem odijelu sa rukom na oružju, a bjehu mu za pas dvije kumbure i jatagan, i o pasu srebrne ćese i dugačka od svite crvene zlatom izvezena duvanćesa iz koje je punio čibuk

begu, kad god bi mu ga on pružio. Na glavi je imao veliki fes sa obilatim svilenom kičankom, koja mu povijena ležalaše na desnom ramenu. On počeo pogledivati desno i lijevo i za sobom, kao da pazi da se ko ne prikuči begu mu. Kada nas je ugledao naše se malo begu i nešto mu progovori. Beg polako podiže glavu i pogleda put nas.

- Ko je oni Turčin?- upitah Stjepa.

- To je Selim-beg, zabit barski, silan i bogat Turčin. On je ka i sultan u Baru. Ne pita za cara ni vezira. Čini što hoće. Dizale su se na njega davije, da mu uzmu zabitluk, ali mu ne mogu ništa. Ima velike prijatelje u Carigradu. Pošalje im koju hiljadu dukata, pa opet ostane na svom mjestu. A pare što je dava za mito brzo prikupi i sebe namiri od raje. I sad su davije na njega, pa se sklonio ovamo, ima već dvadeset dana, čeka aber od prijatelja iz Carigrada, da se može slobodno vratiti i vladati Krajinom ka i do sada. Bio je on jednom i na Cetinju, zna ga Gospodar. A ono za njim momak mu je, Alil Čatović, vjerna sluga njegova i dobar junak.

Utoliko dođosmo do bega. Stjepo se š njim pozdravi i upita za zdravlje. I ja mu nazvah Boga. Selim-beg me gledaše, pa će upitati Stjepa: ko sam? Stjepo mu kaže i još doda da sam ja prvi čovjek do Knjaza, valjda da mu razbije sumnju i učini ga povjerljivijim.

- Je li, Boga ti? - prihvati beg odmah življe i pogleda Alila, koji ga je odmah razumio te nam učinje mjesto kraj bega. - A kako je Knjaz?

- Dobro, hvala Bogu!

- Bog mu svako dobro dao! Knjaz je dobar čoeck i mudar.

Malo je njegove pameti na daleko. Bio sam ja na Cetinje. Lijepo me dočekao. Vazda mu hvala i Bog mu zdravlja dao, i od mojega!

Beg je ovo govorio, reka bi, baš od srca, a bilo je više iz lukavstva, jer je zamišlja da ću ja kazati Knjazu svaku njegovu riječ. Može mu u zgodi valjati...”

Zahvaljujući dukatima, Selim-beg je ponovo zauzeo položaj zabita, pa je i dalje bio strah i trepet stanovništva Bara.

Do ponovnog sukoba između Selim-bega i Barana došlo je oko neke sitnice. Jednog pazarnog dana begovi kavazi htjeli su da Srbinu Niku Čapici, opančaru, otmu opanke. U otimanju oko opanaka, opančar se potukao s njima i dobio deblji kraj. Takvo ponašanje kavaza Miridita i ranije je izazivalo negodovanje Barana, a zbog pretučenog opančara svi su se ozlojedili. Zahtijevali su od Selim-bega da u roku od 24 sata otpusti sve Miridite, a ako to ne uradi, zaprijetili su da će im se osvetiti za njihovo tiranisanje naroda. Selim-beg im je lukavo odgovorio da će ispuniti njihov zahtjev, ali da mu ostave malo više vremena. On je odmah pozvao Mrkojeviće da dođu k njemu zbog navodne opasnosti od napada Austrije. Kad su dobro naoružani Mrkojevići došli, beg ih je zadržao u svom saraju, a Baranima poručio da neće otpustiti Miridite. Ogorčeni Barani napali su njegov saraj i naišli na žestok otpor Mrkojevića. Puškanje je trajalo dva dana, sve dok nije došao izaslanik skadarskog paše i razdvojio ih. Opet su se Barani žalili sultanu, koji je Selim-bega po kazni premjestio u Ulcinj, a na njegovo mjesto postavio novog zabita. Selim-beg je otišao, nadajući se da će se ubrzo vratiti u svoj Bar i nastaviti da u njemu caruje. Ali, bio je to kraj njegove karijere. Prije nego što je iz Carigrada stigao novi zabit, Bar su napali Crnogorci.

Veliko otomansko carstvo počelo je da se raspada. Nije moglo da suzbije sve snažnije oslobodilačke pokrete pokorenih naroda. I Crna Gora se digla protiv vjekovnog neprijatelja. U ratu 1876. godine knjaz Nikola imao je namjeru da prvo oslobodi Hercegovinu. Poslije oslobođenja Nikšića, vojska je nastavila napredovanje prema sjeveru. Međutim, austrijski poslanik Temel upozorio je mladog knjaza da njegova država pretenduje na Bosnu i Hercegovinu i da bi dalje borbe u tom pravcu bile uzaludne. Očekivalo se da će sljedeća meta Crnogoraca biti Podgorica. No, knjaz je odlučio da vojskom krene na Bar i Ulcinj, prema kojima je Crna Gora odavno imala svoj interes i pravo. Plašeći se da mu strana diplomatija ne osujete namjere, svoj plan je povjerio samo svojim najbližim saradnicima, Petru Vukotiću i Iliji Plamencu. Vojska je noću neprimjetno stigla do Virpazara i u zoru napala utvrđenja na Sutormanu. Iznenađeni turski graničari, našavši se pod udarom crnogorske artiljerije, pobjegli su niz planinu. Među barskim Turcima nastala je pometnja. Svi su se na brzinu sklonili iza gradskih bedema.

Selim-beg se tog 13. novembra 1877. zatekao u Ulcinju kad je obaviješten da Crnogorci napadaju preko Sutormana. Sa 300 Ulcinjana on je odmah dotrčao u utvrđeni grad. U pomoć im je stiglo još 300 Skadrana koje je predvodio Šaban-beg Bušatlija. U to vrijeme Bar je imao šest hiljada stanovnika, ali sa pojačanjima iz Ulcinja, Skadra i Mrkojevića, među bedemima se našlo osam hiljada žitelja. Žene i djeca smješteni su u skloništim. Ulice su bile pune stoke, koja je na brzinu utjerana u grad.

Crnogorci su namjestili topove na Krscu i počeli bombardovati grad. Po slabom djejtvu artiljerijskih granata, knjaz

Nikola je zaključio da će barsku tvrđavu biti veoma teško osvojiti.

Videći u Barskom polju veliku crnogorsku vojsku, uplašeni turski vojnici iz tvrđave na Volujici onesposobili su topove i obalom prebjegli prema Ulcinju. Bez prave borbe pala su i utvrđenja na Haju i Nehaju. Tako je sva obala od austrijske granice do Ulcinja bila u crnogorskim rukama.

Topovi su danonoćno grurali prema opsjednutom gradu, rušeći i paleći kuće. Turski artiljerci sa bedema uzvraćali su im istom mjerom. Ilija Stanišić Spičanin prišao je komandantu crnogorske vojske vojvodi Mašu Vrbici i javio se kao dobrovoljac. Rekao je da je kao učesnik hercegovačkog ustanka rukovao topom, pa je odmah postavljen za komandira artiljerijske posade na Volujici. U toj tvrđavi zatečeno je pet glomaznih topova, zalivenih rastopljenim olovom. Kao vješt miner, Ilija je eksplozivom očistio topovske cijevi i osposobio ih za djejtvo.

Knjaz Nikola se sa crnogorskim glavarima uputio u oslobođeni Pristan. Željni mora, svi su se radovali, neki su zagazili u plićak a neki i popili slanu vodu. U tom zanosu, pjevajući i pucajući, popeli su se na Volujicu i ušli u tvrđavu. Njihov dolazak Ilija i ostali artiljerci dočekali su topovskim pucnjima. Knjaz je Iliji dao veliki pomorski durbin da bi lakše raspoznao zastave na brodovima koji budu prolazili. Zatim se sa pratnjom spustio na Pristan i otpočnuo u Selim-begovom ljetnjikovcu.

Topovi su danonoćno grurali prema gradu, obavijenom gustim dimom. Miris spaljenog baruta dopirao je do Pristana. U toku dugotrajne opsade grada, od topovskih granata poginulo je mnogo turskih vojnika, a nije bilo mogućnosti da se zakopaju kako treba. Od tih lešina i pobijene stoke širio se neizdrživ smrad. Turcima je onemogućeno snabdijevanje vodom, ali su se i dalje čvrsto držali. Nadu su im ulivali turski ratni brodovi koji su svakodnevno bombardovali tvrđavu na Volujici. Jednom su čuli sedam uzastopnih

pucnjeva, što su protumačili da će im za sedam dana stići pomoć iz Carigrada. A pomoć nikako nije stizala.

Dva mjeseca trpjeli su velike muke u opsjednutom gradu. Selim-beg je čitavo vrijeme opsade proveo u apsani, u kojoj je ranije držao zatvorenike. Svakog dana je obilazio kapije i šančeve i hrabrio svoje vojnike. Njegove najljepše kuće u gradu gorjele su i rušile se od crnogorskih topova na njegove oči. Pod gradom se bijelio njegov prostrani i bogati saraj, gdje je carski živio i vladao. Jednog dana vidio je i njega u plamenu. Visoke zidove oko saraja isprovaljivali su Crnogorci da bi lakše i brže iznosili opljačkane stvari. Imao je Selim-beg i raskošan ljetnikovac na obali mora. Tu je ljeti dolazio sa haremom i pratnjom, hladio se na moru i uživao. Posljednjih dana opsade vidio je Selim-beg jak bljesak baš tamo gdje je bio njegov ljetnikovac, zatim se razlegla jaka eksplozija. Njegov ljetnikovac se srušio do temelja. Tako je on ostao bez ijednog svog krova nad glavom. Tih dana bilo je vrlo hladno, pa su crnogorski vojnici sjekli begove masline i grijali se na velikim vatrama.

Austrijski konzul Stanislav Netović, pravoslavac iz Poda kod Hercegnovog, nije sjedio skrštenih ruku. On je u konzulatu držao otvorenu knjigu za upis muslimana i katolika koji su željeli da se stave pod zaštitu Austro-Ugarske. Pokušao je da posreduje između Turaka u gradu i skadarskog paše, ali su njegova pisma hvatale crnogorske straže. Da bi uklonili konzula, Crnogorci su namjestili dva topa iznad samog konzulata u Gretvi i time privukli turske granate na taj položaj. Konzul je protestovao i tražio da se topovi uklone, ali je njegov zahtjev odbijen pod motivacijom da je taj položaj potreban radi uspješnijeg bombardovanja grada. Tek kada je jedno topovsko đule, probivši zid u sobi u kojoj je bio sa svojom porodicom prošlišalo iznad njegove glave, shvatio je da je

nemoguće dalje odolijevati. Zajedno sa svojim štićenicima i porodicom, konzul se ukrcao na austrijski brod i otplovio za Korčulu.

Selim-beg je teško doživljavao stradanje svog naroda, pa je predložio da grad predaju Crnogorcima. S tim se nije složio vojni zapovjednik Ibrahim-beg, kome to nije dozvoljavala vojnička čast. Poslije nekoliko dana i on je popustio, spreman da se preda, ali tada se usprotivio Šaban-beg Bušatlija, kome je išlo u račun da se Crnogorci što duže zadrže kod Bara, kako bi što kasnije udarili na njegov Skadar.

Pošto su turski glavari izgubili svaku nadu da će im stići pomoć, predali su Bar 9. januara 1878. Iz porušenog grada izašli su da potpišu predaju. U gradu je bio neizdrživ smrad od gomile leševa koji su se raspadali po ulicama i utvrđenima. Stotine ranjenih i bolesnih ležali su bez lijeka i hrane.

U štabu vojvode Maša Vrbice, smještenom u biskupskoj kući u Gretvi, knjaz je čekao turske glavare. Prilazeći knjazu, Selim-beg mu je učinio temenadu, to jest, pozdravio ga po turskom običaju i rekao mu:

- Srećan ti grad bio, Gospodaru!

- I tebi obraz, beže, pred sultanom i narodom, e si ga junački branio! - odgovorio mu je knjaz.

Knjazu je prišao vojni komandant Ibrahim-beg, otkačio s pojasa svoju sablju i predao mu je. Knjaz mu je odmah vratio, govoreći:

- Iako grad nijesi odbranio, sačuvao si vojničku čast. Takvome junaku pripada sablja. Ibrahim-beg je uzeo sablju, sjeo na stolicu, pokrio lice šakama i gorko zaplakao.

Potpisivanjem bezuslovne kapitulacije, Bar je poslije 435 dana ponovo postao crnogorski grad. Uz topovske salve, knjaz i

njegova pratnja ušli su kroz širom otvorenu kapiju. Na Londži je svirala vojna muzika. I dok su se pobjednici veselili, zarobljenici su bili u veoma bijednom stanju. Skadrani, Ulcinjani i Mrkojevići, koji su barskim Turcima došli u pomoć, pušteni su da idu svojim kućama.

Na Selim-begu je bilo iscijepano i pohabano odijelo, prljava košulja i džemper. Neprestano je zavlačio prste oko vrata i njedara, češući se. Bio je to starac s otromboljenim, natečenim licem, izbrazdanim plavičasto-crvenim kapilarima, s velikim stomakom i izraženom astmom. Knjaz Nikola ga je tješio:

- Ža mi je, beže, tvoga saraja, te ne možeš sada u njemu počinuti. Da sam ga moga sačuvati, bih ti ga sačuva, glave mi. Što ćeš, beže? Rat je takav. Ma što god ti zatreba, meni se javi.

Selim-beg mu je zahvalio i ponosito izišao. Prva briga mu je bila da se negdje umije i preobuče. Tu, u Gretvi, živjeli su većinom katolici. Kod koga od njih da pode? Uputio se kući Mata Đokića, imućnog trgovca u poodmaklim godinama. Morao je znati da je u toj kući nepoželjan, jer je batinama zadužio i Mata i njegovog sina Filipa.

Videći pred ulazom mučitelja svog sina i muža, Matova žena je vrisnula i zalupila vrata. Ali Mato ju je umirio i pustio bega da uđe u kuću. On ga je primio s puno uvažavanja. Selim-begu je to godilo, pa mu je zapovijedao:

- Donesi mi, Mato, vode da se umijem!
- Odmah, beg.
- Donesi mu, Mato, lijepu košulju i čistu preobuku!
- Odmah, beg.

Tu se Selim-beg gostio četiri dana. A onda je, bez pozdrava otišao u Zaljevo, gdje su se na svojim čitlucima nastanili mnogi muhamedanci iz porušenog grada. Neko vrijeme boravio je na svom čitluku, a onda je austrijskim brodom otputovao na Korčulu.

Poslije dva mjeseca vratio se u Bar i nastanio na svom čitluku u Zaljevu. Tu mu se pridružio njegov odani sluga Alil Čatović, kome je naredio da mu što prije dovede njegovu ženu Čerkeskinju, koja nije bila lijepa, ali je on gajio prema njoj posebnu ljubav.

U proljeće 1878. knjaz Nikola je posjetio Bar, prvi put poslije oslobođenja grada. Narod je u velikom broju došao da vidi i pozdravi gospodara. Crnogoraca je bilo znatno više nego ranije, jer su se za kratko vrijeme doselili mnogi Kući, Crmničani, Piperi i drugi. Za ovu svečanu priliku obukli su crnogorska odijela i natakli crnogorske kape. Fesova je bilo više. Knjaz je prošao kroz Pjaju između dva reda Barana. Ponegdje se zaustavljao i razgovarao, pa išao dalje. Njegovu pažnju privukao je stasit Crnogorac, koji je pred sobom s obje ruke pridržavao desetogodišnjeg dječaka.

- Koji si ti? - zaustavio se kod njega knjaz.

- Ja sam Risto Damjanović, ovdašnji pekar.

- Koga imaš od porodice?

- Samo ovog sina. Ostao sam bez žene. No, lako ću ja sebi naći ženu, ali djetetu ne mogu naći majku.

- Za koliko si, Risto, rad što je Crna Gora oslobodila Bar?

Risto je naslonio šaku na glavu svoga sina Karla i rekao:

- Za glavu ovog mog sina jedinca!

Knjaz je izvadio iz džepa kapetansku značku i prikačio je na Ristovo novo crnogorsko odijelo. Uz to, postavio ga je za upravnika grada.

Tako je Risto napustio porodičnu pekarsku tradiciju. Njegova nova dužnost bila je da čuva porušeni grad od svakojakih pljačkaša i tragača za blagom, koje su Turci zakopali u toku opsade grada.

Knjaz se zatim uputio prema Mrkojevićima. Dok je prolazio kroz Zaljevo, rekli su mu da tu živi Selim-beg. Naredio je da svrate k njemu.

Selim-beg se upravo grijao pored rasplamsale vatre. Svoj drveni tronožac sa jagnjećom kožom ustupio je gostu, pa sjeo na otoman, s druge strane ognjišta. Poslije uobičajenih pitanja o zdravlju, beg je sa srđžbom u glasu prigovorio knjazu:

- Očekivao sam da ćeš me postaviti za opštinskog načelnika, a ti me, gospodaru, potpuno zaboravio!

- Zar ti nije bilo dosta gospodarenja Barom? - rekao je knjaz i dodao: - Nijesam te ja zaboravio, prije neki dan poslao sam ti novac, i tvom sinu, Ali-begu, poslao sam u Skadar nešto para.

Selim-beg se namrštio, nije mu bilo milo da mu iko pomene maloumnog sina. Naredio je slugi Alilu da goste počasti pomorandžama i mandarinama.

Knjaz je sa pratnjom nastavio put prema Mrkojevićima. Tom muslimanskom kraju dolazak Crnogoraca donio je dosta nevolja. Poslije mukotrpnog potucanja u zbjegu do Bojane i preko nje, svi Mrkojevići su se vratili na svoja ognjišta. Vraćena im je stoka, a izgorjele kuće morali su sami obnoviti. Stoga je njihov prvi susret sa knjazom Nikolom protekao u mučnoj atmosferi.

Na putu kroz Dobru Vodu knjaza je zaustavio rječiti Smail Dabezić.

- Gospodaru, dobro došao u naš kraj! Volio bih da malo svratiš kod mene.

U želji da izgladi odnose sa Mrkojevićima, knjaz je prihvatio njegov poziv. Svi su skrenuli od glavnog puta prema Smailovom imanju. Pred izgorjelom kućom, po gredama pripremljenim za gradnju, posjedali su knjaz sa pratnjom i nekoliko komšija. Dok su se gosti služili mlijekom, sirom i voćem, knjaz je vodio glavnu riječ, a sagovornici su mu bili Smail i njegov stari otac Aso. Pri odlasku, knjaz je Smailu poklonio revolver.

U Pečuricama okupili su se gotovo svi Mrkojevići, osim žena, mada se one nijesu krile kao ostale muslimanke. Knjaz je prisutne pozdravio i u kratkom govoru podsjetio na njihovo slovensko porijeklo i pozvao ih da u novoj državi složno žive sa crnogorskom braćom.

Trebalo je izabrati plemenskog kapetana. Svi su očekivali da će to biti Božo Nikočević, ugledan starac i jedan od rijetkih pravoslavaca u Mrkojevićima. Knjaz mu se obratio pitanjem:

- Božo, za koliko si rad što smo oslobodili ovaj vaš kraj?

Božo nije umio da se rodoljubljem busa u prsa, pa je na neočekivano pitanje zbunjeno i brzopleto odgovorio:

- Pa... rad sam... za par dobrih volova.

Za siromašnu raj, koja je jedva izdržala dugotrajno ropstvo, par volova predstavljao je veliko bogatstvo. No, knjaz je očekivao mnogo više. Potom je pitao jednog od najuglednijih Mrkojevića, Alila Kaplanovića:

- A tebi, Alile, je li milo što smo došli?

- Gospodaru, - spremno mu je ovaj odgovorio - pravo da kažem, nijesam volio da ovamo dolazite. Ali kad ste već došli, ja i moji sinovi služićemo vam odano, kao što smo sultanu služili.

Knjaz ga je zadovoljno potapšao po ramenu i prikačio mu na prsa značku plemenskog kapetana.

Nova vlast se pobrinula da se u Baru otvori prva škola. Za „Obštu srpsku osnovnu školu”, kako glasi njen službeni naziv, namijenjena je jedna od rijetkih zgrada kogu nijesu oštetili crnogorski topovi. Katolički sveštenik Josip Kolović zabranio je svojim vjernicima da pohađaju “gospodarevu školu”. Selim-beg je savjetovao muslimanima da ne šalju djecu u školu iz bojazni da se ne vrate u hrišćanstvo. Poslije mnogo objašnjavanja, pa i kažnjavanja, jedva su pristali da ih šalju u školu.

Đaci su dolazili na časove s oružjem, a nijesu imali ni tablice, ni svezaka, ni knjiga. Krov škole je prokišnjavao i radilo u neprikladnim uslovima. Na kraju školske godine među naoboljim đacima bili su sinovi Kambera Karađuzovića i Alila Čatovića.

Selim-beg se nadao da će ga knjaz postaviti za načelnika barskog okruga, ali nade su mu se izjalovile. Njegovim velikim imanjem upravljao je barski načelnik Pero Jovičević, a od knjaza

je dobijao novac za izdržavanje. Knjaz je namjeravao da prisvoji njegovo imanje. Stoga je Selim-beg uzjahao konja i uputio se na Cetinje. Ulazeći u grad, sreo je prestolonasljednika Danila. Uz njega su išli Mišo Jabučanin i još četiri perjanika.

- Čiji je taj mali? - upitao je beg, mada je to znao. Perjanici mu objasniše da je to Gospodarev sin, na što beg reče:

- Je li, boga ti? E, živ i zdrav bio! Digni mi ga, boga ti, na konja, da ga zagrlim.

- Možeš sići s konja da mu cjelivaš ruku - jetko mu odgovori Mišo i s prestolonasljednikom pođe napriged.

- Bih vala, pa da je i kakvo siromašno dijete kad je tako zgodno, a ma je starcu teško sjahivati i uzjahivati - dobaci za njima Selim-beg i pobode konja mamuzom.

Odsjeo je u lokandi gdje su mu, po knjaževoj naredbi, spremljene dvije sobe. Istog dana primio ga je knjaz, a beg mu je odmah kazao zbog čega je došao. Knjaz mu je u šali rekao:

- A je li ti manjkalo para? Moga si sjediti doma, cuknuti mi u telj, pa da ti pošljem koliko hoćeš. Što će tebe da se mučiš i brineš oko imanja, kad ću ti davati dokle god si živ, da ti nikada ne manjkaje.

- Hvala ti, Gospodaru, ma ti imaš brige i davanja dosta na svaku stranu i bez mene. A ja ako sam izgorio, imam još dosta da mogu živjeti - odgovori Selim-beg.

Pozvao se na zaključke Berlinskog kongresa da je "svaki Turčin, koji potpadne knjazu, kapac od onoga svoga". Knjaz je teška srca vratio begu cijelo njegovo imanje.

Zadovoljni Selim-beg ostao je još nekoliko dana u Cetinju. U bogatom odijelu i pod oružjem, šetao se ulicama, a posjećivao je i gospodu cetinjsku. Svuda se držao dostojanstveno i ozbiljno. Ponekad se šalio. Jednom mu je vojvoda Đuro Matanović uzeo šalu za zbilju. U dućanu Jovana Pipera, gdje su ljudi navraćali na čašu rakije, sreli se njih dvojica. Vojvoda Đuro je bio dosta mlađi od bega, ali ovaj ga je počeo zadirkivati kako je ostario. A on, beg, još se osjeća mlaim, može uzjahati najbješnjega hata i preskočiti svaki šanac na koji naiđe.

- Možeš, beže, pričati šta hoćeš, ja to nijesam gleda. Ti ne bi mogao skočiti koliko ja - rekao je Đuro.

Selim-beg izvadi obije ledenice iza pasa i položi ih na banak, prisloni čibuk pri zidu i zađe krajeve dolame za pas, pa stane izazivati Đura:

- Hajde de, vojvodo, da se obidemo, da skočimo na ovi banak. Ko ne skoči gubi oružje, a ko skoči nosi oboje.

Selim-beg se poizmače, posagnu se i zamaha rukama kao da će skočiti. A Đuro ga dohvati za ruku.

- Neka, beže, neću ja skakati.

- Hoćemo, vjere mi! Ne bio me zadijevati.

I opet se beg zagonjaše da skoči, a Đuro ga je držao, ponavljajući da on neće skakati.

- Nećeš, je li? - ozbiljno i kao uvrijeđen obrnu se beg Đuro. - Onda ne govori onako da ja mogu pričati što hoću, kad me ti nijesi video. Kad god hoćeš, bujrum, pa da vidiš!

Svi prisutni se nasmijaše, šaleći se sa Đurom kako uteče sa megdana. A kad su poslije pitali Selim-bega je li zbilja htio skočiti, odgovorio je:

- Nekad sam preskaka i više, ali danas u moje godine će bi! Ali znao sam da on neće, pa se navlaš učinjah kao da ja mogu i baš hoću.

Iste godine masline su dobro rodile. Za ulje Selim-beg je dobio preko hiljadu napoleona i vratio knjazu one pare koje mu je ovaj davao.

Ruski naučnik Pavel Rovinski ovako je opisao Selim-bega:

“Vidio sam ga nekoliko puta i trudio se da pronađem u njemu makar nešto ljudsko; ali osim prostačkih nagona nijesam ništa našao. Najčešće on sjedi i leži, gubeći dah od gojaznosti; reži na čitav svijet; nastoji da se ponaša nadmeno, što se upravo manifestuje grubim odnosom prema nižim od sebe, a prema ljudima, koji nešto znače, ophodi se ponizno i pokazuje neobičnu sujetu. Oslanjajući se na protekciju viših vlasti, zna da bude opozicija lokalnoj; međjutim ona ne ide dalje od psovke iza očiju i pojavila se zbog toga što su ga, kao čovjeka za sve sposobnog, lišili miješanja u opšte stvari”.

Pavel Rovinski opisuje izgled Bara poslije dvomjesečne opsade i bombardovanja topovima:

“U samom Baru pošteđeno je samo desetak i nešto kuća na uzvišenju pored katoličkog vikarijata i iza njega i sve su one katoličke. Sve pak ostale, ili su razorene ili spaljene. U okolini Bara, međutim, srušen je samo Selim-begov „dvorac“ zato što je Selim-beg bio jedan od vinovnika dugog gradskog otpora.

Danas muhamedanci žive u kućama van grada, u svojim “čitlucima”, a katolici i pravoslavni u kućama koje su pošteđene od uništenja, zahvaljujući donekle tome što su ih namjerno čuvali Crnogorci i dijelom što su se nalazile na kraju grada, van rejona koji je bio izložen obasipanju paljbom. Usred tog grada ponovo su napravljeni dućančići od drveta i oni koji čine jedinstvenu cjelinu ulice. Istovremeno je obnovljeno nekoliko kuća u kojima se nalazi telegraf s poštanskim uredom, gradska uprava, škola, državna prodavnica hljeba, stan oficira, upravnika tvrđave i straže i dvije do tri krčme sa stambenim prostorijama. I to je čitav Bar.

Za razliku od solidnih bedema, koje su podigli još Venecijanci i ukrasili figurama svog lava i grbovima, sva ta prebivališta izgledaju kao bijedne udžerice privremeno boravećeg svijeta. Još više im nomadski karakter daju ciganske kovačnice. To su, jednostavni drveni sanduci, sklepani na brzu ruku pokatkad s jedne strane prekriveni rogožinom.

Bar je, prema tome, uopšte opustošen grad, koji tek što niče iz gomile ruševina i otpadaka. Hodajući po njemu vi, kao u Pompeji, otkrivete tragove nekadašnjeg života koji je usljed stravičnog preokreta prestao odmah. Evo vrlo lijepe fontane i pod njom majstorski izrađene vaze, obje su izrezbarene, nedostaje samo tekuća voda, koja je presušila. Iznad dvorišnih kućnih kapija su table s različitim grbovima i šiframa; na mnogima su i slova: J.H.S. (Jezus hominum salvator), koje svjedoče da su te kuće pripadale crkvi ili nekom od lica iz katoličkog klera; na jednoj zgradi očuvao se natpis kojim grad “Antibar”, u znak sjećanja, izražava svoju zahvalnost Joani Cigonae”. Pošteđene su od rušenja takođe dvije veleljepne crkve, čija je isturena fasada prekrivena šarolikim mermerom, s umetnutim u zidove bijelim mermernim pločama, na kojima su ugravirani latinski natpisi. Neki od njih se lako čitaju i odnose se na posmrtnu ostatke ovdje sahranjenih čuvenih sveštenih lica, a iznad kapije je natpis o obnavljanju crkve 1543. godine; drugi su pak veoma teški za čitanje jer su više izbrisani, karakter slova je kitnjast, sličan poznom grčkom i na jednom od njih može nagađanjem da se čita 1338. godina. Te posljednje tablice, po svoj prilici, donesene su ovamo iz neke druge stare zgrade.”

Naučnika Rovinskog naročito je zanimala Džamija sultana Ahmeta, nekadašnja Crkva sv. Đorđa iz XII vijeka u kojoj je bilo sjedište Barske arhiepiskopije. Kada su Turci 1571. godine zauzeli Bar, ovu crkvu su pretvorili u džamiju. Renovirana je 1711. godine, u vrijeme vladavine sultana Ahmeta, po kome je dobila ime. Poslije oslobođenja Bara 1878. godine, Crnogorci su ispod zasvođenog dijela te džamije smjestili veliku količinu municije zatečene u gradu. Prema džamiji su se nemarno odnosili, vjerovatno ne znajući da je to nekadašnja crkva. Rovinski ju je detaljno opisao, dešifrujući latinske epitafe sa njenih zidova, koji spadaju u najstarija književna djela na našem tlu. Uradio je to u posljednjem trenutku, jer u noći između 21. i 22. januara 1881. grom izazvao eksploziju municije u džamiji. Rovinski kaže da je postojao gromobran na zgradi, ali ne i na minaretu u koji je udario

grom. Potres od eksplozije bio je toliko jak da ni na jednoj kući u barskom gradu nije ostalo ni jednog crijepa, troja teška gradska vrata otvorena su i izbačena iz šarki, svi prozori i vrata u široj okolini razbijeni su i izvaljeni iz ležišta. Na sto koraka od džamije sve je porušeno do temelja, a tu se nalazila i dvospratna Selim-begova kuća. Odbačeno kamenje padalo je čak do mora. U toj nesreći, koja se može porediti sa katastrofalnim zemljotresom, poginulo je 47 ljudi. Podaci nijesu pouzdani, niti su zabilježena imena nastradalih. Jedino u Barskoj nadbiskupiji postoji o tome zapis na italijanskom jeziku i imena osmorice poginulih katolika.

Pod okriljem nove vlasti, mnogi Crnogorci u Baru podigli su glave i stekli položaje. A muslimani, ostavši bez stečenih povlastica koje su imali u turskog državi, teško su se privikavali u novim uslovima života. Bavili su se povrtarstvom, voćarstvom i maslinarstvom i oni koji ranije ništa nijesu radili.

Selim-beg se teško privikavao na novi život bez vlasti. Knjaz ga je povremeno pozivao na Cetinje, naročito u vrijeme većih praznika i svečanosti. Na jednom prijemu u dvoru knjaz je obilazio prisutne goste i sa svakim pomalo razgovarao. Kod Selim-bega se zadržao nešto duže. Pitao ga je kakav je barski kapetan Pejović.

- Dobar i predobar, a to mu je najveća mana - rekao je beg.

Prisutne su začudile ove riječi, a on je objasnio:

-Vlast mora biti stroga. A Pejović je mek i popustljiv. Kad u Baru uhvate lopova, kapetan ga pita; "Jesi li ukrao?" Lopov, naravno, neće da prizna. Drže ga u zatvoru dva-tri dana, pa ga puste. A kad bi mu vreli sač nabili na glavu, priznao bi da je ukrao i ono što nije.

Knjaz se nasmijao begovom oprobano načinu istjerivanja priznanja, pa nastavio da obilazi druge goste.

Jedan katunski glavara upitao je Selima kako se osjeća sada, bez one nekadašnje sile i vlasti. Beg se uvrijedio i požalio knjazu.

U želji da begu pruži satisfakciju, knjaz je istog dana napisao pjesmu "Turčinu" i pročitao je na večernjem sijelu u Dvoru, na kome je i beg prisustvovao. Pjesma veliča hrabrost turskog vojnika, a počinje stihovima:

Što te ruže, lafe stari,
istočnoga care sv'jeta,
orle, koji sred zapada
u pohode nam doleta?

Kad je pročitao pjesmu, knjaz je upitao onog katunskog glavara koji je bega uvrijedio:

- Kako se tebi sviđa pjesma?

- Divna je, gospodaru! - oduševljeno je rekao Katunjanin.

- Je li istina sve što je ovdje rečeno?

- Jest, Boga mi, sve je tako.

Knjaz se onda obratio Selimu:

- Eto, beže, čuo si iz njegovih usta, što će ti milo bit'.

- Milo, gospodaru, te kako! Hvala ti po stotinu puta!.- poklonio mu se Selim-beg, držeći ruke na prsima.

- A je li ti sada krivo na nj?

- Ne, nego i njemu hvala, jer da me on onako grdno ne zađe ne šćaše ni ti tako lijepo spjevati Turcima!

Pjesma "Turčinu" toliko je oduševila Abdula Hamida II da je osjetio potrebu da knjazu-pjesniku pismeno i toplo zahvali. Otada počinje veliko knjaževo prijateljstvo sa sultanom Hamidom, koji će mu kasnije pokloniti kuću u Carigradu i dvije jahte.

Riješen da zauvijek ostane u Baru, Selim-beg je živio mirno, sa svojom četvrtom ženom Đurđijankom, koju je kupio za dukate. Bio je već star kad je krenuo na hohočašće u Meku. Na barskom pristaništu ispratio ga ge veliki broj ljudi. Na brodu se razbolio, iskrcao se na ostrvo Krf, gdje je umro i sahranjen kao nepoznat stranac.

Selim-beg je imao dvoje djece. Njegova kćerka bila je udata u Skadru, a sin Ali-beg, odbačen od oca, skromno i osobenjački živio je takođe u Skadru, u pohabanom odijelu i poderanim cipelama. Knjaz Nikola vodio je računa o njemu, slao mu novac, imenovao ga svojim ađutantom i stavio mu na fes grb senatski. Knjaz je jednom upitao Alila Čatovića kakav je Ali-beg, a ovaj mu je odgovorio:

- Kakav je? Nikakav. Ne iskopa se kuća čovjeku kada nema sina, nego kad mu Bog onakvoga da, Ali-beg je umro ubrzo poslije oca, a imanje su naslijedili njegova tri sina, kćerka i ostali rođaci.

Trava iz Mitra

Mitro Vasiljev bio je vrlo mlad kad je otišao u svijet da štogod zaradi. Neko vrijeme potucao se po Turskoj, radeći i najteže poslove. Za njegov životni poziv presudan je bio susret sa jednim italijanskim ljekarom. Zadivljen Mitrovom bistrinom, umješnošću i poslušnošću, ljekar ga je poveo u Arabiju kao svog pomoćnika. Uz njega Mitro je stekao dragocjeno iskustvo koje će ga kasnije u zavičajju proslaviti kao izuzetnog narodnog ljekara. Kući je donio pun kofer medicinskih instrumenata.

Brzo se pročulo da Mitro Vasiljev zna liječiti od raznih bolesti. Bolesnici su dolazili k njemu iz udaljenih krajeva, jer u to vrijeme jedini ljekari u Baru bili su hodže i vračare. Teže bolesnike posjećivao je u njihovim domovima. Tako je jednom obišao i bolesnog sinčića mlade udovice Zare, koja je živjela na svom imanju u Bartuli. Mitru se dopala lijepa udovica, pa je i bez poziva često navraćao k njoj. On joj je ponudio brak, što je Zare odlučno odbila, riješena da se posveti podizanju svog sina. Ali, taj bolešljivi mališan ubrzo je umro.

U kući bez ijedne žene živjeli su stari Vasilj i njegovi sinovi, Mitro i Anto. Kad je Vasilju dodijala suva hrana i neuredno domaćinstvo, rekao je Mitru da će ga oženiti jednom zgodnom odivom ugledne kuće Dabanovića. Obično se sin morao pokoravati očevim odlukama, ali se Mitar odmah usprotivio. Još je trajala njegova ljubav prema Zari, pa ju je ponovo zaprosio. Bješe prošla godina od smrti njenog sina, a vrijeme čini svoje. Ni ona nije bila ravnodušna prema Mitru, a videći da bi ga daljim odlaganjem mogla izgubiti, napokon je pristala da se uda za njega. Sklopivši brak sa Zarem, Mitro je odmah napustio roditeljski dom

u Sustašu i nastanio se u ženinoj kući u Bartuli. Uz kuću je ozidao kovačku radionicu, a uredio je i posebnu prostoriju za sušenje i čuvanje ljekovitog bilja.

Razbolio se barski mudir Selim-beg od žutice, požutio kao limun, okopnio i oslabio. Poslao je svog kavaza po čuvenog hodžu Karahasana, koji je živio u Podgradu. Hodža je poručio da beg mora doći k njemu jer, kako reče, amajlije imaju iscjeliteljsku moć samo ako ih pripremi u specijalnoj odaji.

Stari hodža Karahasan, u crnoj svečanoj odjeći i sa velikim ćulaфом na glavi, dočekivao je posjetioce u polumračnoj sobici bez prozora, osvijetljenoj treperavom svjetlošću male uljane lampe. U tom tajanstvenom ambijentu pobožni klijenti drhtavim glasom su kazivali hodži koje su ih nevolje natjerale da traže njegovu pomoć. Pošto bi ih saslušao, hodža bi teatralno podigao ruke k nebu, mrmljajući neke nerazumljive riječi. Potom bi napisao neka arapska slova na cedulju, huknuo u nju tri puta, presavio je četvorostruko i dao klijentu, savjetujući ga da zapis ušije u platno i stalno ga drži na prsima. U svojoj tajanstvenoj odaji hodža je primio i onemoćalog Selim-bega, koji je jedva dojahao na konju. Dao mu je svoj zapis, a na rastanku prijateljski ga posavjetovao:

- Ako ti ne pomogne moj zapis, daću ti adresu jednog školovanog hećima u Skadru. On će ti poslati neke ljekove protiv žutice.

Selim-begu je iz Skadra stigao lijek, ali se njegovo zdravstveno stanje nije popravilo. Čuo je da od žutice uspješno liječi Mitro Vasiljev iz obližnje Bartule, pa je poslao po njega,

Po dvorišnoj kapiji začuo se topot konjskih kopita. Kpoz prozor Mitro je ugledao kavaza na konju i pored njega još jednog konja bez jahača. Turčin mu je rekao da je Selim-beg teško bolestan i da ga zove k sebi. Znajući od čega boluje barski

poglarar, Mitro je uzeo samo jednu veliku iglu i uzjahao konja. U spavaćoj sobi ležao je beg, nemoćan i ruku da podigne.

- Majstor-Mitro, došao mi je kraj - jedva je izgovorio.

- Nije, beže, ne dao Bog - sjeo je Mitro pored kreveta.

- Pio sam ljekove koje mi je poslao hećim iz Skadra, i odža Karahasan dao mi je zapis, pa ništa nije pomoglo.

- Žuticu ne liječe ni hećimi ni hodže. Evo, ovim se liječi - pokazao je Mitro veliku iglu.

- Zar hoćeš da me ubodeš? - uplašio se beg.

- Neće te mnogo boljeti. Otvori usta.

Ispod gornje usne Mitro je našao venu i probo je iglom. Iz vene je iscurila neka žuta tečnost. Bolesniku je preporučio da se hrani barenom žućenicom i svježom ribom prženom na čistom vosku.

Kad ga je Mitro poslije nekoliko dana posjetio, Selim-beg ga je veselo dočekao.

- Ozdravio sam! Velika ti hvala, majstor-Mitro. Hajde, sjedi da zajedno pijemo kafu. I kaži koliko da ti platim.

- Nikome ne uzimam pare - rekao je Mitro i sjeo na minderluk.

Tako su se njih dvojica sprijateljili.

Narod je vjerovao da je Mitro vidovit. Mnogi su ga molili da im prorekne budućnost ili da im svojom vidovitošću pomogne u nevolji. Došao kod njega neki Aijo iz Mrkojevića i stao se jadati:

- Ukrao mi je neko dva vola. Aman, Mitro, pomogni mi da ih nađem!

Mitro zažmuri, zamisli se i kaže:

- Tvoji volovi su u jednog pećini iznad sela. Požuri, lopovi se spremaju da ih zakolju.

Pohita Aljo u svoje selo, pretraži sve okolne pećine i u jednoj zaista nađe ukradene volove.

Istog dana dotrča k Mitru neki mladić, sav znojav i zajapuren. Ne čekajući nikakvo objašnjenje, Mitro ga prekori:

- Što ti je trebalo da je ubiješ?

Zaprepašćeni mladić stade. Šta da kaže, kad Mitro očigledno sve zna!

- Pokaži mi gdje te je pecnula - reče Mitro, pa odmah ustima usisa zmijski otvor iz jedva vidljive rane na mladićevoj ruci. Uplašenog mladića ohrabri da će sve biti u redu. Iz kuće donese nekoliko vlati žučkaste trave kojom je uspješno liječio od ujeda zmije, po njemu nazvane "trava iz Mitra". Čekićem istuca travu i stavi je na ranicu.

Ujutro, 13. novembra 1877. začuli su se topovi na Sutormanu. Turski graničari iz sutormanske tvrđave, našavši se pod udarom crnogorske artiljerije, pobjegli su niz planinu. Među barskim Turcima nastala je pometnja. Svi su se na brzinu sklonili iza debelih gradskih bedema.

Crnogorci su namjestili topove na Krscu i počeli bombardovati grad. Po slabom djejtvu artiljerijskih granata, knjaz Nikola je zaključio da će barsku tvrđavu biti veoma teško osvojiti. Videći u Barskom polju veliku crnogorsku vojsku, uplašeni turski vojnici iz tvrđave na Volugici onesposobili su topove i pobjegli obalom prema Ulcinju. Topovi su neprestano grurali prema opsjednutom gradu, rušeći i paleći kuće. Turski artiljerci sa bedema uzvraćali su im istom mjerom.

Dva dobra prijatelja, Ilija Stanišić i Mitro Vasiljev, zajedno su prišli komandantu crnogorske vojske, vojvodi Mašu Vrbici i javili se kao dobrovoljci. Mitro se predstavio kao narodni ljekar, pa ga je komandant uputio u vojnu bolnicu. Ilija je rekao da je kao učesnik Hercegovačkog ustanka rukovao topom, zbog čega je odmah postavljen za komandira artiljeriske posade na Volujici. U toj tvrđavi zatečeno je pet glomaznih starih topova, zalivenih rastopljenim olovom. Kao vješt miner, Ilija je eksplozivom očistio topovske cijevi i osposobio ih za djejtvo.

Knjaz Nikola se sa crnogorskim glavarima uputio u oslobođeni Pristan. Željni mora, svi su se našli na njegovoj oslobođenoj obali. Zagazili su u plićak, neki su se umili a neki i popili slanu vodu. U tom zanosu, pjevajući i pucajući, popeli su se na Volujicu i ušli u tvrđavu. Njihov dolazak Ilija i ostali artiljerci dočekali su topovskim pucnjima. Knjaz je Iliji dao veliki pomorski durbin da bi lakše raspoznavao zastave na brodovima koji budu prilazili. Zatim se sa pratnjom spustio na Pristan i otpočinuo u kuli Selim-bega barskog.

Svakog dana su iz Ulcinja dolazile oklopnjače i topovskim granatama obasipale tvrđavu na Volujici. Crnogorski tobdžije uzvraćali su paljbom, ne uklanjajući se od granata koje su se oko njih rasprskavale. Najteže je bilo 1. decembra kada su došle tri turske oklopnjače i granatama osule Volujicu, koja se nije mogla vidjeti od gustog dima. Crnogorska posada neprekidno je gađala brodove. Ilija je nanišanio oklopnjaču koja se primakla do obale, ali ovlaženi fitilj na topu nije se mogao upaliti. U očajanju, šakama je zgrabio pregršt žara i bacio ga na fitilj. Top je grunuo, a granata pogodila dimnjak oklopnjače. Sagorjelim prstima nije više mogao rukovati topovima. Previjajući se od bolova, nastavio je da komanduje svojoj posadi. Kada je pred noć prestao artiljerijski dvoboj, u tvrđavi na Volujici ostala su dva mrtva crnogorska vojnika i 14 ranjenih. Knjaz Nikola je došao u tvrđavu da pohvali i nagradi junake, a tobdžijskom komandiru Iliji Stanišiću uručio je visoko odlikovanje - Krst sv. Đorđa i unaprijedio ga u čin kapetana.

Toga dana bilo je dosta posla za crnogorsku vojnu bolnicu, pa i za Mitra Vasiljeva. Previjao je ranjenike i pomagao im da siđu niz Volujicu. A sljedećeg dana previo je jednog ranjenog vojnika iz Bjelopavličkog bataljona. Taj nesrećnik prao je noge u moru upravo kad je turska oklopnjača prolazila pored obale da izvidi ima li crnogorske vojske ušančene u pristaništu. Kao ose iz osinjaka, virile su glave turskih vojnika i topova okrenutim ka

obali. Videći oklopnjaču sasvim blizu, Bjelopavlić je opalio iz revolvera na nju, Turci su mu uzvratili plotunom iz pušaka i razmrskali mu nogu. Istog trena Crnogorci su iz šančeva zapucali na ploveću tvrđavu, koja je polako zaplovila ka pučini.

- Što ti šćede da pucaš na oklopnjaču? - upita Mitro, zavijajući mu ranu.

- E, zla pamet - uzdahnu prebljjeđeli Bjelopavlić.

Došavši kući, Mitro je u dvorištu sreo starog Asa Dabezića.

- Pobjegao si, a? - prekori ga Mitro.

- A ko ti je to kazao? - zapita Aso.

- Niko, ali ja znam.

- Eto, učinih glupost - postišeno reče Aso. - Uplašiše me neke komšije. Rekoše: Crnogorci sve pred sobom pale i ubijaju! Povjеровah da nas čeka zlo, pa sa porodicom pobjegoh. Dva dana sam se motao po Ulcinju bez hljeba i krova nad glavom. Vratih se u selo, kad tamo kuća izgorjela a od stoke ni traga.

- Pa što sad?

- Rekoše mi da će nam vratiti stoku ako imamo pouzdana svjedoka koji će kazati koliko smo grla imali.

- Dobro, posvjedočiću - pristao je Mitro.

Obojica su na brzinu ručali, pa otišli u Barsko polje gdje je sakupljana sva zaplijenjena stoka. Zahvaljujući Mitrovom svjedočenju, Aso je dobio 25 ovaca i dvije krave, koliko je i ranije imao.

Topovi su danonoćno grurali prema gradu, obavijenom gustim dimom. Od topovskih granata poginulo je mnogo turskih vojnika, a nije bilo mogućnosti da se zakopaju kako treba. Od tih lešina i pobijene stoke širio se neizdrživ smrad. Onemogućeno im je snabdijevanje vodom, ali su se Turci i dalje čvrsto držali nadajući se u pomoć iz Carigrada. Poslije dvomjesečne opsade, pošto su turski glavari izgubili svaku nadu da će im stići pomoć, predali su Bar 9. januara 1878. Iz porušenog grada izašli su da potpišu predaju: zapovjednik turske vojske Ibrahim-beg, Selim-beg,

Šaban-beg i još nekoliko glavara. Knjaz Nikola čeka ih je u štabu vojvode Maša Vrbiće, smještenom u biskupskoj kući u Gretvi, Potpisivanjem bezuslovne kapitulacije, Bar je poslije 397 godina ponovo postao crnogorski grad.

Nova vlast se pobrinula da se u Baru otvori prva škola. Za "Obštu srpsku osnovnu školu", kako glasi njen službeni naziv, namijenjena je zgrada koja nije odgovarala toj namjeni. Nastava je počela u oktobru 1878. godine. Đaci su dolazili na časove s oružjem, a nijesu imali ni tablica, ni svezaka, ni knjiga.

Najstariji sin Mitra Vasiljeva upisan je u prvi razred pod imenom Jovan Kovač, jer mu je otac bio kovač. U školu je svakog dana odlazio sa nešto mlađim Nikom Bidžom. Krenuli bi prema školi, ali bi ponekad mijenjali pravac i lutali tamo-amo. Jovo je to radio iz ljenosti, a Niku je katolički pop zabranio da ide u "gospodarevu školu". Zbog njihovih izostanaka iz škole globu su platili roditelji: Mitro 10 a Marko 17 cvancika.

U pola noći, dok je napolju padala kiša, Mitro Vasijev začu da neko lupa na vrata. On ustade iz kreveta i uvede u kuću nekog mladića iz Mrkojevića. Mladić reče da mu je brat teško bolestan, pa ga moli da mu pomogne. Prema mladićevom kazivanju, Mitro zaključio da je to srčani udar, pa reče:

- Ja od srca ne liječim. Pozovi onog novog doktora Filipovića, školovao se u Rusiji, on bi možda mogao pomoći tvom bratu.

- Otac mi je rekao da tebe zovem - reče mladić i dodade: - Doveo sam još jednog konja, da jašeš.

Pretpostavljao je Mitro da će uzalud poći, ali nije mogao odbiti ljude koji su vjerovali u njegovu čudesnu moć. Ogrnuo je kišnu kabanicu sa kapuljačom, uzjahao konja i krenuo za Mrkojeviće. Čitava dva sata klackali su po kiši. Kad su stigli blizu mladićeve kuće, čuli su lelekanje. Mitru nije preostalo ništa osim da porodici izjavi saučešće. Ukućani, rođaci i komšije pripremili su mrtvacu za ukop. Na Mitra niko nije obraćao pažnju, te on neprimjetno iziđe napolje i uputi se svojoj kući.

Kiša je prestala, bilo je hladno i potpuno mračno. Stoga je Mitro zalutao seoskim puteljcima. Jedva je pronašao glavni put. Idući kroz Dobru Vodu, začuo je piskutav glas, kao da zavija uhvaćena zvjerčica. Na putu pred sobom ugledao je nekakav tamni zamotuljak iz koga je dopirao dječji plač. Obuzet strahom, neodlučno je prišao zamotuljku i pružio ruku da ga odgrne. U tom trenutku iza grma pokraj puta iskrsnu neki čovjek. Mitro se još više uplaši i htjede uzmaći, ali ga zaustavi glas nepoznatog:

- Prijatelju, primi kumstvo!

Mitro se rukova s čovjekom čije lice u mraku nije mogao poznati. Čovjek objasni da mu je dosad umrlo dvoje djece odmah po rođenju, pa je poslušao staru majku da sljedeće novorođenče iznese na put i prvi namjernik da mu bude kum. Preklinjao je Mitra da ne odbije kumstvo, jer bi to djetetu donijelo nesreću.

- A koji si ti? - upita Mitro.

- Smail Đurović.

- Prihvatam kumstvo, Smaile, i to mi je čast. Ja sam Mitro Vasiljev.

- O, kakva slučajnost! Ti si me spasio od zmijskog ujeda, a sada postadosmo kumovi. Boljeg kuma nikad ne bih poželio.

Smail uze zamotuljak s prozeblim djetetom i odnese ga u obližnju kuću, a Mitro za njim. Poustajaše svi ukućani, pa i stari Aljo. Počastiše kuma sirom i šoljom mlijeka. Objasniše mu da je njegovo pravo da djetetu nadjene bilo koje ime. Smail je strepio da mu ne da neko pravoslavno ime. No, kumu to nije bilo ni na kraj pameti.

- Neka se zove kao i njegov ded, Alija - reče Mitro, stavljajući na dijete zlatnik. - I neka bude čestit i hrabar kao ded!

Starca ganuše ove riječi i on prvi priđe da se poljubi sa kumom. Zora se poče pomaljati iza vrha Lisinja. Mitro se pozdravi sa kumovima i uputi se kući. Umoran i neispavan, odmah se uvukao u postelju i ubrzo zaspao. Malo zatim opet ga probudi lupa na vratima. Pandur mu predade poziv iz opštine. Barski kapetan

Prjović, mada je bio u prijateljskim odnosima sa Mitrom, primi ga mrgodno i zvanično. Pročita mu knjaževu zabranu rada svim narodnim ljekarima u Crnoj Gori i napomenu:

- Naredba važi za sve, a ja moram da je sprovedem u djelo.

Ko se ne bude nje pridržavao biće kažnjen zatvorom.

- Sta da radim sa bolesnicima koji iz velike daljine dolaze i traže pomoć? - upita Mitro.

- Nema izuzetaka - reče kapetan i dodade: - Žalio mi se doktor Filipović da bolesnici ne dolaze k njemu, nego k tebi. Nema čovjek šta da radi, pa je zaprijetio da će otići iz Bara.

Mitra je teško pogodila knjaževa zabrana. Kovačkim čekićem malo je mogao zaraditi, a treba izdržavati osmočlanu porodicu. Bilo mu je jasno da za njega dolaze nove nevolje.

U potrazi za sočnom planinskom travom ovce su se pentrale po strmim padinama Meduna. Najveća opasnost prijetila im je od zmija. Stoga je mladi čobanin Perivoje Vujošević stalno motrio i odmah pucao kremenjačom čim bi ugledao zmiju. Poskakujući s kamena na kamen, naišao je na ovcu koja je ležala na zemlji i ubrzano dahtala. Zmija bješe završila svoj posao. Mladić pohita kod starog komšije Radana i zamoli ga da mu spasi ovcu. Radan priđe ovcu koja je drhtala i davala posljednje znake života.

- Kasno - reče Radan. - Ne bi je spasila ni trava iz Mitra.

- Ko je taj? - zainteresova se Perivoje.

- Zar nijesi čuo za Mitra Vasiljeva? To je čuveni vidar, spravlja meleme za razne bolesti. Uz to je vidovit. Zna sve što će se dogoditi.

Perivoje se sjeti svoje bolesne majke. Već godinu dana raste joj na leđima poveća kila i već se pretvorila u živu ranu. Stavljala je na nju neke lijekove, ali uzalud. Stoga upita:

- A bi li on mogao izliječiti moju majku?

Radan se zamisli. Šta da mu kaže? Svako je znao da zlosrećna Veruša boluje od neizlječivog tumora. Ipak, ne htjede da ga ražalosti:

- Pa... možda. Dolaze kod njega i teški bolesnici. No, tvoja majka ne može da ide tako daleko. Do Bara ima dva dana hoda.

- Poći ću sam, da uzmem melem i da joj bar ublažim bolove.

Sljedećeg jutra Perivoje uzjaha konja i iz Kuća krenu prema Podgorici.

Pred Osovom kafanom u Baru sjedjelo je desetak ljudi, među kojima Ahmet Skejović i Mitro Vasiljev. Ahmet je bio omanjeg rasta i mršav, glatko izbrijanog lica, a njegov prijatelj Mitro dugih brkova i bujnih obrva. Njihovu pažnju privuče telal, koji uz prethodno udaranje u nakarade, objavi da se prodaje Išmakovo imanje kod Veljeg mosta, početna cijena dvije hiljade fijorina.

- Čuješ li, Mitro? - priupita ga Ahmet. - To se imanje graniči sa tvojim, treba da ga kupiš.

- A čime? Nemam ni solda. Mojim kovačkim čekićem jedva mogu prehraniti onu nejač kod kuće.

- Dvije hiljade fijorina! Ko daje više? - uzviknu telal.

- Dvije hiljade i jedan! - doviknu Ahmet.

Telalov glas izgubi se uz Pjacu. Malo potom telal se opet primače, zadobova i saopšti da se cijena imanja popela na 2005 fijorina.

- Dvije hiljade i šest! - nastavi Ahmet da licitira, pa se obrati Mitru: - Zamolio te Mujo Divanović da ga obiđeš. Već petnaest dana ne diže se iz postelje.

- Zabranjeno mi je da liječim - reče Mitro. - To se ovaj školo-vani doktor žalio knjazu kako nema što da radi, jer svi bolesnici dolaze k meni. Kapetan Pejović je zaprijetio da će me zatvoriti ako budem i dalje liječio.

Telal još jednom prođe do vrha Pjace, pa kad se vrati priđe stolu, ostavi doboš na zemlju i obrati se Ahmetu:

- Ahmet-aga, teslim! Tvoja je cijena posljednja, Išmaku ćeš platiti 2006 fijorina.

- E, Mitro, - Ahmet mu pruži ruku - nek ti je srećno imanje!

- Što reče? - zaprepasti se Mitro,

- Ja sam se pogađao za tebe. Ne bi valjalo da neko drugi kupi imanje na koje ti imaš preče pravo.

- Rekoh ti da nemam ni prebijene pare.

- Ne brini. Nešto će ti sinovi poslati iz Carigrada, nešto ću ti ja pozajmiti, a najsigurnija uzdanica su tvoje vrijedne ruke. Platićeš kad mogneš.

Još neko vrijeme Mitro nije mogao da od čuda dođe sebi. Dirnuo ga je Ahmetov prijateljski gest.

Bližilo se podne, uobičajeno vrijeme za rastanak dva prijatelja. Tada se pred kafanom zaustavi naočit konjanik, sjaha s konja i stade razgledati goste pred kafanom. Pogled mu se zaustavi na dugim Mitrovim brkovima. Priđe mu bojažljivo.

- Pomaga bog! Jesi li ti Mitro Vasiljev?

Čuvši zbog čega je Perivoje došao, Mitro reče:

- Uzalud si prevalio toliki put, mladiću. Kad bih ja mogao od toga liječiti, postao bih slavan u čitavom svijetu. No, daću ti melem za liječenje raka kože. Možda će valjati.

Mitro ga je odveo kući i dao mu lijek. Kod kuće su ga čekali desetogodišnja Mara iz Vranjine i njeni roditelji. Ta djevojčica prije nekoliko dana brala po brdu pelimače, natovarila na svoja oznojena leđa poveće breme i odjednom se paralizovala. Nije mogla ni prstom mrdnuti, ni progovoriti. Roditelji su je odnijeli u Bar, uzdajući se u čudesnu moć Mitra Vasiljeva. Spremajući lijek, Mitro je hrabrio njene roditelje:

- Ne brinite, brzo će ona ozdraviti.

Ove riječi djelovale su na bolesnu djevojčicu bolje od ikakvog lijeka. Počela se meškoljiti i pokretati glavu, a obradovani roditelji poželjeli su da saznaju hoće li njihovo dijete imati dug vijek. Na njihovo navaljivanje, Mitro je pogledao u djetinji dlan.

- Evo, linija života joj je veoma duga - pokazao je Mitro. - Kad sam već počeo, da nastavim. Udaće se i imati sina, koji će u sedamnaestoj godini umrijeti od ujeda zmije. Potom će Mara dugo živjeti i poginuti od željezničkih vagona.

Roditelji nijesu ni znali šta su to željeznički vagoni, jer u to vrijeme nije bilo ni pomena o željeznici u Grnoj Gori. Obradovalo ih je saznanje da će im kćerka preboljeti paralizu, ali i zabrinula njena predskazana budućnost.

Opštinski pandur donio je Mitru poziv da se javi na odgovornost knjazu Nikoli. Dok se zabrinuti Mitro spremao za put, pred kuću je banuo neki Crmničanin i stao ga moliti i kumiti:

- Aman, Mitro, umire mi dijete! Kumim te bogom, spasi mi ga!

- Ama, čovječe, ne smijem više da liječim. A i da smijem, star sam i bolestan, a tvoje selo je daleko - odbijao je Mitro.

- Jahaćeš moju mazgu... Aman! - kleknuo je gost pred njim.

Pošto je inače trebalo da ide u Cetinje, Mitro je pristao. Uzjahao je mazgu, a Crmničanin je pošao pored njega pješke. Mrak ih je zatekao na Sutormanu. U jednom trenutku Mitro je zažmurio i rekao saputniku:

- Eno, sad tvoja žena izlazi iz kuće i kaže: "A onaj Ciganin još ne dođe!"

Riješen da to provjeri, Crmničanin čim je stigao kući pozvao je ženu u hodnik i strogo joj zapovijedio:

- Hoću da mi kažeš istinu: što si rekla u prvi mrak?

Žena se zamislila, nastojeći da se sjeti, pa snebivajući se, priznala:

- Kazala sam... kazala sam: "Onaj Ciganin još ne dođe!"

Crmničanin više nije sumnjao da je Mitro vidovit. Dijete, promuklo od plača, Mitro je okupao u toploj vodi i ono se odjednom umirilo, kao da mu je rukom makao bolove. Bolovalo je od komiškionara, obične dječje bolesti, a njegov otac je vjerovao da ga je Mitro spasio sigurne smrti. U znak zahvalnosti, Crmničanin se okumio s Mitrom. Do kasno u noć sjedjeli su sa komšijama koji su

željeli da upoznaju čuvenog narodnog ljekara. Napolju je padala jaka kiša. U jednom trenutku sijevnu munja i istog trena razliježe se zaglušujuća grmljavina.

- Ovaj je udario u neposrednoj blizini - procijeni Mitro na osnovu kratkog razmaka između bljeska munje i zvuka grmljavine.

Komšije se zabrinuše za svoje porodice i pođoše svojim kućama. Jedan od njih, Krsto Lekić, poslije desetak minuta vrati se noseći na rukama zgromljeno dijete. Njegova žena je iz svega glasa lelekala.

Ne obazirući se na kišu koja je i dalje pljuštala, Mitro je začas iskopao u bašti malo udubljenje, skinuo sa beživotnog djeteta sve haljine i zatrpao ga zemljom do grla. Kad je dijete počelo da mrda, izvadio ga je iz zemlje i svojim ustima udahnuo mu vazduh u pluća. Ponovio je to još nekoliko puta, sve dok nije otvorilo oči i počelo da plače. U kući je nastala velika radost i veselje. Domaćin je iznio pršute i vina da proslave djetetov povratak u život.

Ujutro su Crmničani dali Mitru mazgu i ispratili ga put Cetinja.

Sa velikom strepnjom Mitro je pristupio knjazu i rekao zbog čega je došao.

- Aha, ti si taj! Što ti zapravo radiš?- pitao ga je mrgodni knjaz.

- Ja sam kovač i vidar.

- Da, da, liječiš ljude, iako sam ja to zabranio.

- Gospodaru, ja sam tri godine pomagao jednom talijanskom ljekaru i uz njega dosta naučio. Dobro poznajem ljekovito bilje i spravljam ljekove koji su mnogima pomogli da ozdrave.

- Prošlo je vrijeme takvog liječenja! - podviknu knjaz. – Ja sam u Bar poslao školovanog doktora Filipovića, a on mi se žali

da nema posla jer svi bolesnici odlaze k tebi. I još se priča da si vidovit! Obmanjuješ sujevjeran i neuk narod!

- Gospodaru, riječ je ponekad najbolji lijek - rekao je Mitro i dodao: - Moram hraniti ženu i šestoro djece, a kovačkim čekićem malo se može zaraditi.

Knjaz se sjetio svoga kovača i kolara Stojana Đurđevića, mladog i stasitog Srbina iz Like, za kojeg se nije htjela udati nijedna Cetinjanka, jer se bavio "ciganskim zanatom".

- Imaš li koju kćer za udaju? - upitao je knjaz.

- Imam jednu, tek je navršila šesnaestu godinu.

- Taman da je daš za moga kolara Stojana. Dobar je to i pošten mladić.

- Daću je na tvoju riječ, gospodaru.

Tako su uglavili Vasinu vjeridbu. Na prstenovanje vjerenice Stojan je došao u Bar sa još dva prijatelja. Sve je teklo po ustaljenim običajima. Budući mladoženja dao je vjerenici zlatan prsten, a od tašte je dobio na poklon košulju.

Bližio se dan Vasine udaje, a o njejoj prćiji niko nije vodio računa. Otac joj je ljutito rekao da on svojim čekićem jedva može prehraniti porodicu, a za prćiju neka se sama postara. Međutim, Vase nije umjela ni da šije, ni da veze, ni da plete. Obratila se bratu Damjanu da joj nabavi škrinju, obavezni nevjestinski prtljag.

- Nabaviću ti škrinju, a ti nađi pare - rekao je Damjan.

- Otkud meni pare?

- A ti prodaj prsten.

Vase se zaprepastila. Zar da otuđi vjenčani prsten? No, druge mogućnosti nije bilo. Teška srca dala je bratu zlatan prsten, a on joj je nabavio škrinju. Trebalo je škrinju napuniti nevjestinskom opremom. Ali, umjesto opreme napunili su je - dunjama.

Svadba je bila da se pamti. Iz Cetinga je stiglo više od stotinu svatova. Nije bilo lako za sve njih spremati ručak i svakome dati svadbeni poklon. Kad su svadbari podigli nevjestinsku škrinju, u njoj su se zakotrljale dunje: dum! dum! dum!

- Činilo mi je kao da svaka dunja udara u moju glavu - pričala je kasnije Vase.

A najteže joj je bilo u crkvi što nije imala prsten koji je trebalo da joj muž natakne na prst.

Dugo se i s nestrpljenjem iščekivala gradnja puta Bar - Ulcinj. Nova trasa, naravno, nije mogla proći postojećom kaldrmom koja je još od rimskog doba povezivala ta dva grada, pa su mnogi strepili da će im put proći preko imanja. Mitro Vasiljev se neprijatno iznenadio kad je jednog jutra na svojoj njivi ugledao geometre sa instrumentima. Ljut, potražio je glavnog poslovođu. Ovaj mu je rekao da je put tuda trasiran. Vraćajući se kući, Mitro je sreo imućnog komšiju Toma Marovića, čiju su njivu geometri takođe premjeravali. Posavjetovali su se šta da rade, kako da spasu svoga imanja. Tomo je predložio da podmite glavnog poslovođu kako bi ovaj zaobišao njihove parcele. Mitru se to u prvi mah učinilo pametno, ali pošto nije imao para, odmahnuo je rukom.

- Uzalud bismo bacali novac, jer put mora proći onuda kuda je projektovan.

Tomo je sam ostvario svoju namjeru - pozvao je poslovođu u svoju kuću i sa njim se, uz rakiju, nagodio. I zaista, čim je dobio novac, poslovođa je naredio geometrima da prekinu posao. Sjutradan su se geometri pojavili na susjednom imanju. Tomo je u početku vjerovao da je obavio dobar posao. No, kasnije su objelodanjene špekulacije glavnog poslovođe. Put je projektovao dr Slade i od utvrđene trase nije se smjelo odstupiti, ali je poslovođa sa geometrima mjerio preko parcela kuda nije bilo predviđeno da prođe put. Na taj je način izvlačio novac od zemljoposjednika.

Uporedo sa izgradnjom puta, dograđen je i Velji most, koji je izgrađen u tursko vrijeme. Kao i kod svih mostova toga vremena, sredina je uzdignutija od priobalnih dijelova mosta. Da bi se u saobraćaj uključili i automobili, most je izravnat. Pijesak za dogradnju

mosta donosio je na svom konju Džepo Krajina, najbliži komšija Mitra Vasiljeva. Gradnja puta Bar - Ulcinj počela je 1903, a završena za tri godine. Na svečanom otvaranju prisustvovalo je brojno stanovništvo barske i ulcinjske opštine. Iz Rapa su pošla na svečanost gotovo sva odrasla čeljad, osim Toma Marovića koji je, ogorčen zbog prevare, govorio:

- Pametni Mitro Vasiljev!

Po novom putu najčešće su išla kola sa konjskom zapregom. A kad se pojavio prvi automobil, bila je to prava atrakcija za mnoge mještane koji do tada nijesu imali prilike da vide "makinu koja ide sama". Ponegdje je to čudo tehnike izazvalo zaprepašćenje i paniku. Ostao je za priču događaj kod Veljeg mosta.

U predvečerje Džepovica je prala veš u rijeci Rikavac. Žurila je da završi posao prije nego što sasvim padne mrak. Odjednom je na Veljem mostu ugledala čudno biće sa ogromnim svjetlećim očima. Preplašena, bacila je maljugu i pobjegla kući. Uzmenirila je sve ukućane vikom:

- Šejtan! Eno šejtana na vrh mosta! Iz očiju mu izbija vatra! Strahota!

Jedva su joj objasnili da to nije đavo, već automobil sa upaljenim farovima. Ipak nije smjela poći za veš ostavljen kraj rijeke. Morao ga je Džepo donijeti

Na vrhu Volujice, 3. avgusta 1904. sve je bilo spremno za puštanje u rad prve radiotelegrafske stanice na Balkanu. Tu se okupilo mnogo ljudi iz okoline, ugledne zvanice iz susjednih zemalja i najistaknutije ličnosti društvenog i javnog života Crne Gore sa knjazom Nikolom. Još veći od njega u tom istorijskom trenutku bio je pronalazač bežične radio-telegrafije Guljelmo Markoni.

Na svečanost Mitro je pošao sa Tomom Marovićem. Išli su po velikoj vrućini i, umorni, zastali u podnožju Volujice da malo

predahnu. Tek što su pripalili cigare, pored njih se zaustaviše luksuzne kočije iz kojih iziđoše knjaz Nikola i još neka gospoda. Markonija poznadoše po fotografiji iz novina. Za njima se Mitro i Tomo uputiše uz brdo.

Na svečanosti su govorili ministar inostranih poslova Crne Gore Gavro Vuković, italijanski ambasador Kuzani i sam pronalazač Markoni, koji je pozdravljen burnim pljeskanjem i klicanjem.

Sa nestrpljenjem je očekivan istorijski trenutak kada će prvi radio-talasi biti upućeni sa stanice na Volujici prema sličnoj stanici u San Kataldu kod Barija. Radio-telegrafisti su otkucali prve telegrame za Beč, Petrograd, Rim i Beograd u kojima crnogorski knjaz obavještava vladare Austro-Ugarske, Rusije, Italije i Srbije o otvaranju radio-telegrafske stanice u Baru. Od tih evropskih suverena ubrzo su stigle čestitke knjazu.

Vraćajući se sa svečanosti kući, Mitro se obratio saputniku:

- Tomo, mi se naživjesmo, a doba tehnike i blagostanja tek nailazi. Prerano smo se rodili.

Bio je četvrtak, 19. maja 1905. Mitro se probudio ranije nego drugih jutara. Pogledao je na stari zidni časovnik - 5 sati i 40 minuta. Osjetio je neku uznemirenost i nervnu napetost. Primijetio je jednu veliku škorpiju koja je izišla iz rupe na zidu i brzo krenula prema vratima. U tom trenutku pas Hektor počeo je da zavija. Mitru je odmah postalo jasno su sve to predznaci zemljotresa. Žurno se obukao i otvorio vrata susjedne sobe u kojoj su spavali njegov sin Jovo, snaha Ivana i njihovo dvoje djece.

- Dižite se! - povikao je. - Zemljotres! Hajde, bježite napolje!

Mitro je podigao iz postelje usnulog sedmogodišnjeg Iliju, zavio ga u ćebe i s njim istrčao u dvorište. Ivana je bila u osmom mjesecu trudnoće. Ona je probudila desetogodišnju Dragu, pomogla .joj da se obuče i povukla je za ruku prema izlazu.

Posljednji je iz kuće izjurio Jovo u trenutku kada se začula strahovita tutnjava. Zidovi kuće sve jače su se tresli i pucali, kamenje sa njih je padalo, dimnjak se srušio i polomio crijepove, sa Lisinja su se kotrljale ogromne gromade kamenja. Šćućureni ispod debelog stabla murve, Mitro i njegovi ukućani prestravljeno su gledali dotad neviđeni bijes prirode. Tutnjava i potresi trajali su 20 sekundi. Odjednom se sruši štala koja se nalazila uz kuću.

- Pogibe moja šarulja! - plačnim glasom uzviknu očajna Ivana.

Kad se zemljotres smirio, nebo se smračilo od ogromne prašine koja bješe obavila sve okolne planine. Mitro je, uz pomoć sinova i komšija, izvadio kravu iz ruševina - bila je već mrtva.

Ubrzo su počele da stižu vijesti o posljedicama zemljotresa. U Sotonićima je poginuo jedan desetogodišnji dječak, a jedna žena teško povrijeđena. U Mrkojevićima poginulo je jedno dijete od survanog kamenja sa Lisinja, a u Zupcima jedna žena teško povrijeđena. Zemljotres je bio još jači u Skadru, gdje su mnoge kuće srušene, a bilo je i više ljudskih žrtava.

U narodu je ovladao strah od novih potresa, pa su mnogi boravili izvan svojih kuća. Mitro je napravio drvenu baraku u kojoj nije bilo mjesta za cijelu porodicu, pa je on i dalje spavao u ispucaloj staroj kući. Odmah je počeo pribavljati građevinski materijal za popravku kuće, a još više vremena posvećivao je prikupljanju priloga za obnovu potpuno porušene Crkve sv. Nedelje.

Njegov sin Jovo uzaludno se vrzmao po Baru, tražeći posao. Poslije devet godina pečalbarskog života u Carigradu, odlučio je da sreću potraži na drugom kraju svijeta, u Americi, (Otuda se vratio tek poslije 31 godinu).

Kad god je Mitro Vasiljev dolazio u Crmnicu, posjećivao je i Stanu Jošovu Bokan, koju je poučavao da liječi ljude od nekih lakših bolesti. Stana je dosta teško podizala petoro djece, dok joj

je muž radio u Carigradu. Njihova najstarija kći Jovanka, veoma lijepa i zdrava djevojka, bila je već stasala za udaju. No, Mitro je kazao njenoj majci:

- Doći će jedan pop da zaprosi Jovanu, ali nemoj da mu je daš.

- Što to pričaš? - začudila se Stana. - Kud sreće da je udam za popa! Zašto da mu je ne dam?

- Sad ti ne mogu kazati. Ali, poslušaj me. Odloži vjeridbu, reci da moraš pisati mužu, pa nek čekaju odgovor.

Poslije nekoliko dana djevojku zaista isprosi mladi pop iz imućne porodice Kapa. Stane mu je ne htjede dati, izgovarajući se da mora pitati muža. Navale djeveri da se vjeridba ne odlaže da tako dobru priliku ne treba propustiti i da će se i Jošo s tim složiti. Stana im je objasnila da je tako rekao Mitro Vasiljev, poslije čega ni djeveri nijesu više insistirali da se djevojka vjeri. Nije prošlo ni mjesec dana, kad djevojka Jovana naprasno umre. Njena majka dočekala je Mitra sa suzama.

- Vidje li, Mitro, što me snađe?

- Takva joj je bila sudbina - tješio je Mitro. - Ja sam znao da će ona umrijeti, ali nijesam htio da ti to kažem. Rekao sam da je ne udaješ iz dva razloga: prvo, uzaludno biste se izložili velikim troškovima, a drugo, upropastili biste popa koji bi čitavog života ostao udovac jer nema pravo da se po drugi put oženi.

Isto tako neočekivano umro je i sam Mitro početkom ljeta 1909. godine. Srce mu je bilo oslabilo, a liječio ga je svojim travama. Vjerovatno bi još poživio da nije preopteretio svoje staračko tijelo. Za pečenje rakije pozajmio je krblo od komšije Mata Četkovića. Rakija je bila već ispečena i on je naredio sinovima da vrate krblo. Pošto oni to nijesu uradili, Mitro se naljutio i natovario krblo na svoja leđa. Kad je prešao Velji most, osjetio je da mu srce popušta. Spustio je teret na među pokraj puta i klonuo. Mato i njegova žena Marina unijeli su ga u svoju kuću, ali mu nijesu mogli pomoći.

Glas o smrti Mitra Vasiljeva brzo se pronio po čitavom barskom kraju, od Crmnice do Bojane i od Skadarskog jezera do mora. Telegrami su upućeni u Ameriku, Carigrad i Cetinje, gdje su živjeli njegovi sinovi i kćeri.

Tada je Vase bila pred porođajem, morala je ostati na Cetinju, a na sahranu je pošao njen muž. Kolar Stojan Đurđević, koji je svojim vještim rukama izgradio sve knjaževske luksuzne kočije, sada kada mu ge bilo najpotrebnije nije imao čime da se preveze do Bara. U popodnevnim časovima pješke je krenuo prema Rijeci Crnojevića, a noć ga je zatekla u Virpazaru. Svratio je u kafanu da se okrijepi rakijom. Dokoni kafanski gosti zapitkivali su ga odakle je i kuda ide. Čuvši da se uputio u Bar, neki brko ga je upozorio:

- Opasno je noću preko Sutormana. Onomad su vukovi zaklali magarca Pera Radova. A još su opasniji vampiri. Presrijeću putnike kod Jošova izvora, pa bih te savjetovao da zaobiđeš taj izvor.

- Ima li kakav zaobilazni put? - upitao je uplašeni Stojan.

- Nema, nego moraš preskakati ograde i međe. A bolje je i to nego da izludiš od tih utvara.

Čitavim putem uz planinu Stojan je strepio od vukova i vampira. Drhtao je kao prut dok je prolazio pored Jošova izvora. Srećom, niti su ga napali vukovi, niti vampiri. Tek u zoru, umoran i neispavan, stigao je u Rap. U Mitrovoj kući bilo je puno ljudi, koji su oko mrtvaca presjedjeli čitavu noć. Stojan se uputio prema mrtvačkom sanduku, postavljenom na kuhinjskom stolu. U trenutku kad htjede da se pokloni mrtvom tastu, desi se neshvatljivo čudo: Mitro otvori oči, pridiže se i, sjedeći u mrtvačkom sanduku, obrati se zetu: "Stiže li Stojane?", pa se opet opruži, zatvori oči i nastavi nepomično da leži. Stojan ga je gledao razrogačenih očiju, a svi okolo kao da nijesu ni primijetili da je mrtvac za kratko oživio.

- Viđe li, Damjane, što se desi? - jedva progovori Stojan.

Damjan ga začuđeno pogleda i povuče prema sebi.

- Sigurno si umoran i sanjiv, Stojane. Ajde da se malo odmoriš.

Ošamućeni Stojan ode za njim, uvjeren da se Mitro samo njemu prikazao.

Još nikada do tada u barskom kragu nije viđena tako brojna pogrebna povorka. Na malom prostoru oko Crkve sv. Nedelje nije bilo mjesta za sve Mitrove poklonike koji su željeli da prisustvuju njegovoj sahrani.

A za to vrijeme Stojan je tvrdo spavao, nadoknađujući neprospavanu noć.

Perivoje Vujošević, čobanin iz Kuča, nije više bio mlad, a sa starošću počеше pristizati i bolesti. On je sa užasom primijetio da mu raste kila na leđima, na istom mjestu kao i njegovoj majci. Shvatio je da je to početak njegovog kraja. Tada se sjetio Mitra i lijeke koji mu je dao za majku. Melem kojim je vidar liječio psorijazu, u početku je dobro djelovao, tumor se smanjio, ali je kasnije opet narastao i majci više nije bilo spasa. U želji da taj lijek pribavi za sebe, Perivoje uzjaše konja i uputi se u Bar. Put ga nanese pored Veljeg mosta, pa svrati u mlin Mata Cetkovića da se propita za Mitra. Možda je umro, pa ne bi valjalo da bane u njegovu kuću a da ne zna za to. Mato ponudi gostu stolicu, a ljepuška i govorljiva domaćica Marina, sipajući rakiju, ispriča:

- Za Mitra pitaš? Takav čovjek dosad se nije rodio u ovom našem kraju. Izgubili smo najboljeg komšiju.

- Zar je umro? - Perivoju se nešto sledi u grudima.

- Izdahnuo je baš na tom mjestu gdje ti sada sjediš – reče Marina.

- Što mu se desilo?

- Pozajmili smo mu krblo za pečenje rakije. Znaš, to je ono veliko bure za vodu - objasni Mato. - Kad je trebalo da nam ga vrati, on nije htio da optereti sinove...

A Marina, koja nije imala dlake na jeziku, prekide muža:

- Kaži čovjeku istinu! Mitro je rekao svojim mladim sinovima da odnesu krblo, a oni su to odlagali iz dana u dan. Najzad, Mitro se naljutio i sam ponio krblo, a to njegovo srce nije izdržalo.

- Sve je taj čovjek znao - dodade Mato. - Svakoga je umio naučiti, samo sebe nije. Morao je znati da njegovo bolesno srce ne može izdržati toliki teret, a ipak ga je ponio.

Ta vijest porazi Perivoja. U tom času nestade i ono malo njegove nade u ozdravljenje, nade koja ga je pokrenula na daleki put. On bez riječi uzjaha konja i, pokunjen, uputi se natrag.

Priče i legende o vidovitosti Mitra Vasiljeva mogu se i danas čuti u Baru i okolini. Mnoge ljudske sudbine tekle su tačno onako kako ih je on prorekao. Nevjerovatna je podudarnost njegovih predskazivanja i stvarnog života Mare iz Vranjine. Samohrana starica Mara radila je 1947. godine kao čistačica na željezničkoj stanici u Virpazaru. Šefu stanice Sretenu Ratkoviću govorila je: "Mene je Mitro Vasiljev u djetinjstvu izliječio od paralize i tačno mi predskazao zlu sudbinu da će mi sin umrijeti od ujeda zmije. Ja, evo, čistim vagone, pa ću, po svoj prilici, završiti onako kako je Mitro prorekao". I zaista, jednog dana dotrčali su neki željezničari u kancelariju šefa stanice da ga obavijeste: "Pogibe Mara!" Našli su priklještenu između dva vagona.

Mitro Vasiljev Ratković nije zaboravljen ni u XXI vijeku. Jedna ulica u Starom Baru nosi njegovo ime.

Sablja krivača

Naziv sablje kazuje kakvog je oblika, a prilično je teška i njome je u boju mogao rukovati samo snažan ratnik. Nekad je bila ukrašena srebrnim kitama i briljantima, ali sve je to propalo zbog skrivanja po pećinama tokom prošlih ratova. Ne zna se ko je bio njen prvobitni vlasnik, a od Boja na Fundini 1876. godine pripadala je Niku Milovu Vukčeviću iz Gluhog Dola. U tom boju posiječeno je najviše glava u istoriji crnogorskog ratovanja. Niko je bio barjaktar i perjanik knjaza Nikole. Na Fundini je posjekao devet turskih glava, ali mu je priznato samo sedam jer je za toliko podnio dokaze. Toliko mu priznaje i narodna pjesma "Boj na Fundini" stihovima:

*A pred njima hitra perjanika,
Od Crmnice Vukčevića Nika,
Koji sadam posiječe glava.*

Ovu pjesmu su guslari ponekad pjevali pred njim, a on bi zasukao lijevi bijeli brk (koji mu je u boju naglo posijedio) i ljutito govorio: „Duša im patila, dvije mi izjedoše!“

Nije se zorio zlatnom medaljom Obilića i drugim brojnim odlikovanjima, najviše je cijenio obilatu sablju krivaču nekog bombaše, koga je u boju posjekao. Jednom mu je vojvoda Ilija Plamenac polaskao da na crmnički pazar nije dolazilo poštenije sablje od njegove, jer nije darovana, već u boju zadobijena.

Niko Vukčević je živio u vrijeme kada se lako ginulo i teško živjelo. Njegov otac je otišao u Carigrad za zaradom i tamo su ga Turci ubili. I Niko je neko vrijeme boravio u Carigradu, gdje ga je knjaz Nikola postavio za arvat-kapetana, koji je u nedostatku drugih diplomatskih predstavnika Crne Gore štitio interese njenih iseljenika i pečalbara. U ranijem periodu naši ljudi u Carigradu predstavljali su se kao Rvati. Nijesu smjeli kazati da su Crnogorci

zbog stalnih crnogorsko-turskih ratova. Glavni među njima zvao se rvat-baša ili arvat-kapetan. Pošto je rano ostao udovac, Niko se ženio dva puta. Imao je šest sinova i tri kćeri. Najmlađi sin mu je rano umro, a drugi je zauvijek ostao u austro-ugarskom koncentracionom logoru Boldogasonj. Na ženidbi najstarijeg sina Rada kum mu je bio knjaz Nikola. Kad je Rade donio iz Bugarske par pauna, Niko ga je sjutradan poslao kod gospodara, govoreći: “Ovo je iz bugarske dvorske bašte, pa neka ide u dvorsku baštu Crne Gore, gdje nijesam primijetio da ima ove rase.“ Najljepši period u Nikovom životu je kada je bio nadzornik radova na putu Rijeka Crnojevića - Virpazar. Neko vrijeme živio je u Baru.

Nemaština je njegove sinove otjerala u pečalbu. Četvorica su otišla u Sjedinjene Američke Države, od kojih su dva tamo ostala. Kad god je Crna Gora zaratila s Turskom, Vukčevići su dolazili preko okeana i borili se kao dobrovoljci, a poslije rata opet su se vraćali u Ameriku.

Ni stari Niko nije sjedio skrštenih ruku. Imao je 66 godina kada su izbili Balkanski ratovi, pa zbog starosti nije mobilisan. Proslavljeni ratnik pripasao je onu krivaču sa Fundine i sa još dvatri dobrovoljca uputio se za crnogorskom vojskom. Kad su stigli u Svrzigaće, prijavili su se komandantu, ali ovaj im je odmah naredio da se vrata svojim kućama jer nema dovoljno hrane ni za redovnu vojsku. Dobrovoljci su mu odgovorili da se neće razdvajati. Pošto su bili gladni, zaklali su ovna iz nekog stada koje su našli u blizini. Čuo je za to komandant i zaprijetio da će ih vezane sprovesti natrag. Oficir Vaso Bokan, koji je poznavao Nika, upozorio ga je da to ne bi smio reći pred onim sa krivačom, jer bi se svašta moglo desiti. Kada je komandant saznao koliko je Niko posjekao turskih glava na Fundini, dozvolio mu je da sa vojskom nastavi prema Skadru.

Niko je bio miran čovjek i rado priman u društvo. Umro je 1924, u 76. godini života. Njegova sablja krivača decenijama se čuva kao najveća porodična dragocjenost. Kada su Italijani 1941. godine banuli u njihovu kuću, pronašli su sablju i zaboli je u patos pokušavajući da je slome, ali im to nije pošlo za rukom. Ostale Nikove ratne trofeje i odlikovanja Italijani su odnijeli. A sablju je čuvao njegov unuk Ivo, koji je živio u Baru.

Start barjaktar i perjanik nije potpuno zaboravljen. Njegov čukununuk, rođen u Sjedinjenim Američkim Državama, na krštenju je dobio ime Niko.

Sultanov povjerljivi sekretar

Sredinom devetnaestog vijeka, pa i ranije, na garavim vaporima Barani su odlazili u pečalbu. Najčešći pravac - Carigrad. Tamo su išli ne samo muslimani, nego i katolici i pravoslavni. Kao amanet pamtili su poruke svojih starijih - da budu poštteni i dostojanstveni, da ne zaborave porodicu i zavičaj. Pridržavajući se tih savjeta, stekli su ugled kao radni i povjerljivi ljudi. Radili su teške poslove na gradilištima i kamenolomima, ili su ih begovi, paše i drugi visokodostojnici uzimali za svoje čuvare i slugu. Zlehudu zaradu slali su svojim porodicama da bi nahranili gladna usta.

Jedan od rijetkih naših ljudi koji su se u Carigradu dobro snašli bio je Mitar Pekić. Rođen je u šestanskom selu Dračevici 1878. godine i u djetinjstvu čuvao ovce i koze po planinama. Bio je vrlo mlad kad je sa stricem otišao u Carigrad. Vrijedno je učio i završio nižu, pa srednju i na kraju visoku školu, Galata Saraj.

Odlično je vladao francuskim, ruskim, turskim, albanskim, grčkim i italijanskom jezikom, pa se odmah zaposlio u telegrafu.

Mitar se uplašio kad ga je Abdul Hamid II pozvao u svoj dvor, znajući da ovaj "krvavi sultan" i za najmanju krivicu kažnjava smrću. Ali, nije bilo razloga za strah, jer sultan je čuo za bistrog Crnogorca i ponudio mu da stupi u njegovu ličnu službu. Tako je Mitar postao jedan od njegovih najpovjerljivijih sekretara.

Sultan se ženio trideset šest puta. Hanume koje su mu rađale djecu zadržavao je, a ostale poklanjao pašama. Mitar se toliko posvetio svome gospodarstvu, da je sasvim zapostavio lični život i nikada se nije ženio.

Veziri, paše i oficiri uspinjali su se naglo i isto tako brzo padali u nemilost. Narod je stenjao pod surovom vlašću i sultanu je bilo sve teže da održava trulu carevinu. Godine 1908. buknuo je mladoturski pokret. Poneseni slobodarskim idejama, mladoturski oficiri sakupili su makedonske, solunske i trakijske garnizone i

krenuli na Carigrad. Uputili su sultanu ultimatum da napusti prijesto, ali je ovaj to odbio. Zatvorio se u svoj dvor, okružen malobrojnima odanim ljudima, među kojima je bio i Mitar. Paše i veziri su se odmetnuli, jedino mu je ostao vjeran vezir Kučuk Said-paša, sa svojim arapskim vojnicima. Kad su Mladoturci prodrli u grad, sultan je po Mitru uputio povjerljivo pismo svom vjernom veziru. Zatim je Said-paša, zajedno sa Mitrom i još jednim pratiocem, išao na pregovore sa pobunjenicima. Pošto sultan nije prihvatio njihove uslove predaje, pobunjenici su napali dvor i skršili slabo organizovan otpor. Nova vlast odvela je sultana u izgnanstvo, a pogubila njegovog vjernog Said-pašu.

Mitra niko nije dirao i on je nastavio da živi u Carigradu. Novcem koji je dobio od sultana otvorio je hotel i mirno živio. Uvijek je nosio crnogorsku kapu. Iako je najveći dio svog života bio daleko od svoje domovine, ona je bila u njegovom srcu. Uoči Balkanskih ratova odlučio je da pomogne svom narodu. Pošto nije imao ni ženu ni djecu, zaključao je svoj hotel i otišao u Crnu Goru. Nekoliko mjeseci se na Tarabošu borio protiv Turaka.

Prilikom boravka u Crnoj Gori, susreo se sa učiteljem i naučnikom Andrijom Jovićevićem, koji je njegova kazivanja unio u knjigu "Krajina i Crnogorsko primorje". Mitar mu je kazao da su Pekići porijeklom iz Ljubotinja, njihov predak se zvao Ratko, a neki Ratkovi potomci nazivaju se Ratkovići. (Možda nije znao da i Pekići potiču od Ratkovića).

Kad se vratio u Carigrad, našao je svoj hotel demoliran i opljačkan. Prodao ga je i kupio manju kafanu. Nostalgija ga je u starosti vukla k zavičaju. Poslije Drugog svjetskog rata došao je u Titograd kod svog bratanića Baja. Umro je 1962. godine i sahranjen u porodičnoj grobnici u Berislavcima, u Zeti.

Madam Mar-Pukinica

Marko Pukić je prvi Baranin koji se oženio Francuskinjom i doveo je u ovaj zabiti kraj. Irena je završila Konzervatorijum u Parizu, udala se za advokata Rolana i s njim se nastanila u Carigradu. Živjeli su u raskošnoj vili, kupljenoj za novac koji je dao njen otac, profesor Pariskog univerziteta. Irena je rodila tri sina. Kućne poslove obavljala je osmočlana posluga, među kojima je bio i vratar Marko Pukić iz Bara. Irena je često priređivala žureve u svojoj kući. Ponekad je radi rasonode svirala na klaviru. Kada se dosađivala, zabavljao ju je mladi vratar Marko. Pričao joj je o rodnom kraju, gdje on navodno ima ogromno imanje, a u svijet nije pošao radi zarade, već da nauči jezike i stekne životno iskustvo. Bio je dobroćudan, zdepast i bucmast, nije bio ljepotan, a ipak je osvojio srce mlade gazdarice. Ona ga je naučila da igra kadril i druge plesove. Igrali su sami iza zastrtih prozora. Kad je advokat Rolan otkrio tu ljubavnu vezu, nastala je prva bračna svađa. Irena je uzela sav svoj nakit i novac, pa zajedno sa Markom i trogodišnjim sinom Žanom otputovala za Bar. Dok je brod prilazio barskom pristaništu, Francuskinja je upitala:

-Šeri, vidi li se odavde naša kuća?

Marko je pokazao rukom prema prostranom Barskom polju.

-Sve što vidiš tamo do onih planina moje je i tvoje!

Na pristaništu nije bilo nikakvog prevoznog sredstva, pa su stvari natovarili na magarca i pješke pošli u Zaljevo. Zaustavili su se pred niskom kućom, pokrivenom slamom.

- Zar ćemo živjeti u ovoj straćari? - razočarala se Irena.

Sad joj je bilo jasno da je Marko puki siromah. A on se nije stidio što je obmanuo voljenu ženu, pravdajući se da je jedino na taj način mogao nagovoriti da dođe s njim u zaostalu Crnu Goru. Zaljubljena do ušiju, ona je bila voljna živjeti s njim bilo gdje.

Njihovu ljubavnu idilu poremetili su strogi crnogorski zakoni, koji nijesu dozvoljavali vanbračnu zajednicu. Čim je stigao, Marka su žandarmi odveli u zatvor, a njegovu nevjenčanu ženu sproveli na Cetinje, u Francusku ambasadu.

Poslije sedam dana iz Carigrada je u Bar doputovao advokat Rolan. Propitao je gdje je odsjela njegova žena i u kasne večernje sate zakucio na vrata porodice Pukić. U kući nije našao ni svoju ženu, ni Marka, a mali Žan je spavao tvrdim snom. Advokat je podigao mališana, zavirio ispod njegovog dušeka i pronašao ženine pare i nakit. Sve je pokupio, pa se sjutradan uputio na Cetinje. Ispričao je francuskom ambasadoru svoje porodične probleme i rekao:

-Ako je moja žena luda, a vjerujem da jeste kad je tako postupila, ja je moram odvesti u naš dom. A ako je sve to svjesno uradila, onda neka ostane.

Madam Irena je odlučno kazala da će ostati. Teška srca dozvolila je da joj muž odvede sina Žana. Potom je i ona sama otputovala u Carigrad s namjerom da se razvede, ali po katoličkim crkvenim zakonima to nije bilo moguće. Prodala je svoju raskošnu vilu u Carigradu i sve svoje stvari prenijela u Bar. Sa Mar-Pukom se vjenčala u cetinjskoj pravoslavnoj crkvi i tek onda stekla pravo da živi s njim. Kasnije, nakon smrti njenog muža, ponovo se vjenčala sa Mar-Pukom u katoličkoj crkvi.

Po starom barskom običaju, žena se nazivala po mužu, pa je Irena dobila ime Mar-Pukinica. Njoj je to zvučalo prostački. Zahtijevala je da je svi oslovljavaju sa "madam". Riješena da zauvijek ostane u Baru, kupila je kuću u Tombi. U prvi mah bila je zaprepašćena zaostalošću toga kraja, ali se postepeno prilagođavala, zbližavala sa priprostim mještanima i svojim načinom života donosila dah daleke evropske kulture. Nabavila je moderan namještaj i klavir. Držala je poslugu (sobaricu, kuvaricu i baštovana) i često priređivala žureve u svojoj kući.

Iako je Mar-Puka imao otmjenu i lijepu ženu, zaljubio se u jednu zgodnu komšinku. Time je sujeta dame iz Pariza bila jako pogođena. Odmah je prodala kuću u Tombi i kupila drugu, bliže gradu, kod crkve sv. Nikole.

Irenin miraz brzo je iščilio, pa je zarađivala davanjem časova klavira djeci imućnijih Barana. Davala je časove i kćerkama knjaza Nikole. Kasnije, kad su se u Baru prikazivali nijemi filmovi Irena je iza filmskog platna svirala na klaviru.

U drugom braku Mar-Pukinica nije imala djece. Poslije petnaest godina njenog boravka u Baru, došao joj je u goste sin Žan, student medicine. Njena radost bila je kratka: mladić se razbolio od meningitisa i makazama izvršio samoubistvo. Sahranjen je u lijepoj grobnici koju mu je majka podigla na Svetom Viću. Otada pa sve do smrti nosila je crne haljine, crni šešir sa koprenom, crnu kunicu oko vrata, crne rukavice i crni muf u koji je zavljučila ruke i kad nije bilo hladno. Kasnije, u podmaklim godinama, poštapala se crnim damskim štapom. Živjela je i dalje raskošno, pa ni poslije muževljeve smrti nije promijenila mondenski način življenja i zabave. I dalje je veći dio svojih prihoda trošila na puder, pomadu, ruž i parfem. Oko nje se širio opojan miris svih tih kozmetičkih preparata, koje nije prestala da upotrebljava ni u dubokoj starosti.

Kad je zašla u desetu deceniju života, nije više izlazila na ulicu. Jedino je mogla da pođe do prvog komšije Kosta Zagarčanina, gdje je obično slušala radio. Tražila je francuske radio-stanice i pažljivo osluškivala glas spikera. Kad je jednom začula akorde kadrila, njene nekad omiljene igre, uspravila se i na klecavim nogama u zanosu zaigrala. I dok se domaćin grohotom smijao, ona je i dalje plesala igru svoje mladosti.

Posljednje godine svoga dugog vijeka stara madam je životarila i gladovala. A smrt kao da je zaboravila da već jednom dođe i prekрати njenu dugu agoniju. Umrkla je u 102. godini života i zauvijek se skrasila u grobnici pored svog sina Žana.

Biografija pisca

Milenko Ratković je rođen 1931. godine u Starom Baru. Bavio se novinarstvom. Njegova „**Dioba Šunjine družine**“, objavljena 1951. godine, prva je knjiga za djecu u Crnoj Gori, pa se smatra utemeljivačem crnogorske kniževnosti za djecu. Proučavao je istoriju svog zavičaja i objavio desetak knjiga iz prošlosti Bara. U školskoj lektiri zastupljen je knjigama „**Srna**“ i „**Igralište u parku**“. Više od 90 Ratkovićevih priča objavljeno je u čitankama osam država.

SADRŽAJ

Gusarska epopeja.....	5
Ratničko pleme Mrkojevići.....	22
Paštrovska hronika.....	31
Selim-beg Barski.....	58
Trava iz Mitra.....	91
Sablja krivača.....	113
Sultanov povjerljivi sekretar.....	116
Madam Mar-Pukunica.....	118
Biografija pisca.....	121